

TC
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER YÜKSEK
LİSANS PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

2000'Lİ YILLARDA TÜRKİYE'DE
DEMOKRASİ TARTIŞMALARI

DİLEK ÜSTÜNALAN
09716015

TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. Haldun Gülalp

İSTANBUL
2012

TC
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER YÜKSEK
LİSANS PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

2000'Lİ YILLARDA TÜRKİYE'DE
DEMOKRASİ TARTIŞMALARI

DİLEK ÜSTÜNALAN
09716015

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih: 16.10.2012
Tezin Savunulduğu Tarih: 12.11.2012

Tez Oy birliği / Oy çokluğu ile başarılı bulunmuştur.

Unvan Ad Soyad
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Haldun Güllalp
Jüri Üyeleri : Prof. Dr. Fatmagül Berktaş
Prof. Dr. Ayşe Kadioğlu

İmza
H. Güllalp
Fatmagül Berktaş
Ayşe Kadioğlu

İSTANBUL
Ekim, 2012

ÖZ

2000'Lİ YILLARDA TÜRKİYE'DE DEMOKRASİ TARTIŞMALARI

Dilek Üstünelan

Eylül, 2012

Günümüzde dünya üzerinde birçok ülkede prosedürel demokrasi var olmasına rağmen, bu mekanizmalar içinde otoriter ve totaliter pratikler de varlık göstermektedir. 2000'li yıllarda Türkiye'de AKP hükümeti ile birlikte demokratikleşme beklentileri oluştuysa da, otoriter ve totaliter pratikler yaygınlaşmıştır. Bu tür siyasi pratikler liberal demokrasiye dışsal olarak görülmekte, rejimler liberal demokrasiye yakınlaştıkça, bu tür otoriter ve totaliter eğilimlerden kurtulacağı varsayılmaktadır. Oysa totalitarizme zemin hazırlayan koşullar liberal toplumda oluşmuştur. Bu çalışmada, bu tür pratiklerin liberal toplum yapısıyla, prosedürel demokratik mekanizmayla ve neoliberalizmle buluşma noktaları anlaşılmaya çalışılmıştır. Totaliter pratiklerin liberal demokratik mekanizma dahilinde, farklı yoğunluk düzeylerinde varlık gösterdiği, liberal demokrasiye içkin olduğu öne sürülmektedir. Liberalizmin yarattığı bireyciliğin, yalnızlaşmanın ve liberal demokratik mekanizma içinde yurttaşların siyasete ilgisizleşmesinin, toplumun çözülmesine yol açtığı, bunun da totaliter pratikler için uygun zemini hazırladığı, Hannah Arendt'in kuramına referansla savunulmaktadır. Neoliberal dönemde küresel ölçekte otoriter ve totaliter pratiklerin yaygınlaşma nedenleri ele alınmış, neoliberalizmin bu eğilimlerinin Türkiye'deki siyasi pratiklerle ilişkisi tartışılmıştır. Neoliberalizmin, alt sınıfları mülksüzleştirmek ve ortak mülkiyetleri, doğal kaynakları piyasaya açmak için baskıcı ve otoriter bir devlete ihtiyaç duyduğu savunulmaktadır. Neoliberal dönemde güvenlik politikalarına başvurma, sürekli bir tehdit algısı yaratma, muhalefeti suçlulaştırma gibi, toplumsallığın ve siyasallığın zeminini aşındıran totaliter pratiklerin gözlemlendiği ortaya konmuş; bu tür pratiklerin nedeninin ise, neoliberalizmin "doğallık" ve alternatifsizlik iddiası olduğu öne sürülmüştür. Bu çalışmanın temel tezi, AKP dönemindeki totaliter pratiklerin, liberal demokrasi hedefinden ve neoliberal yönelimden sapma olarak değil; liberal demokrasiye içkin totaliter eğilimlerle ve siyasallığın zeminini yok eden, neoliberal işleyişin kesintiye uğramaması adına belli toplumsal grupları sistematik olarak düşmanlaştıran, suçlulaştıran, "harcanabilir" kılan neoliberalizm ile ilişkisi içinde düşünülmesi gerektiğidir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, demokrasi, AKP, neoliberalizm, liberalizm, liberal demokrasi, otoriter, totaliter

ABSTRACT

DEBATES ABOUT DEMOCRACY DURING 2000'S IN TURKEY

Dilek Üstünelan

September, 2012

Today, although procedural democracy exists in many countries around the world, authoritarian and totalitarian practices continue to survive within these mechanisms as well. Although prospects for democratization occurred in Turkey in conjunction with the AKP government, the authoritarian and totalitarian practices have become widespread in the 2000's. This kind of political practices are seen as exogenous to liberal democracy and it is assumed that such authoritarian and totalitarian tendencies would be reduced by approaching to liberal democracy. However, predisposing conditions of totalitarianism are built in liberal society. In this study, junctures between such practices and the structure of liberal society, procedural democratic mechanisms and neoliberalism are studied. It is proposed that, totalitarian practices exist within liberal democratic mechanism with different levels of intensity, so, they are inherent to liberal democracy. Also, with reference to Hannah Arendt's theory, it is argued that individualism, the isolation created by liberalism and citizens' indifference to politics in the liberal democratic mechanism cause dissolution of the society, which in turn prepare the ground for the totalitarian practices. Furthermore, the reasons why authoritarian and totalitarian practices have proliferated on a global scale in neoliberal era are considered and the relationship between political practices in Turkey and such neoliberal tendencies is discussed. It is defended that, neoliberalism needs a repressive and authoritarian state to dispossess the lower classes and open common properties and natural resources to the market. It is revealed that, in neoliberal era, totalitarian practices which erode the basis for sociality and the political are observed, such as applying security politics, creating a sense of constant threat and criminalizing the opposition forces. It is proposed that, those practices are caused by the claim that neoliberalism is "natural" and has no alternative. The main thesis of this study is, the totalitarian practices during AKP rule should not be understood as a deviation from the goal of liberal democracy and the neoliberal orientation, but they should be considered in relation to the totalitarian tendencies inherent to liberal democracy and neoliberal politics, which target certain social groups systematically as enemies, criminalize and make them "disposable" so as not to disturb the operation of neoliberalism.

Keywords: Turkey, democracy, AKP, neoliberalism, liberalism, liberal democracy, authoritarian, totalitarian

ÖNSÖZ

Türkiye'de demokrasi konusunda hakim görüşe göre, Türkiye'nin rejiminin demokratikleşememesi “güçlü devlet geleneği”nin sürdürülmesinden, devletin baskınlığı nedeniyle sivil toplumun gelişmemiş olmasından ve bu nedenle de liberal demokrasinin gerçekleştirilmemesinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla, “merkez”in gücünü azaltacak, “askeri vesayet”i geriletecek, “sivil toplum”u geliştirecek bir adım, demokrasi için atılmış bir adımdır. Bu nedenle de AKP, büyük çoğunluk, özellikle de liberal kesim tarafından demokratikleştirici bir güç olarak görülmüştür. Oysa AKP dönemindeki siyasi pratikler demokratikleşme iddialarının tersini gösterecek örnekler içermektedir. “İleri demokrasi” iddialarına, muhalefet etmenin kendisini suç haline getiren, toplumun büyük çoğunluğu üzerinde baskı kuran uygulamaların eşlik etmesi büyük bir çelişkidir. Bu çelişkinin kaynaklarını anlamak için bu çalışmayı yapmaya karar verdim.

Bu çalışma, demokrasi kavramının yalnızca formel yapıları ifade etmesi yerine, yeniden tüm halkın siyasete eşit ve etkin katılımı, insanların toplumsal eylem yoluyla hem toplumu etkileyen kararları hem de kararların alınma yöntemini ortaklaşa belirlemesi anlamında düşünülmesi için bir çağrıdır. Liberalizmin, liberal demokratik normların ve günümüzde de neoliberalizmin koşulsuzca, sorgulanmaksızın benimsenmesi yerine, bunlara içkin totaliter eğilimler ve prosedürel demokratik mekanizmaların dahilinde de olsa siyasal alanın kaybının totaliter pratiklere yol açma olasılığı üzerine tartışmayı amaçlamıştır.

Tezimin konusu olan, liberal demokratik mekanizmaya ve liberalizme içkin totaliter eğilimler üzerine ilk olarak, danışmanım Haldun Gülalp'in “Demokrasi: Kuramlar-Modeller” dersi vesilesiyle düşünmeye başladım. Bu derste Schumpeter'in demokrasi kuramı ile Arendt'in totalitaryanizm kuramının ilişkisi üzerine tartışmamız, bu konuya olan ilgimi belli bir soru etrafında yoğunlaştırmamı sağladı. Bu ders, demokrasi kavramı üzerine daha derin düşünmemi sağladı ve benim için çok ufuk açıcı oldu. Hem tez konuma karar vermemde önyak olduğu için hem de tez çalışmam boyunca görüşleriyle, önerileriyle bana yardımcı olduğu için Haldun Gülalp'e çok teşekkür ederim.

Araştırma yöntemini öğrenmemde, farklı alanlara ilgimin oluşmasında, fikirlerimi oluşturmamda yüksek lisans süresince aldığım derslerin, yaptığım araştırmaların, derslerdeki canlı tartışmaların, hocalarımla yönlendirmelerinin çok katkısı oldu. Bunun için tüm yüksek lisans hocalarıma ve bölüm arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Son olarak, tezimi yazdığım bu zorlu süreç boyunca destekleriyle yanımda olan, moral veren, hayatımı kolaylaştıran arkadaşlarıma ve aklıma teşekkür ederim.

Dilek Üstünelan
Ekim, 2012

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

ÖZ.....	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR	viii

1. GİRİŞ 1

1.1. Bazı Kavramlara İlişkin Tanım ve Açıklamalar.....	3
1.2. Konu ve Kapsam.....	6
1.3. Bölümler ve İçerikleri	9

2. TÜRKİYE’DE DEMOKRASİNİN TARTIŞILMA BİÇİMİ17

2.1. Kemalizmin Demokrasi Anlayışı.....	18
2.2. İkinci Cumhuriyet Tartışmaları.....	23
2.3. İslam ve Demokrasi.....	28
2.4. İslamcı-Muhafazakar Görüşle Liberal Görüşün Buluşması	32
2.5. Muhafazakar Demokrasi.....	34
2.6. Liberal Kesimin Demokrasi Anlayışı.....	37
2.7. Liberal Görüşün Değerlendirmesi.....	40

3. OTORİTER YA DA TOTALİTER PRATİKLERİN PROSEDÜREL DEMOKRASİ İLE İLİŞKİSİNE DAİR AÇIKLAMALAR.....45

3.1. Demokratik Otoritarizm	45
3.2. Uluslararası Siyasi Rejimler Literatüründeki Kavramlar	49
3.2.1. Seçimli Otoriter Rejimler.....	52
3.2.2. İlliberal Demokrasi.....	55
3.2.2.1. “İlliberal Demokrasi” Kavramı	56
3.2.2.2. Tarihsel Süreçte Liberal Demokrasinin Gelişimi	57
3.2.2.3. Politik Haklar - Sivil Özgürlükler Ayrımı	60
3.3. Bölüm Sonucu.....	66

4. ALTERNATİF BİR ANALİTİK ÇERÇEVE69

4.1. Kapitalizm-Demokrasi İlişkisi.....	70
4.2. Demokrasi ve Katılım	76
4.3. Demokratik Rejimlerdeki Totaliter Eğilimlerin Anlamlandırılması	81
4.3.1. “Kitle”nin Ortaya Çıkışı	81
4.3.2. Propaganda ve İdeoloji	84

4.3.3. Liderlik ve Aidiyet.....	86
4.3.4. Evrensel Eşitliğe Karşılık Homojenlik	91
4.3.5. “Hareketin Yasası” ve Şiddet	92
4.3.6. “Objektif Suç” Tanımı	96
4.3.7. Mobilizasyon.....	98
4.3.8. Ortak Suçluluk ve Sessizlik	100
4.4. Bölüm Sonucu.....	101
5. NEOLİBERALİZM	104
5.1. Neoliberalizmin Otoriterliği	105
5.2. Neoliberalizmin Totaliterliği.....	109
5.2.1. Rekabet Mantığının Totallığı ve Siyasal Alanın Kaybı	109
5.2.2. Güvenlik Toplumu	113
6. 2000'LERDE TÜRKİYE SİYASETİNDE TOTALİTER EĞİLİMLER.....	122
6.1. Türkiye’de Neoliberalizmin Yerleşme Süreci ve Otoriterlik	122
6.2. Lider Merkezli Siyaset	126
6.3. Homojen Millet Tasavvuru	131
6.4. Suçlulaştırma ve Terör Söylemi	135
6.5. Şiddete Dayalı Mobilizasyon	148
6.6. Bölüm Sonucu.....	154
7. SONUÇ	156
KAYNAKÇA.....	162
ÖZGEÇMİŞ.....	177

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AİHM	: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AKP	: Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP	: Anavatan Partisi
BDP	: Barış ve Demokrasi Partisi
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
DB	: Dünya Bankası
DHKP-C	: Devrimci Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi
DTP	: Demokratik Toplum Partisi
GATS	: General Agreement on Trade in Services
GATT	: General Agreement on Tariffs and Trade
HES	: Hidroelektrik Santrali
IMF	: International Monetary Fund
İHD	: İnsan Hakları Derneği
KCK	: Koma Civakên Kurdistan (Kürdistan Topluluklar Birliği)
MGK	: Milli Güvenlik Kurulu
MÜSİAD	: Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği
NATO	: North Atlantic Treaty Organization
ODTÜ	: Orta Doğu Teknik Üniversitesi
PKK	: Partiya Karkerên Kurdistan (Kürdistan İşçi Partisi)
SEKA	: Türkiye Selüloz Ve Kağıt Fabrikaları A.Ş.
SES	: Sağlık ve Sosyal Hizmet Emekçileri Sendikası
TAYAD	: Tutuklu Hükümlü Aileleri Yardımlaşma Derneği
TOBB	: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri
TTB	: Türk Tabipleri Birliği
TÜSİAD	: Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği
YGS	: Yükseköğretime Geçiş Sınavı
YÖK	: Yükseköğretim Kurulu

1. GİRİŞ

1990'lı yıllar Türkiye için, siyasi istikrarın sağlanamadığı, siyasetin yozlaşmış mafya ilişkileri ile iç içe geçtiği, birbirinden farklı pozisyonlardaki siyasi partilerin oluşturduğu koalisyon hükümetleri dönemini ifade ediyordu. Sürekli siyasi kriz atmosferi ve rejimin istikrarını sağlayacak güç olarak ordunun öne çıkması, demokrasi tartışmalarının “askeri vesayet” konusu etrafında yoğunlaşmasına neden oluyordu. Türkiye’de neoliberal politikaların uygulanma çabası, siyasal tartışmalarda da liberalizmin savunusunu yaygınlaştırmıştı. “İkinci cumhuriyet” tartışmalarında başı çeken liberal entelektüellektüeller, neoliberalizmin etkisiyle ekonomik alanda yaşanan liberalleşmeyi, siyasal alanda da liberalleşmenin tamamlaması gereğini öne sürüyordu. Kemalizm ise değişime direnen, statükocu bir güç olduğu için, Kemalist, bürokratik, otoriter “merkez”e karşı “çevre”, sivil siyaset güç kazanmalıydı. Askeri vesayet yıkılmalı, sivil güçler siyaseti liberalleştirmeliydi. Demokratikleşme de ancak bu sivil liberal güçler eliyle gerçekleştirilebilirdi. Bu tezler, 1990'lı yıllara kadar tabu olmuş olan Kemalizmi tartışmaya açıyordu.

2000'li yıllara gelindiğinde ise, AKP'nin Kemalizmi karşısına alan, kendisini bürokratik ve otoriter “merkez”e karşı “çevre”nin temsilcisi olarak sunan, milletin iradesini yansıttığını öne süren söylemi ile siyaset sahnesine çıkışı, umut verici bir gelişme olarak karşılandı. AKP, beklenen sivilleşmeyi, liberalleşmeyi, demokratikleşmeyi gerçekleştirecek siyasi güç olarak desteklendi. 2002 genel seçimlerindeki başarısı ve tek başına hükümet olmasının ardından da askerinin siyaset üzerindeki etkisini geriletmesi, AB'nin öngördüğü siyasal reformları gerçekleştirmesi, ama daha önemlisi, Kemalizmi net olarak karşısına alan bir güç olması nedenleriyle, AKP'nin Türkiye'yi demokratikleştirebilecek tek güç olduğu inancı yaygınlaştı. AKP, siyasi söyleminde “ileri demokrasi”yi vurguladıkça, önerilen

demokrasinin nitelikleri sorgulanmadan, salt sivilleşmenin demokratikleşme getireceği inancıyla, AKP'ye liberal kesimden verilen destek arttı. Hatta Türkiye emperyal bir misyona soyunarak Arap ülkelerine önderlik etme adımları attığında, Türkiye'nin otoriter rejimlere sahip Arap ülkelerine örnek teşkil ettiği, çünkü bölgedeki Müslüman ülkeler arasında tek “demokratik” ülke olduğu öne sürüldü. 2010 yılının Aralık ayında Ortadoğu'daki Arap ülkelerinde başlayan “Arap Baharı” olarak adlandırılan isyan dalgasının bile, Türkiye'den, özellikle de, Türkiye'nin demokratikleşmesini sağlayan lideri Tayyip Erdoğan'dan ilham aldığı iddia edildi.

Tüm bu demokratikleşme söylemine rağmen, Türkiye'de gerçekleşen güncel politik olaylar, demokrasi iddialarını sorgulatacak nitelikteydi. Toplumda “olağan şüpheli” olarak kabul edilen insanlar gittikçe çoğaldı, “terörist” tanımı daha da muğlaklaştı ve terörist olarak damgalanıp hedef gösterilen, tutuklanan, baskı gören gruplar çoğaldı, toplumsal muhalefetin bastırılma şiddeti arttı. İkinci hükümet dönemine girildiğinde, AKP'ye başından beri muhalefet etmiş olan seslerden daha fazlası, AKP'nin demokratlığına ilişkin şüphelerini dile getirmeye başlamıştı. Hükümetinin üçüncü döneminde ise, AKP'nin karakter değiştirip demokratik hedeflerinden uzaklaştığı, iktidar konumunu sağlamlaştırdıkça “merkez”e yerleştiği, geçmişin otoriter mirasından sıyrılmadığı iddiaları yaygınlaştı. Rejimin yeni tip bir otoriter karakter mi kazandığı, yoksa geçmişin otoriter yapısına geri mi dönüldüğü tartışılmaya başlandı.

İleri demokrasi iddialarına, demokratikleşmenin tek düşmanı olarak görülen askeri vesayet ve otoriter bürokrasinin etkisinin kırılmış olmasına rağmen, Türkiye siyasetinde totaliter pratiklerin yaygınlaşması, açıklanmayı bekleyen bir olgudur. Bu çalışmada amaçlanan, prosedürel anlamda demokratik mekanizmalar dahilinde, birtakım totaliter pratiklerin nasıl var olabildiğini anlamaktır. Bunun için öncelikle, demokrasi kavramını nasıl kullandığımızı, “totaliter” pratiklerin nasıl tanımlanabileceğini ve Türkiye'deki tartışmalarda bu pratikler genellikle otoriter rejimlere işaret eden eğilimler olarak değerlendirildiği için, otoriterliğin tanımını ortaya koymam gerekir.

1.1. Bazı Kavramlara İlişkin Tanım ve Açıklamalar

Demokrasi, Antik Yunan'da ilk ortaya çıktığı biçimiyle, doğrudan halkın yönetimi anlamına gelmekteydi. “Halkın yönetimi” tüm yurttaşların siyasete etkin bir şekilde katılımı, siyasete dair sorumluluk duyması ve toplumsal meselelerde aktif görev alması ile gerçekleşiyordu. Kamusal alan tüm yurttaşların konuşmasına açıktı ve hatta siyasal katılımın tüm yurttaşların sorumluluğu olarak görüldüğü bir demokrasi anlayışı vardı.

Modern dönemde demokrasi bir siyasi rejim biçimi olarak yeniden benimsendiğinde, demokrasinin anlamı, polis'teki anlamından çok farklılaşmıştı. Modern demokrasi “halkın yönetimi” iddiasını korumasına rağmen, bununla soyut bir “halk iradesi”nin yönetime yansımaları anlatıyor, yurttaşın katılımını ise modern kurum ve prosedürlere bağlayarak kısıtlıyordu. Herkesin kendisi için konuşmasının ve yurttaş olarak kamu görevleri üstlenmesinin yerini temsil sistemi ve yönetim işinin profesyonellere devredilmesi aldı. Böylece halkın büyük çoğunluğu söz söyleme hakkını seçilmiş temsilcilere devrederek etkin siyasal katılımdan uzaklaştı, yurttaş siyasal anlamda pasifleşti.¹ Modern demokrasi, prosedürel anlamıyla, rekabetçi seçim mekanizmasının var olduğu, halkın siyasi temsilcilerini özgürce ve tam rekabet koşulları altında seçtiği rejim tipidir.

Siyasi liberalizme dahil olan özellikler ile birlikte daha geniş bir liberal demokrasi tanımı yapılması da mümkündür. Bu durumda, “özgür ve adil seçim” mekanizmasına ek olarak, güçler ayrılığı, anayasal liberalizm, hukukun üstünlüğü, özel mülkiyet hakları, ifade ve örgütlenme özgürlüğü gibi sivil özgürlükler de bu tanımın içine katılacaktır. İki tanımında da demokrasi, Antik Yunan'da anlaşıldığı biçimiyle, halkın yönetimi, tüm vatandaşların yönetimde eşit ve etkin rol alması anlamlarından daha dar, daha pasif, yurttaşın etkinliğinin sadece siyasi temsilcilerini seçmek olarak belirlendiği bir anlama sahiptir.

Totaliter rejimlerin birçok farklı tanımları yapılmıştır ama Juan Linz'in totaliter rejimlerin diğer otoriter rejimlerden farklı yönlerini de ele aldığı çalışmasında aktardığı tanımların tümünde ortak olan, toptancı bir ideoloji çevresinde örgütlenmiş olan ve gücü liderinde merkezleşmiş kitlesel bir tek partinin ve onun çevresindeki

¹ John Dunn, “Conclusion”, **Democracy: The Unfinished Journey** (New York: Oxford University Press, 1992): 265.

mobilize edici örgütlerin varlığı, halkın büyük bir kesiminin bu ideoloji etrafında mobilize olması, totaliter partinin ve liderin, tüm toplumsal alanların ve bireyin özel alanının tekelci kontrolünü ve ideolojisinin gerekleri tarafından yeniden şekillendirilmesini hedeflemesi gibi özellikler totaliter rejimler için belirleyicidir.²

Totaliter rejimler homojen, organik bir toplum hedeflediği için, toplumda mutlak bir uyumun sağlanma çabası, muhalefetin büyük oranda yasaklanması, bireyin özel alanının daraltılması, bireyselliğin yok edilmeye çalışılması, tek kanaldan, kontrollü, yüksek düzeyde bir mobilizasyon, kitlesel/keyfi terör kullanımı, temizlikler, grupların nesnel durumlarından ötürü kolektif şekilde cezalandırılması gibi sonuçları olmuştur.³

Totalitarizmi, otoriter yönetimlerin dönüşebileceği, ama otoritarizmden farklı, mobilize etme, topluma nüfuz etme, yönetime katma özellikleriyle öne çıkan bir rejim/yönetme biçimi olarak tanımlayabiliriz.

Otoriter rejimler ise yine Linz'in tanımıyla, “sınırlı, fakat sorumlu olmayan bir siyasal plüralizme yer veren; işlenmiş ve yol gösterici bir ideolojiye değil, kendine özgü zihniyetlere sahip olan; gelişimlerinin bazı aşamaları dışında, yaygın ve yoğun bir siyasal mobilizasyon yaratmayan; bir liderin veya bazen küçük bir grubun, biçimsel yönden iyi belirlenmemiş fakat fiiliyatta oldukça tahmin edilebilir sınırlar içinde iktidarı kullandıkları siyasal sistemler”dir.⁴

Bu tanım da totaliter rejimlerle otoriter rejimlerin birbirinden ayrılan yönlerini vurgular. Totaliter rejimleri, çoğulluğa izin vermeyen, iktidarı tek elde toplayan, muhalefeti bastıran otoriter rejimlerden ayıran ise, otoriter rejimler yurttaşları pasifize edip, yalnızca itaat talep ederken, totaliter rejimlerin destek, sadakat, ama daha önemlisi mobilizasyon talep etmesidir. Halkın mobilizasyonuna dayanmayan, yurttaşların bu katılım ve adanmışlık yoluyla, hayatının her alanını totaliter ideolojinin belirlemesine açmamış olduğu bir totaliter rejim yoktur.

Totaliter rejimler, mobilizasyonu sağlayan ideolojilere ve bu ideolojileri benimsemiş hareketlere dayanırken, otoriter rejimlerin ideolojileri değil, “zihniyetleri” vardır.

² Juan J. Linz, **Totaliter ve Otoriter Rejimler**, çev. Ergun Özbudun (Ankara: Siyasi İlimler Türk Derneği Yayınları, 1984), 13-21.

³ **age**, 31.

⁴ **age**, 130.

Zihniyetler, ideolojiler gibi işlenmiş, örgütlenmiş, her şeyi açıklama iddiası taşıyan düşünce sistemleri değil, “değişik durumlara karşı kodlaştırılmış tepkiler sağlayan, rasyonel olmaktan çok duygusal nitelik taşıyan, düşünce ve duygu tarzlarıdır.”⁵ Değişkenlik ve esneklik gösteren, mobilize etme potansiyeli zayıf olan zihniyetlerden daha derin yapılandırılmış inanç sistemleri olan ideolojiler, kitlesel davranışı belirleme, tam adanmışlığı, özdeşleşmeyi gerçekleştirme, mobilizasyonu ve manipülasyonu sağlama gücüne sahip olma nitelikleri nedeniyle, totaliter sistemlerin ayırıcı özelliğidir.⁶

Linz'in otoriter rejimler için yapmış olduğu tanım, demokrasilerle daha keskin sınırlar belirlemesine karşılık, totaliter rejimlerle daha belirsiz bir sınır çizer. Çünkü totalitarizm öncesi ve totalitarizm sonrası rejimler, totaliter mobilizasyona dayandığı halde total toplumsal kontrolü sağlayamamış olan rejimler de, bu tanım dahilindedir.⁷ Otoriter rejimlerin totaliter rejimlerle, iktidarın merkezileşmesi, çoğulluğa izin verilmemesi, muhalefetin bastırılması, bunun için yoğun şiddete başvurulması gibi ortak özellikleri vardır. Linz, otoriter rejimlerin alt-tiplerini tanımlarken, plüralizm derecesi ve mobilizasyon, demobilizasyon, siyasal ilgisizlik kriterlerine göre sınıflandırma yapmaktadır. Buna göre otoriter rejimlerin bazı alt tipleri, kontrollü bir mobilizasyona olanak sağlaması yönünden totaliter rejimlere yaklaşmakta, bazıları ise halkın tümüyle siyasete ilgisizleşmesi ve demobilize olması nedeniyle, totaliter rejimlere çok daha mesafeli bir pozisyonda bulunmaktadır. Otoriter ve totaliter rejimler arasındaki önemli ayrımlara rağmen, Linz'in alt-tiplerinin gösterdiği, bu rejim tiplerinin birbirleriyle ilişkili olduğu, geçişlilik gösterdiği, birinin diğerini hazırlayacak öncül bir rejim olabildiğidir.

Bu iki rejim tipi, birbirinden belli özelliklerle ayrılabilirdi için ayrı ayrı tanımlanmalıdır. Fakat “eğilimlerden” ya da “pratiklerden” bahsedildiğinde, bunlar büyük ölçüde ortaktır. Bu nedenle, bir toplumdaki bazı pratikleri tanımlarken, hem otoriter hem de totaliter kavramını kullanmak mümkündür. Örneğin iktidarı tek elde toplama, siyaseti tek merkezden kontrol etme, muhalefeti bastırma pratikleri hem otoriter hem de totaliter karakterlidir. Yani totaliter eğilimlerden bahsettiğimizde otoriter eğilimlerden de bahsediyor oluruz, şu farkla ki, otoriter eğilimler aynı

⁵ age, 134.

⁶ age, 134.

⁷ age, 131.

zamanda bir ideolojiye bağlı mobilizasyona da dayanıyorsa totaliter özellik göstermiş olurlar.

Üstelik totaliter ideolojiye sahip – yani toplumun total kontrolünü ve bu ideoloji peşinde mobilizasyonunu hedefleyen – bir parti ya da hareket de, arzuladığı mobilizasyonu yaratamaması durumunda, bu ideolojiyi tepeden dayatan, otoriter bir rejime yol açabilir. Örneğin Kemalizm, totaliter bir ideoloji olmasına rağmen, Kemalist partiler topluma nüfuz etmeyi başaramadıkları ve topluma güvensizlikleri nedeniyle mobilize etme konusunda tereddüt göstermiş oldukları için, totaliter bir rejime yol açmamış, ancak totaliter bir ideolojinin ve onun savunucusu olan güçlerin etkin olduğu otoriter karakterli bir rejime yol açmışlardır. Ama yine de bu partilerin totaliter eğilimleri vardır ve birtakım totaliter pratikler sergilemişlerdir. Yani, otoriter ve totaliter kavramlarını kullanırken, bir rejimin karakterinden bahsediyorsak daha net ayrımlar yapmamız mümkün olsa da, eğilimlerden ve örneğin prosedürel demokratik mekanizmalarla birlikte var olan bazı toplumsal/siyasal pratiklerden bahsediyorsak, bu eğilimlerin veya pratiklerin her iki kavramla ifade edilmesi de mümkün olabilir.

Benim bu iki kavramı ayırırken özellikle referans aldığım nokta, bu pratiklerin total kontrolü hedefleyen bir ideolojiye referansla gerçekleştirilmesi ve bu ideoloji etrafında kitlelerin mobilizasyonuna dayanması, ya da bunu hedeflemesi oldu. AKP dönemindeki siyasi pratiklerden bahsederken, çoğu durumda, özellikle totaliter nitelmesini kullandım nk AKP, totaliterliğin otoriterliğe göre ayırt edici özellikleri olan tüm toplumsal alanları kontrol altına alma çabası, tek merkezden, tek bir lidere bağlı olarak seferber etme, ama özellikle de topluma nüfuz etme ve mobilize edebilme özellikleri bakımından belirgin eğilimler sergiler.

1.2. Konu ve Kapsam

Türkiye'de AKP döneminde, rekabetçi seçimlerin temel ayağını oluşturduğu prosedürel demokratik mekanizmalar işlese de, bu mekanizmalardan yararlanan ve liberal toplum yapısının yarattığı temeller üzerinde gelişen totaliter pratikler hayat bulabilmiştir. Türkiye'deki siyasi pratiklerde, demokrasiyi temsiliyete indirgeyen, muhalefeti dışlayan, baskı uygulayan ya da seçim yarışı sınırlarına hapseden bir anlayış hakimdir. Bir lideri desteklemek ve seçim rekabeti içinde taraf tutmakla

sınırlanan demokrasi pratiği, tehlikeli ya da sapkın gruplar ilan edilerek bunların dışlanması, toplumda bir gruba karşı düşman algısı oluşması ve bu grubun şiddet, dışlama, tutuklama ve hatta linç girişimleri gibi yöntemlerle baskı altına alınması, devlete, millete, simgelere ya da ilan edilen başka değerlere koşulsuz sadakat talep edilmesi, vb. siyasal pratikler, Türkiye'deki siyasal kültürü ifade etmektedir. Demokratik olmadığı söylenebilecek bu tür pratikler, asgari anlamda demokratik kurumsal yapıların içinde, bu yapılarla pek de çelişmeden sürdürülebilmektedir. Liberal demokrasinin kendisi sorgulanmadan ve totalitarizmle liberalizmin ilişkisi yeniden tartışılmadan, bu tür pratiklerin varlığı, ancak liberal demokrasiye henüz ulaşamamış olmaktan kaynaklanıyor olarak görülebilecektir.

Türkiye'de demokrasi, daha çok askeri vesayetın varlığı, küreselleşmeye uyum sağlama, liberalleşme konuları etrafında tartışılır. Dışlayıcı, baskıcı, anti-demokratik hatta totaliter nitelikte birçok pratik ise askeri vesayet kalıntısı, liberal demokrasiye doğru ilerlenen yoldaki duraksamalar ya da geriye dönüşler olarak değerlendirilir. Türkiye siyasetindeki totaliter pratiklerin toplumsal destek kazanma mekanizmaları, toplumun bu pratiklere katılım biçimleri ya da bu pratiklerin münferitlikten öte genel bir eğilimi ifade edip etmediği, liberalleşmeyle gerçekten çelişkili olup olmadığı konuları, Türkiye'deki demokrasi tartışmalarının dışında kalmıştır. Liberal demokrasi tartışılmaz hedef olarak bir yerde dururken, tartışmalar onun neresinde olduğumuza, ona yaklaşabilmek için nasıl bir yol izlememiz gerektiğine göre şekillenmektedir.

Türkiye siyaseti özgürlüklerin kurumsallığından yoksundur; bildiğini okuma, iktidarı sınırsızca kullanma eğilimleri vardır. Ama demokrasi pratiğimizdeki tek eksiklik de özgürlüklerin kurumsallaşamaması değildir. İktidarı sınırlayacak güç olarak demokrasi savunusundan, yurttaşların aktif katılımından, eyleme kapasitesinden vazgeçilip yalnızca bireysel özgürlüklere sınıldığı durumda, hükümetlerin bu özgürlüklerin tanımının daraltılması, belli kesimlerin özgürlüklerinin tanınmaması gibi baskıcı ve dışlayıcı politikalarına karşı duruş mümkün olmaz. Totaliter karakterli birçok uygulama demokrasiyi korumak adına meşrulaştırılabilir. Bu tür pratiklerin yaygınlaşmasının ve yoğunlaşmasının totalitarizme yol açma ihtimali, üzerine düşünülmesi gereken bir tehlikedir. Bu çalışmada, bu dışlayıcı, demokrasi karşıtı davranış eğilimlerinin yasal-kurumsal olarak demokratik olan bir ortamın, toplumsal

örgütlenmenin içinde nasıl sürdürülebildiğini, bu ortamın totaliter bir karakter almasına yol açıp açamayacağını tartışacağım.

Türkiye'deki demokrasi tartışmaları, kendine özgü bir siyasi kültürden beslense de, aynı zamanda küresel bir eğilimi de yansıtır. Küresel çapta demokrasinin egemen değer olduğu, rejimlerin artık meşruiyetlerini açıklayabilmek için bir şekilde demokrasi ile ilişki içinde olduklarını belirtmek zorunda olduğu bir dönemde yaşıyoruz. Özellikle Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından, dünyada hiç totaliter devlet kalmadığı, liberal demokrasinin zafer kazandığı ve bu modelin totalitarizm tehdidine karşı savunulabilecek tek model olduğu ilan edildi. Bu söylem, tüm rejimleri liberal demokrasinin kriterlerine yakınlığına göre ölçüp sınıflandırdıkça, liberal demokrasiyi tartışılmaz kılmış, tüm kusurlarını örterek, insanlığı koruyacak, ona hizmet edecek tek meşru, uygun biçim olarak tanıtmıştır.

İnsanlığa karşı büyük bir tehdit olarak görülmüş, yıkıcı sonuçları herkeste büyük dehşet uyandırmış olan totalitarizm tehlikesinin, liberal demokrasinin zaferiyle yenildiği düşünülmüştür. Oysa Hannah Arendt'in totaliter rejimler üzerine analizinde görülür ki, bu rejim tipi liberalizmden doğmuş, olgunlaşmasını ancak liberalizmin yarattığı toplum yapısı üzerinde gerçekleştirebilmiştir. Bugün de, totaliter rejimlerin ortaya çıktığı Birinci ve İkinci Dünya Savaşları arası dönemde de, totaliter topluma karakterini vermiş bazı özellikler, liberal demokratik rejimlerin veya liberal demokrasiye yakınsama düzeylerine göre adlandırılan melez rejim tiplerinin içinde de var olabilmıştır. Liberal demokrasinin totalitarizmin panzehiri gibi görülmesi ve farklı tipte rejimlerin demokratiklik niteliklerinin liberal demokrasiye referansla ölçülmesi, liberal topluma içkin totaliter eğilimlerin görülmesini engeller. Arendt'in totalitarizmi analiz eden çalışmasından yararlanarak, liberal toplumun ve liberal demokratik rejim tipinin hangi özelliklerin, totaliter eğilim ve pratiklere yol açtığını anlamaya çalışacağım.

2000'lerde Türkiye'deki demokrasi anlayışını büyük oranda AKP ve demokratikleşmeye yol açacağı beklentisiyle ona destek vermiş olan liberaller belirlemiştir. Bu çalışmada özellikle liberal görüşün bu dönemdeki totaliter pratikleri anlama konusundaki yetersizliğini tartışacağım. Ama öncelikle, AKP'nin kendi söylemini Kemalizme karşıtlık temelinde kurması ve sol liberal entelektüellerin de AKP'ye temel olarak bu sebeple destek vermesi nedeniyle, Kemalizmin demokrasi

anlayışını ve ona getirilen eleştirileri ele alacağım. Yine AKP'nin söylemiyle paralellelikler içermesi anlamında, İkinci Cumhuriyet tartışmalarındaki liberal eğilimi ve 1990'larda yükselmiş olan İslamcı akımın demokrasi anlayışını inceleyeceğim.

AKP'nin iktidar döneminde demokratikleşme beklentilerine rağmen, otoriterleşme iddialarına konu olacak siyasi pratikler git gide yoğunlaşmıştır. Bu çalışmada amacım, prosedürel demokratik mekanizmalara, demokratikleşme söylemlerine rağmen, Türkiye'de totaliter pratiklerin yaygınlaşmasının nedenlerini bulabilmektir.

Bu olguya Türkiye'de çeşitli açıklama önerileri getirilmiş, ayrıca da uluslararası siyasi rejimler literatüründe tartışılan otoriter demokrasi, yarışmacı otoritarizm, illiberal demokrasi gibi kavramlar üzerinden bu duruma açıklama getirilmeye çalışılmıştır. Bu kavramların açıklayıcılığını tartıştıktan sonra, liberal demokrasinin çizdiği sınırlar içinde kalmayan, demokratikleşmeyi liberal demokrasiye erişmekle sınırlamayan, totaliterleşmeyi besleyen liberal demokrasiye içkin eğilimlere de eleştirel bir bakış taşıyan alternatif bir analiz çerçevesi geliştirmeye çalışacağım.

Liberal demokrasiden kopuş, bir istisna olduğu iddia edilen totaliter rejimlerin, nasıl olup da liberal toplumun oluşturduğu temeller üzerinde ve demokrasinin seçim mekanizmalarını kullanarak ortaya çıktığını açıklayan Joseph Schumpeter'in ve Hannah Arendt'in teorileri, bu analiz çerçevesini geliştirmek için bir temel sağlayacaktır. Bu çerçeveyi geliştirmek üzere ise, totaliter pratiklerin yaygınlaşmasına uygun zemin hazırlamış ve dünyada olduğu gibi Türkiye'de de sağ muhafazakar bir partinin iktidara gelmesi ile sürdürülebilirliğini sağlamış olan neoliberalizmin totaliterlikle ilişkisini anlamaya çalışacağım.

1.3. Bölümler ve İçerikleri

Tezimin ikinci bölümünde, Türkiye'de demokrasi tartışmalarının tarihsel seyrine bir göz atacak ve özellikle Türkiye'de liberal kesimin demokrasi anlayışını tartışacağım. Dönem olarak 2000'li yıllardaki tartışmalara odaklanacağım için, AKP hakkındaki görüş ve değerlendirmeler ile, AKP'nin siyasi duruşunun siyasal İslamla, liberal politikayla ilişkilerini ve AKP'nin Kemalizm ile kurduğu karşıtlık ilişkisini ele alacağım.

Türkiye'de AKP'nin ve ona destek veren liberallerin en önemli buluşma noktası, Kemalizm karşıtlığıdır. Kemalist görüşe göre, rejimin meşruiyetinin “millet iradesi”ne dayanması gereklidir fakat millet iradesinin ortaya konabilmesi için demokrasi şart değildir. Millet için en iyi olanı bilen Kemalist elitler, millet adına karar alabilir. Kemalizm, halkı organik bir bütün olarak tasavvur eden, farklılıkları, zıtlıkları yok etmeye çalışan, milleti topyekün ilerleme, çağdaşlaşma hedefi ardında seferber etmeyi hedefleyen totaliter bir ideolojidir. Fakat Kemalizm toplumda tabu halini almış ve resmi ideoloji olarak siyasi hayatı belirlemişse de, Kemalist elitler topluma tam olarak nüfuz etmeyi başaramamıştır. Bu yüzden Kemalizm, üstten, dayatmacı bir şekilde topluma zorla şekil vermeye çalışan bir güç olmuştur.

Kemalist bürokrasinin yarattığı otoriter rejime karşı çıkan liberaller ise, demokrasiyi seçilmiş sivil siyasetçilerin üzerinde hiçbir zorlayıcı gücün olmaması olarak anlar. Türkiye'de demokrasi üzerine yazında temel tartışma asker-sivil ilişkileri ve askeri vesayet konusu etrafında şekillenmiştir. Türkiye siyasi tarihini açıklamada genel kabul gören paradigma, Osmanlı'dan bu yana gelen “güçlü devlet geleneği” ile onun baskısı altındaki toplum üzerinden tarif edilmiş olan merkez-çevre kutuplaşmasıdır. Demokrasi de bu kutuplaşma üzerinden değerlendirilir. Askerin sivil hükümet üzerinde etkisi azaldığı ölçüde demokratikleşme yolunda ilerlendiği öne sürülür.

AKP de, kendini Kemalizme karşı çıkış üzerinden tanımlamış, bürokratik merkeze karşı çevrenin temsilini üstlenmiş bir parti olarak, siyaseti sivilleştirip demokratikleştireceği gerekçesiyle, liberal entelektüellerden destek almıştır. Ama siyasetin sivilleşmesi, seçimle iş başına gelmiş olan, halkın tercihini ifade eden AKP'nin ordu karşısında güçlenmesi ve siyasetin belirleyeni olması liberal entelektüellerin umut ettiği gibi demokratikleşmeyle sonuçlanmamıştır. Siyasi iktidar gittikçe tek elde toplanmış, siyasete ve toplumsal hayata yön veren önemli kararların çoğu bir “tek adam” tarafından verilmeye başlamıştır. Üstelik iktidarı elinde merkezileştirmiş bu gücün halkın desteğini alması, bu desteği güç gösterisine dönüşen seçim başarılarıyla göstermesi, “halkın iradesini” temsil etme iddiasının verdiği güçlü bir meşruiyet sağlamıştır. Yaygın demokrasi söylemine rağmen, AKP hükümeti döneminde otoriter ve totaliter siyasi pratikler ağırlık kazanmıştır. Türkiye'de demokrasinin nasıl tartışıldığını ele aldığım bu ilk bölümde, özellikle liberal görüşün, liberal demokrasiyi mutlak hedef olarak benimsediği ve liberalizme

içkin totaliter eğilimleri tartışmaya açmadığı için, bu tür pratikleri açıklamakta yetersiz kaldığını savunacağım.

Prosedürel anlamda demokratik mekanizmalar işliyor olmasına, askeri vesayetten kurtulduğu için bir demokratikleşme beklentisi olmasına rağmen, sivil hükümet eliyle veya sivil toplum içinde totaliter eğilimlere evrilebilecek olan, muhalefete baskı ve şiddet uygulayan, belli grupları demokrasiden dışlayan pratiklerin ortaya çıkması, beklentinin aksini kanıtladığı ölçüde açıklanmaya muhtaçtır.

2000'li yıllarda özellikle AKP politikalarındaki totaliter eğilimler, son yıllarda geniş bir kesim tarafından görülmeye ve ifade edilmeye başlamıştır. Bu soruna Türkiye'deki liberal entelektüeller de açıklama getirmeye çalışmıştır. Üçüncü bölümde bunlardan, AKP'nin güçlendikçe otoriterleştiğini, yeni tipte otoriter bir rejim ortaya çıkardığını ve bu sebeple de rejimin artık yeni otoriter rejimler literatürüne ait kavramlarla tanımlanması gerektiğini öne süren yaklaşımı ve bu yaklaşımın içinde yer aldığı uluslararası literatürde otoriter rejimlere ilişkin geliştirilmiş kavramların, bu sorunu açıklama konusunda ne gibi katkıları ve yetersizlikleri olabileceğini tartışacağım.

Yarışmacı seçimler yapıldığı halde, liberal demokrasinin gereklerini sağlamayan, otoriterliğini gizlemek için demokratik mekanizmaları kullanan ya da sivil özgürlükleri tanımayan, liberalizmi geliştirmeyen rejimler için farklı kavramsal çerçeveler geliştirilmiştir. Üçüncü bölümde bu kavramları, özellikle de yarışmacı otoriter rejim ve illiberal demokrasi kavramlarını ele alarak, bunların Türkiye'de demokratik mekanizmalarla birlikte süren totaliter pratikler için açıklayıcı çerçeveler olup olmadığını tartışacağım.

Melez rejimler, liberal demokrasi olarak adlandırılmayacak olup, demokratik seçimler yapıyor olmasına rağmen otoriter karaktere sahip olan rejimlerdir. Bu rejimler için, özellikle liberal demokrasiye referansla eksik yönlerini belirtecek alt sınıflandırmalar da yapılmıştır. Bunların arasından, yarışmacı otoriter ya da seçimsel otoriter rejim olarak adlandırılan rejimler, otoriter karakterlerini gizlemek için seçim mekanizmasını kullanan rejimlerdir. Bu rejimlerde seçimler demokratik karakter taşımaz, yalnızca otoriter gücün iktidarını meşrulaştırma işlevi görür.

Diğer bir açıklama biçimi ise, Türkiye’de demokrasinin var olup, liberalizmin gerçekleşmemesi, bireysel özgürlüklerin tanınmaması ya da kısıtlanması nedeniyle bu durumun yaşandığı yönündedir. Türkiye'deki tartışmalarla en çok uyum içinde olan kuram, özellikle post-vesayet dönemi olarak adlandırılan AKP iktidarı döneminde, Fareed Zakaria'nın illiberal demokrasi kuramıdır. Zakaria demokratik rejimler içindeki otoriter pratikleri, bu rejimlerin liberal olmamaları ile açıklama iddiasındadır. İlliberal demokrasi kuramıyla, demokrasiyi ifade eden politik haklar ile siyasal liberalizmi ifade eden sivil özgürlükleri birbirinden ayırır ve bu kez otoriter pratikleri demokrasinin yokluğu ya da çarpıklığıyla değil, liberalizmin yerleşik olmamasıyla ilişkilendirir. Zakaria liberalizmi, demokrasinin içindeki otoriter eğilimleri dizginleyebilecek ve özgürlüğü garantileyebilecek güç olarak görür. Hem Zakaria'nın kuramı hem de liberal kampın Türkiye’de demokrasi düzeyine dair değerlendirmeleri, çoğunlukla Freedom House anket verilerine dayanmaktadır. Bu nedenle, Zakaria'nın kuramını tartışırken, Freedom in the World araştırmasında yapılan sınıflandırmanın kriterlerini, özgürlükler ve demokrasi olarak kategorize edilen alanları da tartışacağım.

Bu bölümde, demokrasinin temel mekanizması kabul edilen yarışmacı seçimlerin yapılmasına ve demokrasi iddialarına rağmen, otoriter pratiklerin yaygın olarak gözlendiği rejimleri açıklamak üzere tanımlanan rejim tiplerine ilişkin bu kuramların, demokrasilerin içindeki totaliter ve dışlayıcı pratikleri açıklamakta yeterli olup olmadığını tartışacağım. Bu rejim tipi sınıflandırmaları, temelde demokratikleşme paradigmasının içinden, liberal demokrasiye referansla yapılan tanımlamaları içerir. Bu nedenle de bu tür pratikleri liberal demokrasiye dışsal görür. Tez boyunca tartışılacak olan bu dışsallık iddiasının nasıl örtük ya da açık biçimlerde ortaya konduğunu da bu bölümün sonunda ele alacağım.

Halkın yönetimi adı altında meşruluğunu sağlamasına rağmen, halkı pasifize ederek, siyasetten uzaklaştırarak, seçmen kimliğiyle sınırlayarak demokrasiden dışlayan liberal demokratik mekanizma, totaliter pratiklerin hayat bulması için uygun bir zemin sağlar. Dolayısıyla, liberalizmle ve liberal demokrasinin mekanizmalarıyla totalitarizmin bağımlı kuran bir analiz mümkündür. Böyle bir analiz bizi, demokrasilerdeki totaliter pratikleri, tartışılmaz hedef olan liberal demokrasiye erişememekten kaynaklanan eksiklikler olarak görmekten kurtaracak, tartışılmaz hale

gelmiş olan hedefi sorgulatacak ve bu pratikleri bir ideale referansla değil, gerçek toplumsal durumumuzdan hareketle anlamamızın önünü açacaktır. Dördüncü bölümde böyle bir analiz çerçevesi oluşturmaya çalışacağım.

Liberal demokrasinin totaliter pratiklere zemin sağlayan karakteri, liberalizm lehine demokrasinin sınırlandırılmış olmasından kaynaklanır. Ekonomik alandaki sömürü ve egemenlik ilişkilerinin siyasal alandan özerk bir işleyişe sahip olması sayesinde kapitalizm demokrasiyi kendisi için güvenilir sınırlar içine sıkıştırmıştır. Bu nedenle öncelikle, kapitalizm ile demokrasi arasındaki ilişkiyi, liberal demokrasinin ortaya çıkış sürecinin demokrasinin anlamını nasıl sınırlandığını, nasıl olup da aktif, etkin yurttaşlara dayanan bir demokrasiden seçimlere katılımı sınırlı, elitlerin yönetimine dayanan bir demokrasiye geçişin yaşandığını, demokrasinin bu sınırlılığının bu tür totaliter pratiklerin yaygınlaşmasında bir etkisinin olup olmadığını tartışacağım.

Schumpeter'in prosedürel demokrasinin temel mantığının tıpkı kapitalist ekonominin mantığı gibi, yalnızca rekabet olduğunu gösteren analizi, liberal demokrasinin hangi öğelerinin totalitarizmin hayat bulduğu kitle toplumunu hazırladığını anlamamıza yardımcı olur. Arendt'in totaliter rejimlerin liberal toplumun hangi öğelerinin üzerine kurulduğunu analiz eden çalışması ise liberalizmin nasıl totaliterleşmeye kapı aralayabileceğini gösterir. Dördüncü bölümde, bu kuramlara referansla totaliter toplumların doğuşuna yol açmış ya da totaliter toplum yapısını tanımlamış olan özelliklerin, liberal demokrasi ile nasıl bir bağı olduğunu tartışacağım.

Totalitarizme evrilmeye zemin hazırlayan, bir yandan liberalizmin bireyini yalnızlaştıran rekabet toplumu, bir yandan da bu rekabet yapısının siyaseti de tamamen belirler hale gelmesi, demokrasinin liderlik için rekabetten ibaret olmasıdır. Liberal demokrasinin elitler arasında liderlik için rekabet olarak algılanması ve geniş kitlelerin siyasete katıldıkları durumda bile (ekonomik sömürünün siyasetin erişiminden koparılmasından dolayı) kendi hayatlarına müdahale edememeleri, toplumun büyük bir kesiminin siyasetten uzak kalmasına, bir liderin yönetimine onay vermekle sınırlı bir siyasal etkinlikte bulunmasına ve bu da siyasal alanın kaybına yol açmıştır. Bu durum, total bir egemenlik kurarak toplumu dönüştürmeyi amaçlayan totaliter hareketlerin, amaçlarını hayata geçirmek için desteğine ve katılımına ihtiyaç duyduğu siyasete kayıtsız, liberal-demokratik siyasete tepkili kitleyi hazırlar. Arendt'in totaliter toplumların ortaya çıkışı üzerine yaptığı analiz de

gösterir ki, totaliter toplum, liberalizmin yalnızlaşmış, bireycileşmiş, siyasete kayıtsızlaşmış “kitle”siyle hayat bulmuştur.

Liberal toplumlara içkin olan totaliter öğelerin içinde, siyasal/kamusal alanın kaybı, bireylerin yalnızlaşması, bazı toplumsal kesimlerin “tehlikeli” ilan edilmesi, değişen risklere karşı farklı toplumsal güçlerin seferber edilmesi, vb. politik öğelerin yanı sıra, ortak suçluluğun birleştiriciliği, kendi güçsüzlüğünü ve pasifliğini başkası üzerinde egemenlik ve baskı kurarak giderme, sessizlik ve inkar gibi, totaliter toplumların sürdürülebilirliğini sağlayan psikolojik öğeler de vardır. Bu nedenle, sosyal psikoloji alanında yapılmış, totaliter toplumları ya da kitlelerin otoriter ve totaliter eğilimlerini inceleyen çalışmalardan hareketle, totaliter davranışın temelini oluşturan bazı psikolojik sendromları da bu bölümde ele alacağım.

AKP döneminde totaliter pratiklerin yoğunlaşmasını açıklama çabasında, AKP'nin Türkiye’de neoliberal politikaları uygulayan siyasi aktör olarak ele alınması ve dünyadaki neoliberal dalganın beraberinde getirdiği totaliter eğilimlerin analiz edilmesi, “halkı temsil eden”, “tabandan gelen” AKP’nin totaliter eğilimlerini anlamlandırmaya yardımcı olacaktır. Beşinci bölümde, neoliberalizmin ortaya çıkardığı otoriter ve totaliter eğilimleri tartışacağım.

Siyaset yetkisinin uzmanlara devri, demokrasinin seçimlerle sınırlanarak siyasetin anlamsızlaştırılması, tüm politikaların teknikleştirilerek ve demokratik denetime tabi olmayan uluslararası kurumların kontrolüne bırakılarak siyasal tartışma alanından uzaklaştırılması, neoliberalizmin yönetim modeli ile gerçekleşmiştir. Neoliberalizm refah devleti döneminde kazanılmış ve kurumsallaşmış hakları ortadan kaldırarak ve ortak mülkiyetlere el koyarak alt sınıfları mülksüzleştirir. Bu süreçte yükselecek itirazların önlenmesi ve neoliberal işleyişin önündeki engellerin kaldırılması ancak devlet baskısının yoğunlaştırılmasıyla mümkün olmuştur. Fakat bu otoriter pratiklerin demokrasiyi ve özgürlükleri genişlettiği iddialarını gölgelememesi, ancak sivil toplumun onayının ve katılımının sağlanmasıyla mümkündür.

“Güvensizlik” söylemi, sürekli “tehdit” algısı yaratılması, bireylerin kendi güvenliği için bu baskı pratiklerini kabul etmesini, “tehdit”lere karşı birlik olmasını, muhafazakar, milliyetçi, hatta ırkçı siyasetlere destek vermesini sağlar. Neoliberalizmin güvenlik paradigmasının gereği, toplumun polisleşmesi, “her şeyi

devletten beklemeyip”, “terörist”, “ahlak dışı” ya da “tehlikeli” ilan edilen gruplara karşı mobilize olmasıdır. “Tehlikeli gruplar” söylemi, etnik azınlıkları, yoksulları, “sınıfdışı” kesimleri hedef alır. Neoliberalizm, kapitalist ekonominin rekabet mantığını ve rekabet mantığının toplumsal alandaki karşılığı olan toplumsal bünyenin bazı kesimlerin “harcanabilir” olması, güçsüz olanların ayıklanması sayesinde sağlıklı olarak yaşayabileceğini varsayan sosyal evrimci mantığı mutlaklaştırır, doğallaştırır. Neoliberalizm toplumun birliğinin ve güvenlikçi neoliberal politikalara desteğinin sağlanması için yeni tür bir ırkçılığı ortaya çıkarmıştır.

Neoliberalizmin bu totaliter eğilimleri, totaliterliğin yaygınlaşması ve demokrasi adına kabul görmesi anlamında, yeni bir döneme işaret etse de, liberalizmden bir kopuş olarak düşünülemez. Demokrasinin içini tamamen boşaltan, alanını daraltan, özgürlükleri yok eden neoliberal yapı, liberal demokrasinin kurumları üzerinden gelişebilmiştir. Neoliberalizm, liberalizmin ekonomik rasyonalitesinin siyasal ve toplumsal alana uygulanmasıdır. Neoliberalizmin alt sınıfları dışlayıcılığı, siyaseti yönetime dönüştürmesi, teknokratik bir yönetim öngörmesi, temelini kapitalizmin liberal demokraside bulduğu kendisi için güvenli yönetim biçiminden alır. Ama bunu çok daha ileri taşımayı, halkın büyük çoğunluğunu siyasetin dışında bırakmayı, üstelik de dışlanmış kesimleri korkutarak “tehditlere” karşı, “kendi güvenliği için” tüm baskı biçimlerini onaylar ve destekler hale getirmeyi başarmıştır.

Altıncı bölümde ise, liberal toplum yapısının ve neoliberal güvenlikçi politikaların neden olduğu bu totaliter eğilimlerin 2000’li yıllarda Türkiye’de de karşılık bulunduğunu öne süreceğim. 2000’li yıllarda “ileri demokrasi” söylemlerine rağmen, Türkiye siyasetinde otoriter ve totaliter siyasi pratikler yoğunlaşmıştır. AKP, neoliberalizmin kesintiye uğramadan hayata geçmesini sağlamak üzere totaliter bir siyasi tarza başvurmuş, bunu yaparken Türkiye’nin siyasi kültüründe yerleşik totaliter eğilimleri de kullanmış; hem kendi İslamcı-muhafazakar ideolojisi ve cemaat örgütlenmesinin, hem de elitist Kemalist bürokrasiye karşı demokrasi söylemiyle ortaya çıkmasının sağladığı meşruiyetten yararlanmış. Bu bölümde bu tür totaliter pratikleri neoliberalleşme sürecinin etkileri, lider merkezli siyaset yapma, homojen millet tasavvuru ve homojenleştirme isteği, ötekileştirme, suçlaştırma ve terör söylemi, şiddete dayalı mobilizasyon başlıkları altında tartışacağım.

Bu çalışma, Türkiye'de demokratikleşme beklentilerine, sivilleşmeye, seçimlerde çoğunluğun oyunu almış olan ve politikalarını halkın desteğiyle uygulayabilen bir iktidara rağmen totaliter pratiklerin yaygınlık kazandığını görmemizi ve bunun nedenlerini sorgularken, konuya liberal demokrasinin sınırlarının dışına taşan bir perspektifle yaklaşabilmemizi sağlayacaktır. Neoliberalizmin demokrasilerin içindeki totaliter pratiklerin yoğunlaşmasına etkisini, prosedürel demokratik mekanizmanın rekabetçi yapısı ve liberal toplumun rekabeti esas alan, bireyselleştiren, izole eden, siyasal/kamusal alanı yıkan özellikleri ile birlikte düşünmemiz için altyapı oluşturacaktır.

2. TÜRKİYE’DE DEMOKRASİNİN TARTIŞILMA BİÇİMİ

Türkiye’de 2000’li yıllarda demokrasi anlayışını şekillendiren görüşleri ele alacağım bu bölümde, ağırlıklı olarak liberal, daha çok da kendini sol-liberal olarak tanımlayan entelektüellerin demokrasiye bakışını, bu çerçevede AKP’ye verdiği desteği konu edineceğim. Bu görüşlerin nasıl oluştuğunun anlaşılabilmesi için de liberallerle AKP çevresindeki muhafazakarlar arasındaki ittifakın oluşma sürecini ve liberal görüşün kendini kurduğu karşı görüş olarak Kemalizmin demokrasi anlayışını ele alacağım.

Çalışmamın sorunsalı olan liberal demokrasi ile totaliter pratiklerin ilişkisini anlamak açısından, Türkiye’nin liberal demokrasiye doğru ilerlediği iddialarına rağmen totaliter siyasal pratiklerin varlık göstermesini ve bu pratiklerin açıklanması konusunda Türkiye’deki liberal görüşün değerlendirmelerinin sınırlılıklarını tartışmak önemlidir. Bu nedenle Türkiye’deki demokrasi tartışmalarında beni esas ilgilendiren, liberal demokrasiyi savunan ve Türkiye’de demokrasinin durumunu liberal demokrasiye referansla tartışan literatürün totaliter eğilimleri açıklama konusundaki eksiklikleri olacak. Diğer görüşlerin ortaya koyduğu tartışmaları, ancak liberal görüş ile ilişkileri çerçevesinde tartışacağım.

Bunun için sırasıyla, Kemalist demokrasi anlayışını, Kemalizm eleştirisi üzerine kurulmuş olan ikinci cumhuriyet tartışmalarını, Türkiye’deki İslamcı entelektüellerin demokrasi anlayışını, AKP’yi ortaya çıkaran süreci ve AKP’nin muhafazakar demokrasi görüşünü ele aldıktan sonra, Türkiye’deki liberal entelektüellerin demokrasi anlayışını ve bu görüşün diğer siyasal anlayışlarla ilişkilerini tartışacağım. Türkiye’deki liberal entelektüellerin, siyaseti merkez-çevre paradigması üzerinden anlamlandırmaları nedeniyle otoriter ve bürokratik “merkez”e, “vesayet güçlerine” karşı çıkan tüm “sivil” güçlere Türkiye’yi demokratikleştirme misyonu yükledikleri için AKP’den demokrasi beklentisi içinde olduklarını öne süreceğim. Bu beklentilerinin gerçekleşmemiş olmasını, demokratikleşme iddialarına rağmen otoriter ve totaliter pratiklerin yaygınlaşmasını ise, mutlak hedef olarak belirledikleri liberal demokrasiye ulaşamamış olmamız üzerinden açıklamalarının ve ilerlemeci bir

anlayışla demokrasiye doğru ilerlediğimizi, liberal demokrasi hedefine ulaştığımızda bu problemlerin ortadan kalkacağını varsaymalarının ise, liberalizme içkin olan totaliter eğilimleri görememelerinden kaynaklandığını iddia edeceğim.

Türkiye'de demokrasi algısı, önce resmi ideoloji olan Kemalizm ile belirlenmiş, demokrasi tartışması Kemalist demokrasi anlayışı ile ona karşı demokrasi iddiası öne sürmüş olan sağ-muhafazakar anlayış arasında seyretmiştir. 1980'lere kadar egemen ideoloji Kemalizm olmuştur. 1980'lerde Türkiye'de etkin olan neoliberal dalgayla ve özellikle 1990'lı yıllardaki ikinci cumhuriyet tartışmalarıyla birlikte Kemalizmin hegemonyası zayıflamış, AKP'nin hükümet olması ile birlikte ise yerini yeni hegemonik görüş olan liberal görüşe bırakmıştır. Liberal görüşün yaygınlık kazanması ve Kemalizmin meşruluğunu tartışılır hale getirmesine kadar, Türkiye'deki hakim demokrasi anlayışını da Kemalizm belirlemiştir.

2.1. Kemalizmin Demokrasi Anlayışı

Kemalizm demokrasiyi modernleşmeyle gelen bir yönetim biçimi olarak görür ve genel anlamda demokrasinin iyi bir yönetim tarzı olduğunu savunmasına rağmen modernleşmeye ve “cumhuriyet”e öncelik verir. Toplumun modernleşmesini, modern ulus devletini yaratılmasını temel amaç olarak benimsediği için demokrasiyi de yalnızca modern ulus devletlerin bir niteliği olarak, ileride varılacak bir hedef olarak önüne koyar. Ama demokrasinin tercih edilmesi için öncelikle toplumun modernleşmiş, cumhuriyetçi değerleri benimsemiş olması gerekir. Bu gerçekleşmeden önce toplum demokrasi için yeterli görülmez. Bu nedenle Kemalist elitler yurttaşlara öğretmen gibi yaklaşır.⁸ Vatandaşlar eğitilmeli, onlara armağan edilen demokrasiye hazır hale getirilmelidir.⁹ Bu yaklaşımda demokrasi hep ertelenmektedir. Demokrasi yerine “cumhuriyet”, “laiklik” ya da “çağdaş devlet” ikame edilmektedir. Ulus ancak eğitildikten ve cumhuriyete sahip çıkma bilincine sahip olduktan sonra demokrasiye kavuşmalıdır.

Ulus devlet projesinin, “ulusun yüksek çıkarları”nın, “çağdaşlaşmanın” söz konusu olduğu yerde; cumhuriyet toplumu modernleştirecek bir proje, “bir ulusal

⁸ Mücahit Bilici, “'Öğretmen' Cumhuriyet'e 'Mazbut' Demokrasi”, **Birikim**, s. 115 (1998): 48-51.

⁹ Tanıl Bora, “Cumhuriyet, Demokrasi ve Muhafazakar Türk Cumhuriyetçiliği”, **Birikim**, s. 115 (1998): 27.

mobilizasyon ideolojisi” olarak algılanır ve bunlara öncelik verilirken demokrasi ertelenebilir, kısıtlanabilir, arka plana atılabilir.¹⁰ Toplumu eğiterek, modernliği öğretme, üstten, toplum mühendisliği yaklaşımıyla toplumun “gerici yanlarını” törpüleme adına ulus devlet projesinin planlandığı şekilde gerçekleşmesine, ulusun homojenleştirilmesine sekte vuracak her şey demokratik kriterler gözetilmeden, “gerekli” tüm araçlar seferber edilerek yok edilebilir. Bu, halka danışılmadan, bazı grupların yok edilmesi, asimile edilmesi, baskı ve şiddet görmesi pahasına olsa da gerçekleştirilir.

Cumhuriyet “milli egemenlik”, “kutsal devlet” olarak algılanır ve onun korunması adına, millet eğitilene ve resmi ideolojiyi tam anlamıyla benimseyene kadar ya da cumhuriyetin “tehdit altında olduğu” her anda demokrasiden taviz verilebilir. Örneğin Mümtaz Soysal, “halk için, halka rağmen” yöneten Kemalist elitlerin – günümüzde ordunun ve “laik” siyasetçilerin – toplumun düşünemediğini düşünerek, toplumu modernleştirerek “ileri medeniyetler seviyesine” ulaştırabileceğini; ancak böyle demokrasiye yaklaşılabilirliğini; zamansız demokrasinin topluma iyilik getirmeyeceğini savunur. Demokrasi fikrinin, herkesin düşüncesine olduğu haliyle eş değer vermesi, olduğu gibi kabullenmesi, değiştirme, eğitimle bir kalıba sokma amacının olmaması nedenleriyle cumhuriyet fikrine aykırı olduğunu, Atatürkçü “devrimci cumhuriyet”e karşı bir “demokratik karşı devrim” gerçekleştirdiğini söyler.¹¹

“Önce eğitim, sonra demokrasi’ kistası, demokrasinin yapılarak benimsenen bir etkileşim tarzı olabileceğini hiç akla getirmemiş”tir. Böyle tepeden inmece, vatandaş öğrenci olarak gören ve resmi ideolojiyi dayatan bir cumhuriyet anlayışında, bazı sivil özgürlükler “verilse” de kullanılamamış, demokratik bir kültür oluşmamıştır.¹²

Demokrasi savunulduğunda bile, katılım, karar alma süreçleri, konuşma özgürlüğü üzerinden değil, “ulusal egemenlik” üzerinden tanımlanır. “Milletin iradesi/vicdanı” temel alınır ama bu kavramlar iradenin/vicdanın nasıl oluştuğundan, toplumun hangi kesimlerinin irade oluşturma sürecine katıldığından bağımsız, soyut ve yüce

¹⁰ Faruk Birtek, “Bir Çağdaşlaşma / Çağdaşlaşmama Projesi: Bir Deneme”, **Cogito**, s. 15 (1998): 175.

¹¹ Mümtaz Soysal, “Alkışla Cumhuriyet Olmaz!”, **Cogito**, s. 15 (1998): 200.

¹² Zeynep Gambetti, “Doğruluk Uğruna Dünyayı Yıkma: Aydınlanmacı Evrenselliğin Çelişkileri ve Türkiye”, **Aydınlanma Sempozyumu, 11-12 Mayıs 2007**, ed. Binnaz Toprak (İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2007): 161.

kavramlar olarak kullanılır.¹³ Ulus (millet) kavramı öne çıkarılmış, kutsallaştırılmış, bu kutsal varlığın kim tarafından belirlendiği bilinmeyen kutsal çıkarları adına yapılan her uygulama meşru sayılmıştır. O nedenle iktidarın “millileştirilmesi”, halk adına halk için karar verilmesi, demokrasi için yeterli görülmüştür.¹⁴ Ulusun çıkarlarına uygun olduğu varsayılan kararlar, “ulusa” danışılmadan da uygulanabilir.

Devlete “milletin menfaatleri” ile özdeşleşen bir var oluş nedeni biçilir ve milletin bu neden/hedef etrafında devletle özdeşleşmesi beklenir.¹⁵ Bu “organizmacı millet” anlayışı millet içindeki farklılıklara, görüş ayrılıklarına yer vermez; her farklılığı tehdit olarak algılar. Bu nedenle de bu anlayışa sahip Kemalist elitler cumhuriyeti/devleti demokrasiye karşı koruma görevini kendilerine biçer.¹⁶

Kemalist kesimin toplum algısı, öncelikle homojen bir ulusu varsayar ve bu projeye engel olan tüm farklılaşmaların, çatışmaların, şiddetle bastırılmasını, ulusun bütüncül ruhunun zorla ya da eğitimle kabul ettirilmesini benimser. Emre Kongar demokrasi için en büyük tehlikelerden birini “din gibi, ırk gibi, sınıf gibi bazı ölçütleri kullanan birtakım grupların temel hak ve özgürlükleri istismar ederek demokratik işleyişi olanaksız kılması” olarak gördüğünü ifade etmiştir.¹⁷ Bu tehlikenin bertaraf edilmesi, ülkenin bölünmesinin, parçalanmasının, güçsüzleşmesinin önlenmesi için demokratik hak ve özgürlüklerden ödün verilebileceğini savunmaktadır.¹⁸

Cumhuriyetin düşmanları kurgusu, “iç ve dış düşmanların” birbirlerini destekleyici güçler olarak algılanması ve ulusun homojenliğini bozacak her unsurun düşman kategorisine yerleştirilmesiyle oluşur. Örneğin Kongar, Türkiye'nin “dış düşman”larından olan “Batı Emperyalizmi”nin “Soğuk Savaş’ın bitmesinden sonra Küreselleşme döneminde, Türkiye açısından bütünüyle Rum, Yunan, Ermeni ve ayrılıkçı Kürt lobilerinin etkisine” girdiğini savunmaktadır.¹⁹

¹³ Toktamış Ateş, **Biz Devrimi Çok Seviyoruz: Atatürkçülük ve Sosyal Demokrasi Üzerine Düşünceler** (İstanbul: Derin Yayınları, 2003), 117-118, 146-147.

¹⁴ Tarık Zafer Tunaya, **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük** (İstanbul: Baha Matbaası, 1964), 78.

¹⁵ Ümit Kıvanç, “Sahibinden ‘Devletin Kavram ve Kapsamı’”, **Birikim**, s. 93-94 (1997): 31.

¹⁶ Levent Köker, “Özgürlük ve Cumhuriyet: Türkiye’de Cumhuriyet Düşüncesi ve Pratiğine Eleştirel Bir Bakış”, **Aydınlanma Sempozyumu, 11-12 Mayıs 2007**, ed. Binnaz Toprak (İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2007): 89.

¹⁷ Emre Kongar, **Demokrasimizle Yüzleşmek** (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2008), 47.

¹⁸ **age**, 139.

¹⁹ **age**, 54.

Kürt kimliği, İslam kimliği ya da sınıf çatışmaları hep cumhuriyete karşı en önemli tehditler olarak belirlenmiş, bunun gibi “bölünmeleri” teşvik eden, “demokrasiyi kötüye kullanan” girişimlere karşı askeri müdahaleler rejimin güvencesi olarak algılanmıştır.²⁰ Halk da homojen ulus oluşturmayı temel alan resmi ideolojinin benimsetilmesi sonucunda çoğulculuğu bir tehdit olarak algılamaktadır.

Bu tehdit algısı, toplumu her zaman bir “kurtuluş/bağımsızlık savaşı”nın içindeymiş gibi bir hisle kaplamakta, homojen, modern, çağdaş ulus idealini sekteye uğratacak her farklılığa karşı, ulusun düşmanlarına karşı kurtuluş savaşı veriyormuş gibi savaşımaya sevk etmektedir.²¹ Milletın çıkarlarını ve bu çıkarları tehdit eden düşmanları belirleme tekeli bu anlayışa göre, buna yetkin olmayan cahil halkta olamayacağına göre, halk adına karar verme yetkisine sahip küçük bir grupta olacaktır. Kemalizmin bu elitist duruşu, demokrasiyi var eden “Bütün üyeler, tümüyle ele alındığında, kendi iyilerini veya çıkarlarını önemli ölçüde etkileyen, örgütlenme üzerinde bağlayıcı olan kollektif kararları almaya katılmak bakımından yeterli iyi niteliklere sahiptir”, fikrine zıttır.²²

Kemalist kesim, Türkiye siyasetindeki temel çatışmanın “gericilik” ve ilericilik” arasındaki çatışma olduğunu öne sürer. Kongar'a göre bu çatışmaya “Geçmiş ile Geleceğin”, 'Feodalite ile Çağdaşlığın', 'şeriat ile Aydınlanma'nın' 'Padişahlık ile Cumhuriyet'in', 'Hurafe ile Bilimin' çatışması” da denebilir.²³ Liberal kesimin Türkiye siyasetinin belirleyeni olarak gördüğü “merkez-çevre” ya da “devlet-toplum” çatışmasını kendi bakış açısından tanımlayarak, adlandırmadaki vurgularla “din devletini hedefleyenlere” karşı “ilerici güçler”i öne çıkarmaktadır. Kemalist ideolojiye karşı çıkanlar ancak ve ancak çağdaşlaşmanın düşmanları, “gericiler”, “İslam devletini hedefleyenler” olabilir. Atatürkçüleri “darbecilikle, tepeden inmecilikle suçlayanlar, Demokratik rejimi Dinci Oligarşi'ye dönüştürmek isteyenler ve onlara destek verenlerdir.”²⁴ Rejim düşmanı kesimlere dair bu paranoya oluştuktan

²⁰ Gerassimos Karabelias, “The Military Institution, Atatürk’s Principles, and Turkey’s Sisyphean Quest for Democracy”, **Middle Eastern Studies**, c. 45, s. 1 (2009): 60.

²¹ Rasim Özgür Dönmez, “Vigilantism in Turkey: Totalitarian Movements and Uncivil Society in a Post-9/11 Democracy”, **Totalitarian Movements and Political Religions**, c. 9, s. 4 (2008): 557.

²² Robert Dahl, **Demokrasi ve Eleştirileri**, çev. Levent Köker (Ankara: Yetkin Basımevi, 1993), 122.

²³ Kongar, **age**, 16.

²⁴ **age**, 225.

sonra, demokratik talepleri olan gruplar da bu “düşmanlar”a dahil edilir ve “demokratik tavizler verilmesi”nin cumhuriyeti, laikliği tehlikeye atacağı düşünülür.

Atatürkçü cumhuriyeti korumak adına eğer ordu daha etkin olabiliyorsa bunun bir problem yaratmayacağını, sivil kontrolün gerekli olmadığını, önemli olanın “cumhuriyet ruhu”nun korunması olduğunu savunur.²⁵ Egemenliğin kullanılma biçimi olan “demokrasiyi” değil, yalnızca egemenliğin kaynağını, meşruluk dayanağını belirten “milli egemenliği” önemseyip vurgularlar. Yani devlet “saltanata ve hilafete değil halka” dayanmaktadır ama halka dayanan, meşruluğunu ondan alan devletin yönetim biçimi tartışma dışıdır. Demokrasi bunu gerçekleştirmek için sadece bir araçtır. Örneğin Kongar, askeri darbeleri değerlendirirken bunların demokratik sürece karşı olduğunu söylemez. Ona göre her darbenin demokratik yanları olduğu gibi antidemokratik yanları da vardır. Sürecin kendisini değil yalnızca sonuçlarını tartışır. Bir işi “askerlerin mi sivillerin mi yaptığı” değil “yapılan işin demokrasiyi geliştirip geliştirmedeği” önemlidir. Buna göre örneğin 27 Mayıs darbesi “1961 anayasasının kabulü gibi demokrasiyi geliştiren işler” yapmış olmasının yanısıra “siyasetçileri asmak gibi demokrasiyi lekeleyecek uygulamalar” da gerçekleştirmiştir. Örneğin rejimin koruyucusu olan TSK'nın yaptığı “28 Şubat 1998 yarım müdahalesi” aslen demokratik olmasına rağmen “basın özgürlüğüne müdahale ettiği ve AKP'nin kuruluşuna yol açtığı için, demokrasiye ters uygulamalara konu olmuştur.”²⁶

Böyle bir cumhuriyet anlayışı sonucunda, rejimi koruma kollama görevini, halk adına gerçekleştirmeyi ordu üstüne almıştır. Ordunun, demokrasiyi kötüye kullanan iç düşmanlara karşı bizzat rejimin koruyucusu olması beklenmiştir. Ordu rejimin en güvenilir koruyucusudur, çünkü sivil alan düzensizlikle, karmaşayla özdeşleştirilir. Belirsizlik rejim için tehlikelidir, demokrasi de kontrol altına alınmalıdır. Farklı görüşlerin tartışıldığı, farklı çıkarların çatıştığı bir alan değil, organik bir bütün olan millet için “en doğru politikaların” belirlendiği rasyonel, sonu öngörülebilir bir süreç olmalıdır.²⁷

²⁵ Soysal, *age*, 208.

²⁶ Kongar, *age*, 237-238.

²⁷ Tanel Demirel, “Soldiers and Civilians: The Dilemma of Turkish Democracy”, *Middle Eastern Studies*, c. 40, s. 1 (2004): 131.

Kemalizm, Türk ulusunun bölünmemiş, türdeş, uyumlu bir toplum olduğunu varsayar. Bu “türdeş toplum miti”, toplumun birlik ve bütünlüğünün sarsılmaması için tüm farklılıkların bastırılmasını öngörür. Türk ulusu sınıfsız, bölünmemiş bir ulus olduğuna göre, ulusun iradesini, Tek Parti temsil edebilir. Böylece ulusla parti ve devlet özdeşleştirilir. Kemalist düzen, Türk ulusunun “karakterine”, “doğasına” en uygun düzendir.²⁸ Devletle özdeşleşmiş olan Tek Parti, ulusun ülküsü olan “topyekün toplumsal ilerleme”yi gerçekleştirecek güçtür.²⁹ Bu türdeşlik tutkusu, her türlü toplumsal farklılığın reddedilmesi ve yok edilmeye çalışılması, modernist ilerlemenin, bir doğa yasası gibi kabul edilerek tüm ulusun birlik halinde peşinden koşması gereken hedef olarak benimsenmesi, topluma bu ilerleme anlayışı çerçevesinde, Tek Parti eliyle şekil verme çabası, Kemalizmin totaliter bir ideoloji olduğunu gösterir.

Kemalist demokrasi anlayışı 1980'lere kadar egemen olmuş, demokrasi tartışmalarının etrafında döndüğü ana eksenini oluşturmuştur. Karşıt demokrasi anlayışları da hep Kemalizm karşısında pozisyon alımlarıyla tanımlanmıştır. 1980'lerden sonra ise bir yandan neoliberal politikaların benimsenmesiyle liberal değerlerin yaygınlık kazanmaya başlaması, bir yandan askeri darbe sonrası komünizm tehlikesinin tamamen yenilmesi ve milletin bütünlüğünün sağlanması adına Türk-İslam sentezinden oluşan bir ideolojinin devlet eliyle yaygınlaştırılması, hakim değerlerde değişikliğe sebep olmuştur.

2.2. İkinci Cumhuriyet Tartışmaları

1980'lerin sonunda Türkiye'de Turgut Özal'ın ortaya attığı liberalleşme stratejisiyle başlayan ikinci cumhuriyet tartışmaları, Kemalizmin hegemonyasının sarsılmaya başlayıp, yerini liberal hegemonyaya bırakacağını işaret eden ilk dönemdir. İkinci cumhuriyet tartışmaları temelde, Kemalizmin ulus devlet yapısını, devletçi ekonomiyi ve laikliği benimseyen ideolojisinin Türkiye toplumunun ihtiyaçlarını karşılamadığı, çağın gerisinde kalmasına, ekonomisini ilerletmemesine neden olduğu ve ceberut devlet yapısını koruduğu savları üzerine bir değişim projesinin

²⁸ Nur Betül Çelik, “Kemalizm, Hegemonik Bir Söylem”, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce**, c.2: Kemalizm (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001): 76.

²⁹ Levent Köker, “Kemalizm/Atatürkçülük: Modernleşme, Devlet ve Demokrasi”, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce**, c.2: Kemalizm (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001): 101.

ortaya konmasıdır. Bu değişim projesi, uluslararası sermayenin yönelimiyle uyumlu olarak neoliberal ekonomik yapıya geçişi, bunun gereği olan “yönetişim” modelinin yürütmeye yoğunlaşan iktidar yapısının benimsenmesini ve Özal'ın da teşvikleriyle yükselişe geçen Anadolu sermayesinin talepleriyle uyumlu olarak Türk-İslam dünyasının hamiliğini üstlenecek emperyal bir vizyonu hedeflemekteydi. Ulus devlet yapısının monolitik Türk milleti anlayışına karşılık çoğulculuk talepleri ise, Osmanlı mirasına ve Türk-İslam sentezine dayalı, farklı etnik aidiyetleri Müslümanlık ortak kimliği potasında eritecek yeni (aslında geleneğe bağlı, eski) bir millet modeline geçiş hedefiyle karşılanmaktaydı.

Bu tartışmalarda, Kemalizmin artık bu toplumun resmi ideolojisi olarak benimsendiği ölçüde toplumu geri bıraktığı, ceberut devletin halkına baskı uygulamasının ideolojisi olduğu, toplum içindeki farklılıkları tolere edemediği, bastırđığı, özgürlüğün önünde engel olduğu iddiaları oldukça geniş bir kesim tarafından dillendirilmiştir. Bu tartışmaların açtığı yolda, Kemalizm eleştirisi üzerine kurulmuş olan liberal söylem toplumda kendine yer açmıştır.

İkinci cumhuriyet fikri, bu haliyle, Özal'ın cumhurbaşkanı olduğu dönemde ortaya atılmıştır. Türkiye'nin, neoliberal bir dönüşüm geçirdiği bu dönemde, küresel ekonomi ile entegrasyonunu hızlandırmak, devletin ekonomiye müdahalesini asgariye indirmek, serbest pazar ekonomisini yerleştirmek, devletin bürokratik yapısını değiştirmek, Özal'ın temel siyasi hedefleri olmuştur.³⁰ Özellikle 1980 askeri darbesi sonrası hem ekonomik hem de siyasi liberalleşmeyi destekleyen liberal entelektüeller için Özal ve partisi ANAP, demokrasi imkanı olarak görülmüştür.³¹

İkinci cumhuriyet projesini destekleyen çok farklı görüşlerden entelektüellerin ortaklaştığı nokta, resmi ideoloji olarak Kemalizmin eleştirisi ve vesayetçi, ceberut devletin dönüştürülmesi gereği olmuştur. Çünkü bu fikrin savunucularına göre devlet, halk üzerinde tahakküm kuran, hem ekonomiyi hem siyaseti kontrol eden bürokratik elit tarafından yönetilmektedir.³² “Askeri nitelikleri ağır basan,

³⁰ Turgut Özal, “3. İzmir İktisat Kongresi Konuşmaları” (4 Haziran 1992, İzmir), **Yeni Arayışlar, Yeni Yönelimler: 2. Cumhuriyet Tartışmaları**, Röportajlar: Metin Sever, Cem Dizdar (Ankara: Başak Yayınları, 1993): 19.

³¹ Nuray Mert, “Muhafazakar Cumhuriyet”, **Milliyet**, 5 Ocak 2012, <http://gundem.milliyet.com.tr/muhafazakar-cumhuriyet/gundem/gundemyazardetay/05.01.2012/1484531/default.htm> [05.01.2012].

³² Mehmet Altan, “İkinci Cumhuriyet Zorunluluğu”, **Sabah**, 19 Nisan 1997,

Osmanlı'nın yönetim mirasını içinde barındıran” devlet yapısı değişmeli, devlet küçülmelidir.³³ Devletin bu yönde değişimi, devleti elinde tutan bürokratik elit dışında tüm toplumsal kesimlerin çıkarınadır. Çünkü bu devlet, halktan kopuktur, askeri denetim altındadır, toplumsal farklılıklara, çoğulculuğa izin vermeyen, tekçi bir ulus tasavvuru üzerine kurulmuş, ekonomiyi tekelinde tutan ceberut bir devlettir.³⁴ Devleti elinde tutanlara ekonomik ve siyasi ayrıcalıklar sağlarken toplumun diğer kesimlerini baskı altına alır. Devlet bürokrasisi, sosyal sınıfların oluşmasına, onları kendine rakip olarak gördüğü için izin vermemiştir. Değişimi savunmak, Kemalist devlete karşı bir tutum almaktır. Seçilmişlerin eline iktidar vermeyen, arka planda başka güçler tarafından yönetilen bu devlet öyle tasavvur edilmektedir ki, Özal'ın cumhurbaşkanı iken bile ekonomik ve siyasi projeleriyle devlete muhalefet ettiği düşünülmektedir.³⁵

İkinci cumhuriyet projesi ekonominin liberalleşmesi, rejimin bürokratik yapısının değiştirilerek devletin ekonomiye etkisinin azaltılması, seçilmiş siyasetçiler üzerindeki askeri vesayetın sona erdirilmesi önerilerini getirmektedir.³⁶ Bunlara ek olarak üzerinde fikir birliğine varılamayan, ama özellikle Özal ve projenin muhafazakar destekçileri tarafından önerildiği bilinen Kürt sorununa eyalet sisteminin getireceği özerklikle çözüm bulma, Osmanlı geçmişine öykünen bir emperyal vizyon ve siyasetin yürütmede, seçilmiş bir liderde merkezileşmesi demek olan başkanlık sistemi önerileri de projenin hedefleri arasındadır. Ekonominin liberalleşmesi ve yürütmenin başkanlık sistemiyle merkezileşmesi önerileri, neoliberal dönemde sermayenin ihtiyaçlarına cevap vermektedir. Neoliberalizmin önerdiği yönetim modeli de ekonomide liberalleşmenin ve devletin ekonomi alanından çekilmesinin sonucu olarak çalışan sınıfların siyasetten tamamen dışlanmasının gerçekleştirilebilmesi için çok daha otoriter ve merkezi bir hükümet biçimini gerektirmektedir. İkinci cumhuriyet projesinin diğer ayağı ise, “Neo-

<http://arsiv.sabah.com.tr/1997/04/19/y13.html> [18.05.2012].

³³ Mehmet Altan, “İkinci Cumhuriyet' Nedir Ne Değildir?”, **Türkiye Günlüğü**, s. 20 (1992), <http://www.ikincicumhuriyet.org/nedir/turkiyegunlugu.html> [21.10.2011].

³⁴ Mehmet Altan, “Türkiye'nin Bütün Sorunu Politik Devletten Liberal Devlete Geçememesidir”, **Yeni Arayışlar, Yeni Yönelimler: 2. Cumhuriyet Tartışmaları**, Röportajlar: Metin Sever, Cem Dizdar (Ankara: Başak Yayınları, 1993): 37.

³⁵ Cengiz Çandar, “Özal'ın Cenaze Töreni, Kemalizmin Cenaze Törenine Benziyordu”, **Yeni Arayışlar, Yeni Yönelimler: 2. Cumhuriyet Tartışmaları**, Röportajlar: Metin Sever, Cem Dizdar (Ankara: Başak Yayınları, 1993): 103.

³⁶ Mehmet Altan, “İkinci Cumhuriyet Kuruldu mu?”, **Sabah**, 25 Ocak 1997, <http://arsiv.sabah.com.tr/1997/01/25/y13.html> [18.05.2012].

Osmanlılık” emperyal projesidir. Buna göre, iki kutuplu dünya düzeninin ortadan kalkması ve küreselleşme sonucu, Türkiye'nin önünde yeni büyüme ve güçlenme olanakları açılmıştır. Türkiye, “doğal alanı” olan eski Osmanlı coğrafyasında tekrar egemen olabilmek üzere politikalar geliştirmelidir. Bu projede müslüman kimliği öne çıkarılmakta; eski Osmanlı coğrafyasında bulunan, Türk olmayan toplulukların da bu kimlik etrafında birlik olabileceği öne sürülmektedir.³⁷ Bu proje, muhafazakarların Osmanlı ortak mirası ve İslam temelinde, bir çeşit Türk-İslam sentezine dayanan yeni millet tasarımını göstermektedir. İkinci cumhuriyetçilerin bir kısmı Özal'ın ortaya attığı tüm bu emperyal vizyon, Neo-Osmanlılık ve liberal ekonomi hedeflerini sahiplenirken, bu projenin başını çekenlerden Mehmet Altan gibi kendini liberal olarak, ve hatta solda tanımlayan bir kısmı ise projenin yalnızca liberal ekonomi ve ulus devletin terk edilmesi yönünü benimsemekte, liberal ekonominin otomatik olarak siyasi liberalizasyonu da getireceğini savunmaktaydı.³⁸

Bu tartışmanın açtığı alan liberalizmin Kemalizm eleştirisi üzerinden daha fazla yaygınlık kazanmasına ve aynı zamanda Özal'ın stratejisinde birleşen liberal ekonomik yapı, askeri vesayetten kurtulma, liberal bir siyasi yapı ve demokratikleşme söyleminin kabul görmesine olanak sağlamıştır.

Yine bu söylemle, Türk-İslam sentezine dayanan bir millet anlayışına sahip olan, siyasi olarak liberal olmayan muhafazakar siyasetle liberal siyasetin ittifak kurmasının, muhafazakar siyasetin liberal retoriği söyleminde kullanmasının önü açılmıştır. Çünkü liberaller açısından ikinci cumhuriyet projesi, “askeri-bürokratik vesayet rejiminin tasfiyesi” sürecidir. Bu da devleti toplum karşısında gerileterek sivil topluma alan açacaktır. Hem küresel gelişmelerin etnik ve dini aidiyetleri öne çıkarması nedeniyle, hem de Türkiye'de devlet karşısında milletin dini referanslarla tanımlanması, çevrenin geleneksel değerlerle özdeşleştirilmesi nedenleriyle, sivil toplum, etnik veya dini cemaatlerin oluşturduğu bir yapı olarak anlaşılır olmuştur. Muhafazakarlar içinse bu proje, “seksen küsur yıldır haksız yere iktidara el koymuş, halkın değerlerine yabancı, batılılaşmış bir yönetici seçkinler zümresinin iktidarı halkın kendisine ya da onun değerlerine sahip temsilcilerine devretmesi” anlamına

³⁷ Çandar, **age**, 104-105.

³⁸ Altan, 1992.

gelir.³⁹ Bu nedenle, muhafazakar siyasetle liberal siyaset, Kemalizm karşıtlığı temelinde birleşebilmiştir.

İkinci cumhuriyet tartışmalarında cumhuriyetin geçirmesi gereken değişimin yürütücüsü olacak demokratikleştirici temel aktörler olarak Müslümanlar ve Anadolu sermayesi sayılmaktadır. Müslümanlar, Kemalist devletin dayattığı laik kimliği kabul etmedikleri için, devlet karşısında savunmasız kalmış bireye destek olacak bir yapı olarak dini cemaatleri savundukları için, özgürlükçü olarak görülmüştür.⁴⁰ AKP iktidar olup “değişim”i gerçekleştirdiğinde, yine ikinci cumhuriyetçiler ve AKP'nin getireceği değişimi destekleyen daha geniş liberal kesim ikinci cumhuriyetin artık hayata geçtiğini, demokratikleşmenin adım adım gerçekleştiğini savunmuştur. Örneğin Mehmet Altan, cumhuriyetin demokratikleşmesine katkısı olan ve AB'yi destekleyen herkesin ikinci cumhuriyetçi sayılabileceğini, AKP'nin de bunu iktidarı döneminde tavizsiz olarak yapması, “sisteme teslim olmak yerine, sistemi demokratikleştiren değişimciler olmayı” seçmesi nedeniyle ikinci cumhuriyetçi sayılabileceğini söylemiştir.⁴¹ AKP'nin iktidar olmasıyla artık, liberal söylem ve muhafazakar siyasetin buluşması, egemen siyasal pozisyonu oluşturmuş, Kemalizm meşruiyetini kaybetmiştir.

İslamcı yazarlar da ikinci cumhuriyet tartışmalarına, özellikle Kemalizmin ve ulus devletin eleştirisi, devletin küçülmesinin ve çoğulculuğun desteklenmesi konularında katılmıştır. Ali Bulaç, “resmi toplum”un statükoyu oluşturan kesimleri olan asker-sivil bürokratlar ve laik aydınlara karşı, değişimi en fazla isteyen sosyal grubun “Müslümanlar” olduğunu söylemektedir. Devletin küçülmesini, toplumda inanç temelinde oluşacak hukuk topluluklarına hakemlik etme görevine çekilip ekonomiye, hukuka, kültürel alana, vb. müdahale etmemesini savunmaktadır.⁴² Abdurrahman Dilipak ise, demokrasinin, cumhuriyete ve ulus devlete karşı gelişen, çoğulculuğu, ulusu meydana getiren etnik, coğrafi ya da inanca dayalı hukuk toplulukları arasında

³⁹ Çağdaş Sümer, “Liberal-Muhafazakar Sentezin Eleştirisine Giriş: İttifakın Düşünsel Kaynakları”, **Hegemonyadan Diktatoryaya: AKP ve Liberal-Muhafazakar İttifak**, ed. Çağdaş Sümer, Fatih Yaşlı (Ankara: Tan Kitabevi Yayınları, 2010): 67.

⁴⁰ Halil M. Karaveli, “An Unfulfilled Promise of Enlightenment: Kemalism and its Liberal Critics”, **Turkish Studies**, c. 11, s. 1 (2010): 96.

⁴¹ “II. Cumhuriyet Tartışmasında Yeni Milat: 17 Aralık”, **Aktüel**, 18 Ocak 2005, <http://www.ikincicumhuriyet.org/arsiv/arsiv5075.htm> [22.12.2011].

⁴² Ali Bulaç, “Milli Devlet Miadını Doldurdu”, **Yeni Arayışlar, Yeni Yönelimler: 2. Cumhuriyet Tartışmaları**, Röportajlar: Metin Sever, Cem Dizdar (Ankara: Başak Yayınları, 1993): 376-377.

egemenliğin paylaşımına dayanan yeni bir tarz olduğunu öne sürmektedir. Bu değişimi sağlayabilecek toplumsal güçler, “etnik kimlik, dini kimlik ve sermaye”dir.⁴³ İkinci cumhuriyet tartışmalarına Tayyip Erdoğan da katılmıştır. Esas olanın “halkın iradesinin tecellisi” olduğunu, bir rejim türü olarak demokrasinin, yalnızca bunu gerçekleştirebilecek bir araç olarak görülmesi gerektiğini söylemiştir. “Halkın iradesinin tecellisi” totaliter bir rejimle de gerçekleştirilebilir. Erdoğan'a göre, halk totaliter bir rejimi tercih ederse buna da saygı duyulmalıdır çünkü halk memnun kalmadığı rejimi değiştirebilecek güce sahiptir. Kemalizmin halka rağmen var olduğu eleştirisi ve serbest piyasa savunusu konusunda Tayyip Erdoğan da ikinci cumhuriyet savunucularıyla buluşmuştur. Erdoğan'ın çoğulculuk ve siyasi özgürlük talebi, bu ülkedeki insanların “fitratları gereği” Müslüman olduğu ama devlet tarafından bastırıldığı için dinini yaşayamadığı, serbest bırakıldığı durumda kendiliğinden İslami prensiplere göre yaşayacakları inancına dayanır.⁴⁴

2.3. İslam ve Demokrasi

AKP, İslamcı bir gelenekten gelen ve ılımlı/reel siyaseti benimsemiş kesimlerle, kendisini siyasal yelpazede merkez sağda tanımlayan muhafazakarların ve bunlara Kemalizm ve askeri vesayet eleştirisi ile serbest piyasa savunusu temelinde destek vermiş olan liberallerin ittifakı sonucu ortaya çıkmış bir partidir. AKP'nin içindeki İslamcı gelenekten gelen kesimler, 1990'lı yıllardan bu yana liberalizmle uyum sağlamış, bu anlamda “ılımlılaştırmış” olsa da, 1990'lı yıllarda yükselişe geçmiş olan İslamcı hareketin fikirleri, AKP'nin bugünkü görüşleri için hala bir temel sağlamaktadır.

İslamı ideoloji olarak benimsemiş kesimlerin demokrasi üzerine düşünceleri dönemlere, akımlara, kişisel yorumlara göre değişmiştir. Ama bugün Türkiye'de AKP ile hayat bulan İslamcı-muhafazakar akımlarla liberallerin ittifakını sağlamış olan geleneğin geçmişinde etkili olmuş düşünce çizgisini görmek için, bu anlayışın

⁴³ Abdurrahman Dilipak, “Devlet, Etnik ve Coğrafi Temelin Dışında, İnanç ve Hukuk Federasyonları Şeklinde Örgütlenmeli”, **Yeni Arayışlar, Yeni Yönelimler: 2. Cumhuriyet Tartışmaları**, Röportajlar: Metin Sever, Cem Dizdar (Ankara: Başak Yayınları, 1993): 402.

⁴⁴ Recep Tayyip Erdoğan, “Demokrasi Amaç Değil, Araçtır”, **Yeni Arayışlar, Yeni Yönelimler: 2. Cumhuriyet Tartışmaları**, Röportajlar: Metin Sever, Cem Dizdar (Ankara: Başak Yayınları, 1993): 432.

1990'lı yıllardaki en önemli sözcülerinden Ali Bulaç'ın görüşlerini incelemek ipuçları verecektir.

Milli Görüş geleneğinin demokrasi anlayışında belirleyici olmuş olan düşünce yapısına göre demokrasi, Batılı bir değerdir ve İslam toplumlarının yapısına uygun değildir. Bu görüş Ali Bulaç'ın eserlerinde açık seçik ifade edilmiştir. Buna göre, evrensel olarak kabul görmüş toplumsal ve siyasal değerler, idealler demokrasiyle doğrudan ilişki içinde değildir; başka rejim tipleri de bu değerlere öncelik tanıyabilir. Demokratik yönetim biçimi ise yalnızca Batı geleneklerine ve kültürüne özgü bir biçimdir, diğer toplumların kendi gelenek ve kültürlerine uygun olmayan bu biçimi uygulaması doğru olmaz. “Batılı demokrasiler”in üç ana ilkesi olan bireycilik, vekalet ya da temsil sistemi ve çoğunlukçuluk, kendi içinde problemlili olan ilkelerdir.⁴⁵

Bulaç, “Batılı demokrasiler”in değerlerini eleştirirken, post-modernist eleştirilerin çoğunluk üzerine vurgusundan, Aydınlanma ve modernizm eleştirilerinden, liberal demokrasinin Marksist açıdan eleştirisinden, radikal demokrasi önerilerinden yararlanır ama özellikle de birey algısında ve önerdiği alternatif modelde İslami değerleri temel aldığı görülür.

Liberalizmin bireyciliğini, bireylerin gerçekte birbirinden farklı güçte olmalarına rağmen demokraside birbirleriyle biçimsel olarak eşitlendikleri bir sürece sokulmaları nedeniyle eleştirir. Bireylere benzer şekilde toplumdaki gruplar da eşitsiz güce sahiptir, ama birbirlerine eşitlermiş muamelesi yapıldığı için örgütlü baskı ve çıkar grupları yarışçı ve liberal ortamdan yararlanarak sistemi kendi yararına işletir.⁴⁶ Bulaç'a göre, liberalizm bireyi geleneksel bağlarından kopardığı için güçlü merkezi devlet karşısında yalnız ve korumasız bırakmıştır. Oysa birey kendi sosyal grubu içinde değer ve anlam kazanır.⁴⁷

Liberal demokrasiyi siyasal katılımı sağlamadığı için de eleştirir. Temsil sisteminin, vekil olarak seçilenlerin denetlenmesi için yeterli olmadığını, bu sistemin halkın iradesine aykırı uygulamalara anında müdahale etmeyi sağlayamadığını söyler.⁴⁸

⁴⁵ Ali Bulaç, **İslam ve Demokrasi** (İstanbul: İz Yayıncılık, 1995), 19.

⁴⁶ **age**, 28.

⁴⁷ **age**, 29.

⁴⁸ **age**, 38.

Bulaç'a göre, yurttaşların büyük çoğunluğunun siyasetle ilgilenmediği gerçeği, profesyonel bir siyasetçi grubunun tüm politikaları yönlendirebilmesini kolaylaştırır. Bu da siyasetin kontrolünün bir elit grubunun elinde toplanması anlamına gelir. Ama katılımcı demokrasi tezlerinden ödünç aldığı bu eleştiriyi, halkın doğrudan katılımını sağlayacak mekanizmalara değil tam tersi bir yöne, siyasette de uzmanlığın kabul edilmesi gereğine bağlar. Bulaç'a göre bilimde, teknolojiye birçok iş alanında uzmanlık, seçkin bilgi, vasıflı iş yüceltilirken, “kariyer, derin kavrayış, yüksek ahlaki nitelik ve etraflı bilgi gerektiren” siyaset alanında uzmanlığın kabul edilmemesi anlamlı değildir. Bulaç, iktidarın meşruiyetini aldığı gerçek gücün emirlerini yorumlama yetkinliğine sahip İslami seçkinlerin siyaset yapmasını önerir.⁴⁹

Liberal demokrasinin çoğunluğa dayanması ve bu nedenle de çoğulculuğa kapalı olması da radikal demokrasi tezlerinden ödünç alınmış bir eleştiridir. Çoğunluk ilkesine göre iktidara gelen hangi parti olursa olsun, devlet aygıtını kullanarak diğer gruplar üzerinde baskı kuracaktır.⁵⁰ Ulus devlet, tüm topluma türdeş bir bütün olmayı, standartlaşmayı, modernleşmeyi dayatmaktadır. Cemaatlerin, yerel özerk grupların ulus içinde erimesini hedefler, demokratik çoğulculuğa kapalıdır.⁵¹ Bulaç, aydınlanma ve modernizm eleştirisine de başvurur. Devlet, kendi bilincinde olan, her şeyi mutlak olarak bildiğini iddia eden, başka bilgileri tanımayan rasyonalitedir.⁵² Bulaç modern devletin homojenleştirici, tepeden dayatmacı özelliklerini eleştirirken temelde Müslüman toplumların kültürlerinin “Batılılaşmasına”, bireylerin cemaatlerin içinde değil bağımsız olarak tanımlanmasına, cemaatlerin toplumun kurucu unsuru olmaktan, geleneklerin ya da dinin kültürün mayası olmaktan çıkmasına itiraz etmektedir. Yoksa dinin, cemaat yapısının homojenleştirici, baskı altına alıcı özelliklerine bir itirazı yoktur.

Modern merkezi devlete karşılık “çoğulcu” bir siyasi yapı önerir. Bulaç'ın çoğulculuktan anladığı bireylerin kendilerini cemaatlerin, dini ya da etnik grupların içinde tanımlaması ve bu grupların her birinin özerk yapılanmalar olarak bir arada

⁴⁹ **age**, 46-47.

⁵⁰ Ali Bulaç, **Modern Ulus Devlet** (İstanbul: Işık Akademi Yayınları, 2007), 195.

⁵¹ **age**, 45.

⁵² Bulaç, 2007, 39.

ama aslında birbirinden yalıtık yaşamasıdır. Medine Vesikası ile örneklenen dini ve hukuki özerklik sistemi, Bulaç'ın önerisidir.⁵³

Bu sistemde temsil sisteminin yerini her topluluğun “doğal temsilcileri” olan müctehidlerin yasama yetkisine sahip olması alacaktır. Müctehid, kutsal kitabı yorumlayan, görüş bildiren din bilgini demektir. Bir kişinin müctehid olabilmesi “ilmi güç ve kudret”ine bağlıdır. Din konusunda yeterli bilgiye sahip herkes yorum yapabilir, yorumları cemaat tarafından dinlenen, benimsenen din bilginleri, cemaatin doğal lideri olur. Bulaç'ın önerdiği çoğulcu devlette, devlet tüm müctehidlerin ictihad (yorumlama) özgürlüğünü korumak zorundadır. Devlet bunlardan herhangi birinin tarafını tutamaz, dinin herhangi bir yorumunu emredemez, müctehidler etrafında toplanmış hukuk topluluklarına hakemlik eder.⁵⁴ Müctehidlerin çoğulluğu ve devlet içinde kendi hukuk sistemlerine sahip farklı hukuki ve siyasal toplulukların bulunması, Bulaç'a göre çoğulculuğu ve özgürlükçülüğü sağlamak için yeterlidir. Bu topluluklar içindeki hukuk sistemlerini, siyasal mekanizmaları, güç ilişkilerini tartışma konusu etmediği için, bu formülle çoğunluk diktatörlüğünü de engellemiş olur. Bulaç bu tanımladığı sistemin demokratik olmadığını söyler. İslam dini “halkın genel rızasına dayanan, halkın tercih ve isteklerini esas alan bir yönetim biçimini” desteklemesine rağmen, egemenliğin kaynağının tanrıdan başka bir güçte olmasını kabul edemeyeceği için demokrasiyle uyumlu değildir.⁵⁵

Bulaç'ın önerisi, devlet düzeyinde totaliter bir yapıdan uzaklaşıp “çoğulcu” bir yapı oluşturmak adına, bu çoğulluğu oluşturacak cemaatlerin herbirinin kendi içinde totaliter birer yapı oluşturmasına neden olacaktır. Her bir dini, ahlaki ya da etnik topluluk, kendi içinde inanca göre belirlenmiş, sorgulanmaz, değişmez kurallar sistemine göre yönetilecek, bireylerin içinde buldukları hukuk sistemi hakkında söz söyleme, değiştirme gücü olmayacak, üstelik bu hukuk çoğulluğu da sağladığı için demokratik sayılacaktır. Toplumu oluşturan cemaatlerin herbiri, kendi hukuk sistemini, üstün bir iradeden gelen buyruk, mutlak doğru olarak kabul edecek, bu nedenle de kendi dışındakileri ya da bu hukuk sistemini eleştirenleri dışlama refleksi verecektir. Bireyin topluma dahil olmasının tek yolu bu cemaatlerden birinin kurallarını olduğu gibi kabul etmek olduğuna göre, bireyin bağımsız varlığı

⁵³ Bulaç, 1995, 20.

⁵⁴ **age**, 33-34.

⁵⁵ Bulaç, 2007, 79.

kalmayacak, bireyin tüm yaşamını dahil olduğu cemaat belirlenir hale gelecektir. Bu, totaliter bir tasarıdır ve ister istemez her totaliter topluluğun genişleme, kendi hukukunu diğerlerine kabul ettirme refleksi olacağından, yaşama şansı da yoktur.

İslam, bireyin özgür iradesini tanımadığı ve bu iradeyi tanrının egemenliği ile kısıtladığı için demokrasiyle uyumsuzdur. Ama demokrasi, halkın yöneticilerini serbest seçimlerle seçmesi olarak anlaşıldığında, tanrının egemenliği buna engel değildir, dünyevi yöneticiler demokratik yöntemlerle seçilebilir. Böyle bir anlayışla, demokrasinin İslam diniyle uyum içinde var olabileceği de bir başka yorumlama biçimidir ve demokratik yönetim biçimini savunan İslamcı akımlar da olmuştur.⁵⁶

2.4. İslamcı-Muhafazakar Görüşle Liberal Görüşün Buluşması

1980 askeri darbesi sonrası, milletin bir arada tutulması ve komünizm tehlikesiyle savaşılmaması adına dinin birleştiriciliğine başvurulmuş, Türk milliyetçiliği İslamla sentezlenerek yaygınlaştırılmıştır. Bu dönemde devlet, Sünni İslam'ın yayılmasını desteklemiş, ama aynı zamanda dini devlet kontrolü altında tutmuştur.⁵⁷ Aileye özel önem verilmiş, geleneksel ahlaki değerler teşvik edilmiş, bazı İslami cemaatler bu dönemde, daha önce kazanmadıkları kadar güç kazanmıştır.⁵⁸ İslamcı hareketin güç kazanması, ancak böyle bir toplumsal zemin üzerinde mümkün olabilmiştir.

İslamcı gelenek, 70'lerde Milli Görüş hareketiyle ortaya çıkmış; bu hareket, Müslüman bir yaşam biçimini, yalnızca Müslüman ülkelerle dış ilişkiler kuran bir devleti, Müslüman bir pazar yaratmayı ve “yeniden büyük Türkiye” söylemiyle Müslüman ülkelerin liderliğini ele almayı hedeflemiştir. Bu geleneği devam ettiren Refah Partisi aynı hedefleri sürdürmüş ve “adil düzen” söylemiyle, Ali Bulaç'ın yazılarında açıklanmış olan Medine Sözleşmesi benzeri bir hukuki-siyasi yapıyı önermiştir. Refah Partisi'nin kapatılmasının ardından bu radikal çizgiden uzaklaşmış, Fazilet Partisi ile birlikte, Batı ile barışık bir siyaset ve AB, NATO benzeri uluslararası örgütlerde yer alınması kabul edilmiştir. Saadet Partisi'nin programında demokratik hak ve özgürlüklerle ilgili konulara daha fazla yer

⁵⁶ Michelangelo Guida, “The New Islamists’ Understanding of Democracy in Turkey: The Examples of Ali Bulaç and Hayrettin Karaman”, *Turkish Studies*, c. 11, s. 3 (2010): 363.

⁵⁷ Karaveli, *age*, 97.

⁵⁸ Fulya Atacan, “Explaining Religious Politics at the Crossroad: AKP-SP”, *Turkish Studies*, c. 6, s. 2 (2005): 192.

verilmiştir. AKP, İslamcı düşünce ve akımların ılımlılaştığı, düzeni tehdit eder nitelikte olmadığı ve liberalizm ile uyum sağladığı bir sürecin ürünü olarak ortaya çıkmıştır. AKP'nin programında demokrasiye, temel hak ve özgürlüklere, insan haklarına özel bir yer ayrılmış, liberalizmle uyumlu bir çizgi benimsenmiştir. Hareketin geçirdiği dönüşüm, en azından programatik düzlemde İslami görüşten gittikçe modern liberal demokrasiye yaklaşan bir çizgide olmuştur.⁵⁹

Modernleşme süreci, kentleşme, sanayileşme ve bu süreçte halkın dine yaklaşımındaki değişim İslami siyasal geleneğin değişiminde etkindir. Türkiye'de halkın çoğunluğu kendini Müslüman olarak tanımlamasına rağmen, İslam devletinde yaşamak isteyenlerin oranı çok daha düşüktür.⁶⁰ Refah Partisi'nin kapatılmasının da bu geleneğin devamının siyasette güç kazanmak için “reel politika”yı benimsemesinde payı büyüktür. İslami gelenekten gelen partilerin, Refah Partisi'nin kapatılmasının ardından geçirdikleri dönüşüm, programlarını insan hakları ve liberal demokrasiye dayandırmaya başlamaları şeklinde gerçekleşmiş, bu da liberallerle yapılacak ittifakı kolaylaştırmıştır.⁶¹ AKP'nin tercihi İslami ideallerden değil, “reel politika”dan yana olmuştur. Türkiye'de siyasi yapıyı belirleyen güçler ordu, medya ve büyük sanayiciler olduğuna göre, AKP de bunlardan destek alabileceği bir siyasi çizgi izlemeyi tercih etmiştir.⁶² Sosyal, kültürel, ahlaki bir değer olarak İslama hala önem verdiği halde, İslam'ın siyasetin belirleyeni olmasını, devletin din ekseninde dönüştürülmesini savunmamaktadır.⁶³ En azından programatik olarak, soyut, değişmez bir doğrunun siyaseti belirlemesini değil, demokratik rejimde yönetimin diyaloga ve uzlaşmaya dayanması gereğini savunmaktadır.⁶⁴ Ancak demokrasi anlayışı, diğer merkez sağ partilerle benzer şekilde, çoğunluğun yönetimi ile sınırlıdır. Buna rağmen, hukukun üstünlüğünü, temel hak ve özgürlükleri programatik olarak savunması, söylemini liberal demokrasi söylemine oldukça yaklaştırmaktadır.

⁵⁹ Binnaz Toprak, “Islam and Democracy in Turkey”, **Turkish Studies**, c. 6, s. 2 (2005): 169.

⁶⁰ Guida, **age**, 349.

⁶¹ Haldun Gülalp, **Kimlikler Siyaseti: Türkiye'de Siyasal İslam'ın Temelleri** (İstanbul: Metis Yayınları, 2003), 158-159.

⁶² Atacan, **age**, 194.

⁶³ William Hale, “Cristian Democracy and the AKP: Parallels and Contrasts”, **Turkish Studies**, c. 6, s. 2 (2005): 293

⁶⁴ Menderes Çınar, “Turkey's Transformation Under the AKP Rule”, **The Muslim World**, c. 96, s. 3 (2006): 478.

2.5. Muhafazakar Demokrasi

AKP, “muhafazakar demokrasi” adını verdiği programı öne sürerek liberal demokrasiyle uyumlu bir siyasi görüşü benimsediği iddiasıyla ortaya çıkmış, liberal retorikle geleneksel merkez-sağ retoriği birleştirmiştir. AKP'nin siyasi çizgisini ifade ettiği muhafazakar demokrasi kavramını kuramsallaştırmış olan Yalçın Akdoğan, muhafazakar demokrasiyi tanımlarken, siyasi çatışma ve kutuplaşmaya karşı uzlaşma ve hoşgörü kavramlarını öne çıkarır. “Geleneği dışlamayan bir modernliği, yereli kabul eden bir evrenselliği, köktenci olmayan bir değişimi” savunur.⁶⁵ Yani geleneksel değerlerle modern dünyanın gerekliliklerini buluşturmayı, küreselleşmenin gerektirdiği değişimleri gerçekleştirirken, toplumu birarada tutmak ve çatışmaları engellemek üzere geleneği, dini değerleri kullanmayı hedefler. Muhafazakarlık, geleneksel değerlerin korunmasını, toplumsal düzenin sürekliliğini savunur. Küresel gerekliliklere göre değişim gerçekleşebilir ama değişim otoritenin, düzenin devamlılığına, milletin bütünlüğüne zarar vermemelidir.⁶⁶ Bu nedenle İslam “siyaset malzemesi” yapılmayacak, ama milletin bütünlüğünü sağlamada, halkın kültürel değerlerini korumada önemli bir etkisi olacaktır.⁶⁷

Muhafazakar demokrasi anlayışı, “tekilci ve dayatmacı bir ideoloji gibi algılanan bir laiklik anlayışı” yerine çoğulculuk ve hoşgörü önerir.⁶⁸ AKP kendisini merkeze karşı çevrenin temsilcisi olarak tanımlamıştır ama amacı çevre adına merkezle çatışmak değil, “devletin hassasiyetleriyle milletin değer ve beklentilerini bir arada gözetebilmek” yani merkezle çevreyi uzlaştırmaktır.⁶⁹ Liberal demokrasinin temel değerlerinden birey hak ve özgürlüklerine de önem verdiğini özellikle vurgulamış, bu özgürlüklerden de inanç özgürlüğünü öne çıkarmıştır.⁷⁰ AKP sivil toplumun devletten bağımsız bir varlığının olmasını ve siyasete katılım göstermesini savunmaktadır. Ama sivil toplum özel teşebbüs ya da piyasa olarak anlaşılmakta, sivil toplumun özerkleşmesi de bu nedenle, serbest piyasa ekonomisinin oluşması olarak

⁶⁵ Yalçın Akdoğan, **AK Parti ve Muhafazakar Demokrasi** (İstanbul: Alfa, 2004), 17-18.

⁶⁶ **age**, 39.

⁶⁷ **age**, 20.

⁶⁸ **age**, 75-76.

⁶⁹ **age**, 137.

⁷⁰ Zeyneb Çağlıyan İçener, “The Justice and Development Party’s Conception of ‘Conservative Democracy’: Invention or Reinterpretation?”, **Turkish Studies**, c. 10, s. 4 (2009): 604.

görülmektedir. “Devletin kaynak ve eleman yetiştiremediği” alanlarda sivil toplum tamamlayıcı olmalıdır.⁷¹

AKP, muhafazakar demokrasi kavramını siyasi çizgisini tanımlamak için kullanmış, bu kavramı benimseyerek, İslami temelde siyasetten uzaklaştığını ve siyasetin temel belirleyeni olarak demokrasiyi, birey hak ve özgürlüklerini benimsediğini iddia etmiştir. Fakat bu kavram büyük ölçüde geleneksel ve dini değerlere referanslar barındırır. AKP İslam'ı kültürel alana çekmiştir ama yine de dinin siyasal işlevi yok olmuş değildir. Din, geleneklerle birlikte ahlaki değerleri belirleyerek, toplumun birliğini bütünlüğünü sağlama aracı olarak işlev görür. Bu organik toplum kavrayışında toplumu bir arada tutacak en önemli unsurlardan biri dindir, geleneklerle birlikte korunmalıdır. AKP, Kemalizmin ulus tasavvuruna karşı çıkarken ve çoğulculuğu savunurken Osmanlı mirasına referans vermektedir. Sekülerizm sonucunda, bireyin daha önce dini cemaatlerin sağladığı korumadan yoksun kalarak devlet karşısında korumasız ve yalnız kaldığını söyler. Bu nedenle bireye aidiyet kazandıracak olan geleneksel yapılar güçlendirilmelidir. Topluma ilişkin bu kavrayış, bireyin içinde bulunduğu aile yapısı, dini cemaat, vb. yapılar içindeki kimliğini güçlendirerek, bireyin bu topluluklar dışında bir kimlik edinmesini güçleştirmekte hatta birey üzerinde baskı kuran bir yapıya dönüştürmektedir.⁷²

Muhafazakar demokrasi adına savunulan çoğulculuk, toplumdaki cemaat ağlarının çoğulluğunu savunurken bireyin bağımsız varlığını engellemektedir. Aynı zamanda içinde bulunulan cemaatler üzerinden edinilen kimlikler, diğer kimlik ve toplulukları dışlama potansiyeline sahiptir. Birey, kendini var edebilmek, kimliğini kurabilmek için toplumdaki bu cemaat ağlarından birine dahil olmak zorunda kalır ve hem cemaatin kendi içindeki tahakküm ilişkilerinin hem de diğer cemaatler tarafından dışlanmanın baskısını yaşar.⁷³ AKP'nin çoğulculuk algısı ve sivil toplumu cemaatlerle anlamlandırıyor oluşu, Ali Bulaç'ın siyasal İslam adına savunduğu siyasi projeyi belirleyen anlam dünyasıyla örtüşür. AKP de, cemaat içindeki total egemenliği, cemaatin içine kapalılığının ve kendi içinde değişmez kurallar ve değerler sistemine sahip olmasının birey üzerinde kurduğu tahakkümü sorgulamaz,

⁷¹ Akdoğan, *age*, 70.

⁷² Gülalp, *age*, 165.

⁷³ Cemil Yıldızcan, Özge Yaka, “Çözülen Ne: Otoritarizm mi Demokrasi mi?”, **Hegemonyadan Diktatoryaya: AKP ve Liberal-Muhafazakar İttifak**, ed. Çağdaş Sümer, Fatih Yaşlı (Ankara: Tan Kitabevi Yayınları, 2010): 249.

aksine bu yapıları, milleti birarada tutan ağları sağladıkları için ve kendi iktidarını destekleyecek, her an harekete geçirilebilir bir kitle sunduğu için destekler. Bu anlamda, “muhafazakar demokrasi” söylemiyle yumuşatılmaya çalışılmış olmasına, liberalizmin çoğulculuk ve özgürlükler söylemiyle harmanlanmasına rağmen, AKP'nin siyasi anlayışı totaliterdir.

“Muhafazakar demokrasi” söyleminin oluşturulmasında yeni sol ve radikal demokrat siyaset anlayışlarının ortaya attığı kavramlardan yararlanılmış ama içeriği klasik muhafazakar tarzda doldurulmuştur. Örneğin "hoşgörü kültürü ve farklılıkların bir arada yaşaması" öne çıkarılırken, bireylerin farklılıkları değil, toplumdaki farklı grupların kendi düşüncelerine, geleneklerine, inançlarına uygun biçimde yaşaması kastedilmektedir. Katılımcı demokrasi ise, sivil toplum kuruluşlarının yönetime daha aktif katılımına ve “sorunların halkla paylaşılması”na indirgenmekte, sivil toplum örgütlerinin “sorunların çözümü”nde devlete “yardımcı olması” olarak anlaşılmaktadır.⁷⁴

AKP demokrasiyi seçilmiş elitlerle seçilmemiş “devlet” elitleri arasındaki mücadeleyle sınırlı olarak gördüğü için, demokratikleşmedeki toplumsal etkileri yok saymaktadır. Muhafazakar demokrasi yaklaşımı sivil toplumu uyumlu bir bütün olarak görmekte, Kürtler ve Türkler, emek ve sermaye, kadın ve erkek, vb. arasındaki farklılıkların ve güç ilişkilerinin varlığını kabul etmesine rağmen, bunların siyasal alanda etkin olmasını kabul etmemektedir.⁷⁵ Siyaseti farklı toplumsal aktörler arasındaki bir ilişki olarak değil, sadece kendi kontrolünde gelişen, tüm toplumsal aktörlerin etkisinden uzaklaştırılmış bir alan olarak tasavvur etmektedir. Demokrasi toplumsal aktörlerin çatışmasına ve istikrarsızlığa yol açmamalı, tümüyle kontrol altında olmalıdır. Demokrasiyi, millet iradesini temsil etme yetkisi olan tek güç olarak, ancak kendisi getirebilir, sınırlarını kendisi belirleyebilir; bu da topluma sunulan “hizmet”lerden biridir.

Milli Görüş geleneğinden gelmiş olan AKP, siyasi söyleminde İslam yerine muhafazakarlığı öne çıkarmış, merkez sağ bir çizgiye oturmuştur. İslami gelenekten gelen bu akımın merkezde bir çizgiye oturması ve kendini demokratikleştirici bir güç

⁷⁴ Ülkü Doğanay, “AKP'nin Demokrasi Söylemi ve Muhafazakarlık: Muhafazakar Demokrasiye Eleştirel Bir Bakış”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, c. 62, s. 1 (2007): 81, 86.

⁷⁵ Çınar, **age**, 2006, 483.

olarak tanıtabilmesi, ancak liberal entelektüellerin verdiği destekle mümkün olmuştur.

Liberal entelektüeller, resmi ideolojiyi zayıflatmak, merkezi devlete kafa tutan ve Kemalizmin hegemonyasını sarsan bir güce destek vermek adına, İslamcı muhafazakarlığı desteklemiştir. Liberal kesim, kendini Kemalizmin demokratik alternatifi olarak tanıtan herhangi bir gücü desteklemeye hazır durumdayken, bu alternatif, AKP olarak ortaya çıkmıştır.⁷⁶ Liberal entelektüeller küreselleşme sürecindeki engellerin temizlenmesi, liberalleşmenin gerçekleşmesi, Kemalist devletin demokratik dönüşüme tabi tutulması adına AKP'yi yalnız desteklemekle de kalmamış, ona entelektüel rehberlik yapma görevini üstüne almıştır. Özellikle *Birikim* dergisinde bu desteği izlemek mümkün olmuştur.

2.6. Liberal Kesimin Demokrasi Anlayışı

Kemalist kesimin desteklediği “devlet” elitlerinin yarattığı statükoya karşı çıkan liberal kesim, “sivil iradeye”, “seçilmiş elitlere” güvenilmesi gerektiğini savunur. Temsili demokrasi işletilmeli, seçilmişlerin işine devlet bürokrasisi ya da ordu karışmamalıdır. Bunun yanı sıra sivil özgürlükler tanınmalıdır ki bu, demokrasiden daha önemlidir. Çünkü seçilmiş elitler yönetirken hem bu elitlerin hem de toplumun devlet statükosuna karşı güvencesi bu sivil özgürlükler olacaktır.

Liberal kesim Kemalist demokrasi anlayışını eleştirirken, devlet-toplum karşıtlığını temel alır. Liberal anlayışa temel oluşturan merkez-çevre teorisine göre, Osmanlı İmparatorluğu döneminde olduğu gibi, Türkiye Cumhuriyeti'nde de toplumdaki temel karşıtlık, devlet ile toplum arasındaki çatışmadır.⁷⁷ Devlet tüm kaynaklara sahip olarak, toplum üzerinde egemenlik kurmuştur. Merkezi oluşturan laik bürokratik devlet karşısında muhalefet, çevre kültürünü ifade eden dinsel simgeler ve değerlerle özdeşleştirilmiştir. Bu paradigmaya göre, “demokrat çevre”, her zaman “bürokratik merkez”e karşı mücadele halindedir.⁷⁸

⁷⁶ Karaveli, *age*, 87.

⁷⁷ Şerif Mardin, “Center-Periphery Relations: A Key to Turkish Politics?”, *Daedalus*, c. 102, s. 1 (1973): 170.

⁷⁸ *age*, 185-186.

Çok güçlü, ordu ve onun üzerinde etki ettiği kurumlar (MGK) tarafından kontrol edilen, kendi dışında yer alacak hiçbir özerk örgütlenmeye/alana izin vermeyen devlet, toplumu baskı altına alarak aşırı merkezîyetçi, hiyerarşik, bürokratik, otoriter bir siyasi yapı oluşturmuştur. Merkez - çevre kutuplaşması, “güçlü devlet geleneği” ya da “patrimonyal devlet” tezleri ile de ifade edilir. Cumhuriyet döneminde devletin sahipliği görevini “resmi ideoloji”yi takip eden CHP, sonra da asker - sivil bürokrasinin üstlendiği konusunda bir uzlaşma vardır. Türkiye siyasi rejimi “vesayet sistemi”dir; “ortak çıkarlar, ülkenin yüksek menfaatleri, devletin kutsallığı” adına ülkeyi ordu ve MGK yönetmektedir.⁷⁹

Devlet, her şeyi kapsayan, yön veren, tanımlayan bir resmi ideolojiye sahiptir. Devletin “toplumsal tahayyülü biçimlendiren” tahakkümü, bütünsel resmi ideolojisi, demokratikleşmenin önündeki en büyük engel olarak görülür.⁸⁰ Bu resmi ideoloji modernleşmeyi, çağdaşlaşmayı, Batılılaşmayı, dolayısıyla güçlenmeyi, “milletin menfaatlerini” temsil eder. Devletin anayasası, bu resmi ideoloji çerçevesinde yazılmış ve ancak onu tehdit etmediği koşullarda hak ve özgürlüklere saygılı olunacağını ilan etmiştir. Liberal kesim, güçlü devlete ve resmi ideolojiye önemli eleştiriler getirmiş, demokratikleşmenin önündeki en önemli engeller olarak bunları tarif etmiştir. Bunun karşısına da “toplumu”, “sivilleşmeyi” koymuştur.⁸¹

Bunun yanı sıra, devletin sahibi olan bir çekirdek kadronun var olduğu; bu kadronun, toplumun ya da seçilmiş siyasetçilerin “devlet”le ilgili konulara etki etmesini engellediği; bu nedenle de demokrasinin, bu derin ya da çekirdek devlet alanının sivil siyasete açılmasıyla gerçekleşebileceği vurgulanır.⁸² Devletin “asıl” hayatı/yapısıyla toplumun ya da sivil siyasetçilerin erişimine açılmış olan görünür düzey arasında keskin bir ayrışma tanımlar; bu ayrışma devletle toplum arasındaki cephelешmedir. “Pretoryen cumhuriyet”te “devletin sahipleri”, ona sahip olamayacak olanları

⁷⁹ Ahmet İnel, “Cumhuriyet Döneminde Otoritarizmin Sürekliliği”, **Birikim**, s. 125-126 (1999): 157-159 ve Ahmet İnel, “MGK Hükümetleri ve Kesintisiz Darbe Rejimi”, **Birikim**, s. 96 (1997): 15-18.

⁸⁰ Ahmet İnel, “Türkiye’de Resmi ideoloji Yapıtırıcı ve Bütüncüdür”, **Birikim**, s. 105-106 (1998): 21 ve Levent Köker, “Resmi İdeoloji ve Türkiye’de Demokratikleşme Sorunu”, **Birikim**, s. 107 (1998): 80.

⁸¹ İnel, 1999, 157-164 ve Ömer Laçiner, “Resmileşmiş İdeolojilere Eğilimimiz Üzerine Bazı Notlar”, **Birikim**, s. 105-106 (1998): 15-19.

⁸² Ümit Kıvanç, “Türkiye’de Şiddet Kaynağı Olarak Devlet – Toplum İlişkisi”, **Cogito**, s. 6-7 (1996): 412.

siyasetten dışlar.⁸³ Devlet alanı asker sivil bürokratlarca, devletin asıl sahiplerince kontrol altında tutulurken sivil/seçilmiş siyasetçilerin eli kolu bağlı kalmakta, önemli siyasi kararlar konusunda hiçbir etkileri olamamaktadır.

Liberal görüşe göre merkezin gücünün kırılıp çevrenin de etkinlik kazanması önemlidir çünkü sivil toplumda birbirine karşıt, muhalif güçlerin varlığı önemli bir yer tutar. Merkezin çevreyi domine etmesinin yerini, böyle güçlerin varlığı durumunda ikna, rıza devşirme yöntemleri alır.⁸⁴

Liberal görüşün ifade bulduğu önemli yayınlardan *Birikim* dergisinde, AKP'nin iktidara gelmesi muhalefetin ses bulması, vesayet rejimine, statükocu güçlere karşı çıkan bir kesimin güç kazanması, devlete karşı toplumun sesinin yükselmesi anlamında demokratikleşmeye olanak sağlayacak bir gelişme olarak değerlendirilmiştir.⁸⁵ Demokrasi asker-sivil ya da merkez-çevre kutuplaşması üzerinden düşünüldüğü için askerin sivil hükümet üzerinde etkisi azaldığı ölçüde demokratikleşmenin gerçekleştiği ya da gerçekleşeceği anlayışı yaygındır. 1982 anayasası, askerin siyaset üzerindeki kontrolünü süreklileştirecek kurumları (güçlendirilmiş cumhurbaşkanlığı, MGK) hayata geçirmiştir.⁸⁶ AKP'nin iktidara gelmesi, orduya muhalefet edebilmiş bir güç olması nedeniyle 12 Eylül rejiminden çıkış olarak değerlendirilmiştir. Özellikle AKP'nin iktidar olduğu ilk yıllarda “demokrat” kimliği vurgulanmıştır.

Askerin, rejimin anti-demokratikliğinin tek sorumlusu gibi algılanması, sivilleşmeyle birlikte demokrasinin de geleceği, anti-demokratik bir anlayışa sahip muhafazakar bir siyasi partinin bile askerle arasındaki güç kavgasından dolayı, var olma mücadelesi verebilmek için demokratikleşmeye yol açacağı yönünde umutlar beslenmesine neden olmuştur. Bu nedenle de AKP'nin siyasi başarısı coşkuyla karşılanmıştır. 2000'lerde vesayet rejiminden çıktıktan sonra “yeni başlangıç” yapan Türkiye siyasetinin en dinamik aktörü AKP olarak görülmüştür.⁸⁷

⁸³ Ahmet İnsel, “Pretoryen Devlet ve Sahipleri”, *Birikim*, s. 218 (2007): 19.

⁸⁴ Metin Heper, Senem Yıldırım, “Revisiting Civil Society in Turkey”, *Southeast European and Black Sea Studies*, c. 11, s. 1 (2011): 3.

⁸⁵ Murat Belge, “Türkiye’de İşler İyi Gidiyor?”, *Birikim*, s. 184-185 (2004): 31-32 ve Ömer Laçiner, “Adalet ve Kalkınma Partisi: ‘Orta Sınıf’ın Sahneye Çıkışı”, *Birikim*, s. 149 (2001): 4.

⁸⁶ Ergun Özbudun, “Türkiye’de Devlet Seçkinleri ve Demokratik Siyasal Kültür”, *Türkiye’de Demokratik Siyasal Kültür* (Ankara : Türk Demokrasi Vakfı, 1995): 29-30.

⁸⁷ Ömer Laçiner, “12 Haziran Seçimleri: Tuzaklar ve İhtimaller”, *Birikim*, s. 267 (2011): 5.

Sivil hükümetin sözünün, askerın sözünden üstün olması, sivilleşmenin gerçekleşmesi, AB'ye üyelik için yapılan reformlar, demokratikleşme olarak yorumlanmıştır.⁸⁸ Muhafazakar partilerin genellikle statükoyu temsil etmesine karşılık, kültürel olarak muhafazakar olan AKP'nin devlet-merkezli otoriter seküler elitlerin karşısında statüko karşıtı bir konumu temsil ettiği söylenmektedir.⁸⁹ AKP'nin Kemalist elitler karşısındaki tavrı, “devlet”in karşısında anti-otoriter bir konum alma olarak değerlendirilmiş, AKP'nin demokratikleşmeyi, insan haklarını, özgürlükleri savunduğu, toplumda çoğulculuğa alan açtığı öne sürülmüştür.⁹⁰

AKP'nin muhafazakar görüşünden kaynaklanan kısıtlarının farkında olanlar da, AKP'nin parti olarak ya da Erdoğan'ın kişilik olarak demokrat olmamasına, otoriter özellikler sergilemesine rağmen, AKP'nin yapısal olarak demokratikleşmeye yol açtığını söylemektedir. Bu görüşe göre AKP, dışlanmış olduğu siyasal alanda yer bulma ve güçlenme çabası nedeniyle, kendi taleplerini diğer dışlanmış kesimlerin de talepleriyle birleşmek zorunda kalmış, bu nedenle de yapısal olarak demokratikleştirici bir işlev üstlenmiştir.⁹¹

2.7. Liberal Görüşün Değerlendirmesi

Liberal görüşün yeni hegemonik görüş olarak yerleşmesiyle birlikte egemen demokrasi anlayışını liberalizm belirlemiştir. Fakat bu görüşle ilgili problem, AKP'ye ideolojisi, geleneği ve parti yapısı ile uyumlu olmayan, salt Kemalizm karşıtlığı ile ilişkilendirilen bir “demokratikleştirme” misyonu atfetmiş olması ve bu beklentinin de gerçek durumla örtüşmemiş olmasıdır.

Liberal görüşte eleştirilecek asıl nokta, anti-demokratik/vesayetçi/militer - nasıl adlandırılırsa adlandırılırsın - otoriter bir güce karşı çıkıp kendine siyasette alan açmanın ve güç kazanmanın kendisinin demokratik olarak nitelendirilmesidir. Bu bakışla, örneğin otoriter bir sivil hükümete karşı yapılacak bir askeri darbe de, özellikle de halkın bazı kesimlerinin taleplerine AKP'nin yaptığı gibi kısmi ya da

⁸⁸ Metin Heper, “The Justice and Development Party Government and the Military in Turkey”, **Turkish Studies**, c. 6, s. 2 (2005): 227 ve Hale, **age**, 305.

⁸⁹ Hale, **age**, 307.

⁹⁰ Nora Onar, “Kemalists, Islamists, and Liberals: Shifting Patterns of Confrontation and Consensus, 2002-06”, **Turkish Studies**, c. 8, s. 2 (2007): 276.

⁹¹ Emin Alper, “Bir Kez Daha AKP'nin Demokratlığı Meselesi”, **Birikim**, 12 Kasım 2010, <http://www.birikimdergisi.com/birikim/makale.aspx?mid=668&makale=Bir%20Kez%20Daha%20AKP'nin%20Demokratl%FD%F0%FD%20Meselesi> [18.05.2012].

göstermelik bir yer açıyorsa, demokratik olarak nitelenebilir. Dışarıda kalan diğer kesimlerin kendi taleplerini dillendirmesi bizzat bu güç tarafından bastırılabilir bu yalnızca, demokratikleşmede bazı geri adımlar atılması olarak görülebilir. Bu görüş, Kemalist kesimin mantığının çok benzerini sergiler. Kemalistler de aynı mantıkla bazı kesimlere serbestlik getiren 1960 askeri darbesini demokratik olarak görmektedir. Oysa demokrasi, sonuç olarak hangi kesimlerin hayatlarında iyileşme/serbestlik yaratıldığından çok – bunu tiranlıklar da yapabilir, iyi bir kral da halkını memnun edebilir – siyasal sürecin kendisiyle, tüm toplumun siyasal süreçte etkili/belirleyen olmasıyla ilgilidir.

Liberal yaklaşım, Kemalist yaklaşımı haklı olarak otoriterlikle toplum mühendisliği yapmakla, üstten ve dayatmacı bir şekilde toplumu modernleştirmeye çalışmakla suçlamaktadır. Ancak bu görüşün ihmal ettiği, bu yaklaşımı yalnızca Kemalistlerin değil, farklı konularda, farklı açılardan muhafazakar partilerin de taşıdığıdır. Liberallerin, AKP iktidarının demokratikleşmenin önünü açacağı yönünde bir beklentiye sahip olmalarının temel nedeni, Türkiye siyasetini merkez-çevre paradigması üzerinden anlamalarıdır. Bu görüşe göre, Türkiye siyasetinin otoriterliğinin tek sorumlusu olan “merkez”in karşısında, “çevre”nin temsili olduğunu öne süren bir güç olması, AKP'nin demokratikleşmeye yol açması için yeterlidir. Güçlü devlet geleneği tezi, Cumhuriyet'in, Osmanlı'nın merkezi, güçlü, patrimonyal devlet yapısını aynen devam ettirdiği, bu nedenle sınıfların ortaya çıkmadığı ya da bağımsız bir varlık kazanamadığı, ülkenin bu nedenle demokratikleşmesini gerçekleştiremediği ve sınıflar üstü devlet elitleri tarafından yönetilmeye devam ettiği fikrini öne sürer. Bu anlayışa göre Türkiye'de sivil toplum hiç gelişmediği için halk ancak tarikat ve cemaatlerde var olabilmiş, bu nedenle merkeze karşı çevreyi muhafazakar partiler temsil etmiştir. AKP demokratikleşme yolunda yürürken, “devletin asıl sahipleri” onu engellemeye çalışmakta, darbe planları yapmaktadır. Merkez-çevre paradigması, toplumsal dönüşümü sadece asker ve sivil elitler arasındaki mücadeleye bağlayıp, toplumsal aktörleri edilgen ve tarihsiz olarak algılayan, devleti her türlü toplumsal ve tarihsel bağlamından kopararak kendine ait içsel bir mantığı ve çıkarları olan bir yapı olarak tarif eden bir tezdur.⁹² Bu tez, “devlet”i hiç değişmeyen, hiçbir uluslararası gelişmeden etkilenmeyen, her dönemde sabit, mutlak bir resmi ideoloji olan Kemalizmi sahiplenen bir yapı olarak

⁹² Yıldızcan, Yaka, *age*, 240.

tasarladığı için, tarih dışıdır.⁹³ Toplumun “devlet” karşısında konumlanmış yekpare bir bütün olmadığını, keza devletin de içindeki kurumlardan, kişilerden, çatışmalardan bağımsız olmadığını görmez.

Liberallerin beklentilerinin tersine, Türkiye'de “ileri demokrasi” söylemlerine, resmi ideolojinin ve askerin etkinliğinin oldukça kısıtlanmış olmasına, seçilmiş siyasetçilerin yönetimi üzerinde kısıtlar oldukça az olmasına, yani prosedürel anlamda düşünülürse “demokratik” mekanizmalar işliyor olmasına rağmen, demokratikleşme gerçekleşmemiştir; Kemalist elitin yerini alan muhafazakar elitin aynı tür bir baskı rejimini sürdürdüğü yönünde eleştiriler ise gittikçe yoğunlaşmaktadır. Bu eleştirilerde, siyasetin tek elden kontrol edilmesi⁹⁴, lider kültürünün oluşması⁹⁵, kitlelerin bir liderin iradesine tabi olarak hareket etmesi⁹⁶, milli birlik ve bütünlük söylemiyle çoğunluk tahakkümünün kurulması⁹⁷, belirli toplumsal kesimlerin düşmanlaştırılması⁹⁸, muhalefetin şiddete başvurularak bastırılması⁹⁹ gibi, otoriter ya da totaliter pratiklerin siyaseti belirlediği öne sürülmektedir. Hatta AKP'nin demokratikleştirici bir güç olduğunu savunan bazı liberal entelektüeller bile

⁹³ Çağdaş Sümer, Fatih Yaşlı, “Liberal-Muhafazakar İttifak Üzerine Notlar”, **Hegemonyadan Diktatoryaya: AKP ve Liberal-Muhafazakar İttifak**, ed. Çağdaş Sümer, Fatih Yaşlı (Ankara: Tan Kitabevi Yayınları, 2010): 10.

⁹⁴ E. Fuat Keyman, “Demokrasinin Kalitesi”, **Radikal2**, 25 Eylül 2011, <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalEklerDetayV3&ArticleID=1064532&CategoryID=42> [25.09.2011] ve Abdurrahman Saygılı, “Bir KHK Rejimine Doğru”, **Radikal2**, 2 Ekim 2011, <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalEklerDetayV3&ArticleID=1065192&CategoryID=42> [02.10.2011].

⁹⁵ Suzy Hansen, “The Strongman: Can Turkey's Democracy Survive Its Domineering Prime Minister”, **The New Republic**, 30 Haziran 2011.

⁹⁶ Heper, 2005, 215-231 ve Menderes Çınar, “Anti-vesayetçiliğin Ötesinde Bir Demokrasi Gündemi Olacak mı?”, **Birikim**, s. 266 (2011): 10-25.

⁹⁷ Yüksel Taşkın, “AKP's Move to ‘Conquer’ the Center-Right: Prospects and Possible Impacts on the Democratization Process”, **Turkish Studies**, c. 9, s.1 (2008): 53-72; Armağan Öztürk, “Halk Egemenliği ve Sezarizm”, **Radikal2**, 17 Nisan 2011.

<http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalEklerDetayV3&ArticleID=1046593&Date=19.04.2011&CategoryID=42> [22.11.2011]; Atacan, **age**; Cenk Saraçoğlu, “Serbet Siyasa Söyleşileri-III: Cenk Saraçoğlu”, 8 Aralık 2011, <http://serbestsiyasa.com/?p=2006> [06.01.2012].

⁹⁸ Armağan Öztürk, “Olağan Şüpheliler”, **Radikal2**, 23 Ekim 2011, <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalEklerDetayV3&ArticleID=1067349&CategoryID=42> [23.10.2011]; Baskın Oran, “Van Depremi 'Türk'e Ayna Tuttu”, **Radikal2**, 30 Ekim 2011, <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalEklerDetayV3&ArticleID=1068076&CategoryID=42> [30.10.2011].

⁹⁹ Ahmet İnsel, “Bir İktidar Aracı Olarak Terör Kavramı”, **Birikim**, s. 270 (2011): 6-11; Ahmet İnsel, “Hükümeti Yıpratırsın Ha!”, **Radikal2**, 11 Eylül 2011, <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalEklerDetayV3&ArticleID=1063114&CategoryID=42> [11.09.2011]; Nuray Mert, “Psikolojik Harekât”, **Milliyet**, 5 Ocak 2012, <http://gundem.milliyet.com.tr/muhafazakar-cumhuriyet/gundemyazardetay/05.01.2012/1484531/default.htm> [05.01.2012].

AKP'yi, son dönemindeki bazı siyasi pratiklerinin otoriter özellikler göstermesi nedeniyle eleştirmektedir.

Örneğin, liberal görüşün hala AKP ile demokratikleşmenin yaşandığını savunan önemli temsilcilerinden olan Etyen Mahçupyan, Kürt sorunu konusunda takınılan otoriter tavır, KCK operasyonları ile birçok kişinin delilsiz tutuklanması, “milleti bütünleştirme” bakış açısı nedenleriyle AKP'yi eleştirme gereği duymaktadır.¹⁰⁰ AKP'nin demokratikleştirici potansiyeliyle iktidar olduğunu söyleyen Ali Bayramoğlu da AKP'nin iktidarını sağlamlaştırdığı son dönemde artık demokratikleşmeden uzaklaşan pratiklerine dikkat çekmektedir. Bayramoğlu'na göre AKP, muktedir olduğu yeni dönemde, siyasi gücü elinde merkezileştirmiş, iktidarını sağlamlaştıracak ağırları kurmuş olması nedeniyle, siyasi katılım ve eleştiri kanallarını iyice daraltmıştır. İktidarını sağlamlaştırdığı oranda ve AKP'yi zorlayacak hiçbir siyasi durum ya da aktör olmadığı ölçüde AKP'nin “demokrasi ihtiyacı doğal olarak azalmıştır”.¹⁰¹ AKP'nin demokratlıktan uzaklaştığını gösteren birçok gelişme vardır: “Daralan ifade özgürlüğü alanı, basının rölatif bağımsızlığının iyice ortadan kalkması, siyasi iktidarın siyaset ya da kendisi karşısında düşünsel ya da kurumsal özerk konumlara tahammülünün yok olmaya başlaması, siyaset üretiminde özgürlüklerin kötüye kullanımı endişesinin ya da demokratik hamlelerin ters sonuçlar ürettiği fikrinin, dolayısıyla polisiye mantığının geri dönüşü, katılım mekanizmalarını önemsizleştiren milli iradeci anlayışın iyice belirgin hale gelmesi...”¹⁰² Sonuç olarak liberal görüşün önemli savunucularından olmasına ve AKP'nin askeri vesayeti gerileterek demokratikleşmeyi sağladığını düşünmesine rağmen Ali Bayramoğlu da AKP'nin son hükümet dönemindeki politikalarının otoriter özelliklerinin öne çıktığını söylemektedir.¹⁰³

AKP hem bu tür otoriter ve totaliter pratikleri yaygınlaştırabilecek ölçüde güçlenmiş hem de bu pratiklerinin toplumsal meşruiyetini oluşturmuş, bu pratikleri uygularken halkın büyük çoğunluğunun da desteğini alabilmiş olduğu için, bu kesimlerin de kaygılanmasına yol açmıştır. AKP'nin bugünkü meşruiyetinin en önemli ayağını ise,

¹⁰⁰ Etyen Mahçupyan, “Mukabil İntihar: KCK Operasyonu”, **Zaman**, 2 Kasım 2011, <http://www.zaman.com.tr/yazar.do?yazino=1197477> [02.11.2011].

¹⁰¹ Ali Bayramoğlu, “Yeni Dönem, Yeni AK Parti... (1)”, **Yeni Şafak**, 16 Kasım 2011, <http://yenisafak.com.tr/Yazarlar/?t=16.11.2011&y=AliBayramoglu> [18.05.2012].

¹⁰² Ali Bayramoğlu, “Yeni Dönem, Yeni AK Parti... (2)”, **Yeni Şafak**, 17 Kasım 2011, <http://yenisafak.com.tr/yazarlar/?t=17.11.2011&y=AliBayramoglu> [18.05.2012].

¹⁰³ Ali Bayramoğlu, “Yeni Dönem, Yeni AK Parti... (1)”.

liberal kesimin AKP'nin ilk dönemlerinde verdiği destek oluşturmuştur. AKP benzer siyasi pratikleri en baştan beri sergilediği halde, ancak bu tür pratikleri çekincesiz, hiçbir muhalefete takılmadan yapabilir güce kavuştuğunda bu sorunu önemsemişlerdir. Bu pratikler iyice yaygınlaşıp muhalefet etme potansiyeli taşıyan herkesi hedeflemeye başladığında, şaşkınlığa düşmüş ve AKP'nin totaliter eğilimleri karşısındaki endişelerini dillendirmeye başlamışlardır.

Bu eleştiriler, AKP döneminde liberal entelektüellerin beklentilerinin aksine, demokratikleşmenin en azından beklenen düzeyde gerçekleşmediğini, totaliterleşme iddialarına temel olacak problemlerin varlığını gösterir. Türkiye'deki liberal entelektüellerin AKP'den Türkiye siyasetini demokratikleştirmesini bekleme yanılgılarının nedeni, liberalizmi, özgürlüğü garanti altına alan bir toplumsal yapı olarak mutlaklaştırmaları, bu nedenle de liberalizme içkin otoriter ve totaliter eğilimleri görmemeleridir. Liberaller liberal demokrasinin özgürlükleri ve demokrasiyi garanti altına alan, otoriter ve totaliter pratiklerin önüne geçen bir form olduğunu öne sürmüşlerdir. Bu nedenle de Türkiye siyasetini liberal demokrasiye yakınsama derecesine göre analiz etmeye çalışmışlardır. Örneğin Ahmet İnsel, Türkiye'de demokratikleşme beklentilerine rağmen otoriterleşme ya da en azından demokratik ilerleme hedefinden sapma iddialarını açıklamak üzere, rejimin otoriterleştiğini ve yeni otoriter rejimler literatüründeki kavramlarla anlaşılması gerektiğini öne süren bir açıklama önermiştir. Bu açıklama biçimi melez rejimler literatürü içinden tartışılabilir. Prosedürel demokrasiyle birlikte otoriter özellikler gösteren rejimler için yaygın olarak benimsenen bir açıklama biçimi haline geldiği ve Türkiye'deki liberal entelektüellerce de büyük oranda kabul gördüğü için, bir sonraki bölümde bu açıklama biçimini ele alacağım.

3. OTORİTER YA DA TOTALİTER PRATİKLERİN PROSEDÜREL DEMOKRASİ İLE İLİŞKİSİNE DAİR AÇIKLAMALAR

Türkiye'de demokrasinin temel mekanizması kabul edilen yarışmacı seçimlerin varlığına ve demokratik güçler üzerindeki askeri vesayetin geriletilmesine rağmen otoriter pratiklerin varlık göstermesini açıklamak üzere, Ahmet İnsel “demokratik otoritarizm” kavramını önermiştir. Buna göre AKP'nin gitgide daha fazla iktidara sahip oldukça otoriterleşmesi, rejimin karakterinde bir değişime sebep olmuştur. Bu nedenle de Türkiye siyasetindeki otoriterleşme, yeni otoriter rejimler literatürünün içinden bakılarak anlaşılabilir.

İnsel'in “demokratik otoritarizm” kavramı, uluslararası literatürde “melez rejimler” için getirilmiş açıklamalardan yararlanmaktadır. Seçimlerin tam rekabet koşulunu sağlamaması, muhalefetin bastırılması, demokrasinin varlığına rağmen ifade ve örgütlenme özgürlüklerinin tam güvence altında olmaması gibi çeşitli eleştiriler, bu literatürde, rejimlerin karakterini belirleyen özellikler olarak ele alınmıştır. Bu bölümde, İnsel'in önerdiği “demokratik otoritarizm” kavramının yanı sıra, Türkiye siyasetini açıklamak üzere kullanılan yarışmacı otoriter rejim, illiberal demokrasi gibi melez rejim tipleri de tartışılacaktır.

İnsel'in “demokratik otoritarizm”i, Schedler'in “seçimli otoriter rejim”, Levitsky ve Way'in “yarışmacı otoriter rejim”, Zakaria'nın “illiberal demokrasi” kavramları, farklı karakterlerde rejimleri tanımlamak için geliştirilmiş kavramlar olsa da hepsinin ortak özelliği, bu rejimleri liberal demokrasiye ulaşma konusunda eksik kalmış özellikleriyle tanımlamalarıdır. Bu modelleri tartışarak, bu tür bir analizin liberal demokrasiye içkin olan otoriter ve totaliter öğeleri görmeye engel olduğunu öne süreceğim.

3.1. Demokratik Otoritarizm

Ahmet İnsel, özellikle ilk dönemlerinde AKP ile vesayet rejiminin yıkılmasına ve ardından gelecek demokratikleşmeye umut bağlamıştır. Liberal görüşe yakın bir

tutumla, vesayet rejimine savaş açan bu gücün demokrasi getireceğini savunmuş, ancak yine de AKP'nin sağ-muhafazakar geleneğine, lider merkezli yapısına eleştirel bir mesafe almıştır. Son dönemde ise AKP'nin otoriter özellikleri üzerine eleştirileri öne çıkmaktadır.

İnsel, AKP hükümetinin asker karşısında güç kazanmasını “demokratik olağanlaşma” olarak değerlendirmekte, sivil iradenin ordu üzerinde otorite kurmasıyla demokrasinin olağanlaştığını, ancak bundan sonra demokratikleşmenin seyrinin yalnızca AKP ile ilgili olmayacağını, toplumsal mücadelelerce belirleneceğini söylemektedir. AKP'nin kendi iktidarını koruma çabasını demokratik normalleşme açısından sorunlu görmez ve bunun çoğunluk diktasına yol açmasını ancak toplumsal mücadelenin engelleyebileceğini belirtir.¹⁰⁴

İnsel'e göre AKP 12 Eylül'den kalma “vesayet”i sona erdirmiş, askerlerin, onların çevresindeki bürokratların ayrıcalıklarını sona erdirmiş, hatta güç savaşı içinde bazılarını tutuklatmış, görevden uzaklaştırmış, bazılarını ise kendi cemaatine katmıştır. İnsel'e göre “Bu elbette asgari anlamda demokratik bir dönüşümdür. Ama bunun, demokrasiyi çoğunluk tahakkümüne indirgeme eğilimi baskın, toplumsal birliği siyasal ilkeler üzerine değil manevi değerler üzerine kurma eğilimi güçlü bir demokratik dönüşüm ufkuyla sınırlı olması ihtimali yüksektir.”¹⁰⁵ Bu nedenle, bu dönüşümün yaratmış olduğu boşluğun nasıl doldurulacağı önemlidir. Vesayet rejiminden kalma “otoriter, merkeziyetçi, tektipçi yönetim alışkanlıkları” egemen olmaya devam edebilir. Çünkü bu alışkanlıklar siyasi kültürümüzde yer etmiştir. Üstelik “vesayet rejimine son vermeye uğraşan etkili yegane güç bugün AKP” olunca, bu boşluğu daha demokratik şekilde dolduracak bir güç de ortada yoktur. İnsel'e göre, kurumsal reform yapmayıp “vesayet kurumlarını AKP'ye yakın kişilerle doldurmak”, “YÖK'ün yetkisi ve konumu, rektör atamaları¹⁰⁶, DTP'ye karşı

¹⁰⁴ Ahmet İnsel, “Demokrasinin Olağanlaşmasında Yeni Bir Eşik”, **Birikim**, s. 256-257 (2010): 8.

¹⁰⁵ Ahmet İnsel, “Muhafazakar Otoriter İttifak”, **Radikal2**, 3 Şubat 2008, <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalEklerDetayV3&ArticleID=875880&CategoryID=42> [22.12.2011].

¹⁰⁶ Türkiye'de YÖK'e bağlı üniversitelerde rektör atamaları, önce üniversite bünyesinde öğretim üyelerinin katıldığı bir seçim yapılması, bu seçimler sonucunda en yüksek oyu alan 6 aday arasından YÖK'ün 3 adayı seçip cumhurbaşkanına bildirmesi ve cumhurbaşkanının da bunlardan birini ataması şeklinde gerçekleşir. Bu yöntem zaten demokratik değildir ama üniversitede en yüksek oyu alan adayın atanması ile nispeten daha demokratik bir yöntemle atama gerçekleştirilebilir ve genelde de böyle yapılması beklenir. Ama 2008 yılında yapılan rektör atamalarında, Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, toplam 4 üniversitede YÖK'ün gönderdiği listeye uymayıp, ikinci sıradaki adayları rektör olarak

takınılan tutum¹⁰⁷, yüzde 10 seçim barajını savunma, polise çok geniş yetkiler verme, medya kuruluşlarıyla olan ilişkilerin tarzı¹⁰⁸, vb. konularda AKP yönetiminin sergilediği tutum” gibi örnekler, AKP'nin askeri vesayet kalkmasının yarattığı boşluğu, “eski rejimin kurum ve pratiklerini büyük ölçüde değiştirmeyerek ama bunları hükümete bağlı hale getirerek doldurma eğilimi” taşıdığını göstermektedir. AKP'nin bu siyasi tarzı Türkiye'deki sağ siyaset geleneğinden beslenmektedir. Buna karşılık İnsel'e göre, “AKP'yi demokrasi patikasında tutmaya devam eden etmen, Türkiye'de 1980'den beri vesayet rejimi güçlerine karşı hiçbir iktidar partisinin göstermediği bir direnişi ve mücadele azmini sergilerken, bunun siyasal karşılığını almasıdır.”¹⁰⁹ AKP'nin demokratikleşmeyi sağlayabilmesi, bu desteği sağlayan toplumsal güçlerin varlığı nedeniyle mümkündür.

İnsel AKP'nin muktedir olduğu dönemle vesayet rejimine son vermeye çalıştığı dönem arasında fark olduğunu söyler. AKP'nin ilk dönemlerinde muhafazakar kimliğine temkinli yaklaşmış ve demokratiğinin sınırlarının farkında olmuş olmasına rağmen yine de askerin etki alanını kısıtlayacağı ve AKP'nin siyaseti sivilleştirerek tek güç olduğu gerekçesi ile AKP'nin iktidarından demokratikleşme beklemiştir. Ama AKP iktidarını güçlendirdikten sonra AKP'nin demokratiğinin kısıtlarını daha fazla vurgulamıştır.

İnsel'e göre AKP ilk dönemlerinde kendi iktidarını kurabilmek, askere karşı durabilmek için demokrasiye ihtiyaç duymuştur, oysa muktedir olduğu son dönemde artık siyaseti tek başına kontrol edebildiği için otoriterleşmiştir. AKP iktidarıyla birlikte “demokratik normalleşme” gerçekleşmiştir. Son dönemlerinde yoğunlaşmış olan otoriter pratikler ise, demokrasinin tam olarak yerleşmemesinden, prosedürel demokrasi gerçekleşmesine rağmen siyasal kültürün otoriter yapısından dolayı, otoriter özün tam olarak değişmemiş olmasından kaynaklanmaktadır.

atayınca, birçok üniversitede öğretim üyeleri tepkilerini, istifa ederek göstermiştir. İnsel'in burada bahsettiği atamalar, işte 2008 yılında yapılan bu atamalardır. Bkz. “Üniversitede deprem”, **Milliyet**, 7 Ağustos 2008, <http://siyaset.milliyet.com.tr/universitede—font-color-red-deprem--font-siyaset/siyasetdetay/07.08.2008/975649/default.htm> [22.06.2012].

¹⁰⁷ İnsel, AKP'nin DTP'yi parlamenter siyasetten dışlama çabalarını, DTP içinde siyaset yapan birçok kişinin KCK operasyonları ile tutuklanması gibi uygulamaları kastetmektedir.

¹⁰⁸ Haberlerin hükümet kontrolüne alınmaya çalışılması, hükümete muhalif pozisyonu net olan medya çalışanlarının uzaklaştırılması, Doğan Medya Grubu ile hükümetin çekişmeleri, birçok gazetecinin tutuklu olması, vb. uygulamalar, medya ile kurulan ilişkilerin karakteri hakkında fikir verir.

¹⁰⁹ Ahmet İnsel, “Vesayet Rejiminin Sonu ve Sonrası”, **Birikim**, s. 251-252 (2010): 8.

AKP, daha önce vesayetle mücadele ettiğini bahane ederek otoriter yöntemlere başvurabilmiş, bunun vesayet rejimini sona erdirmeye ve demokratikleşme için, buna engel olan güçleri yolundan süpürmek için bir zorunluluk olduğunu öne sürebilmiştir. Ancak AKP iktidarının son döneminde artık önünde engel oluşturan ya da yapmak istemediği şeyleri ona yaptıran herhangi bir güç kalmamıştır. O nedenle artık siyasi pratiklerinin sorumluluğunu almak, hesabını vermek zorundadır, bunları vesayet güçlerine karşı mücadele temelinde meşrulaştıramaz. Artık ordu bile, AKP'nin kendi isteğince şekil verdiği ve kurum olarak koruduğu, kullandığı, ihtiyaç duyduğu ordudur. “Otoriter bir gelenekten gelen, otoriter nitelikleri çok güçlü bir siyasal kurum yapısının boşluklarından geçerek iktidar olan yeni rejimin kurucuları, eski rejimin yönetim tarzını sürdürmeyi doğal bir hak olarak da görebilirler.” AKP de muktedir olduğu yeni dönemde, otoriter rejimin kurumlarını dönüştürmemekte, onların otoritesini kendi çıkarına kullanmaktadır. Toplumunu, üzerinde egemenlik haklarına sahip olduğu, kendisine “emanet” bir bütün olarak görmektedir. Bu anlamda, patriarkal devlet geleneğini devam ettirmektedir. “Temel hakların egemenden bağımsız varlığının değil, egemenin emanetine alınmış olduğu bir demokrasi anlayışı”¹¹⁰ nı benimsemiştir.

İnsel, güçlü devlet geleneğindeki devamlılık olarak gördüğü bu duruma, Erdoğan'ın “Şimdi birileri çıkmış AK Parti vesayetinden söz ediyorlar. Bunu dillerine dolayanlar statükonun psikolojik hareketına neferlik ettiklerinin artık farkına varıyorlar” ve “Terörle mücadelede hükümetin yanında olmayanlar, terörün yanında olmuş olurlar” sözleriyle, muhalefeti tehdit etmesini örnek göstermektedir. İnsel'e göre bu “aykırıya, uygunsuza tahammülsüzlük”, devleti ve iktidarı koruma, kollama tavrının, vesayet rejimi sona ermiş olmasına rağmen aynen korunduğunu gösterir. “Şimdi sıra bizde” zihniyeti ile daha önce vesayetçi güçler tarafından kullanılan devlet şiddeti şimdi sivil hükümet tarafından kullanılmaktadır. İnsel, “tehditlerle, azarlamalarla, tutuklamalarla eş zamanlı olarak 'en ileri demokrasi'nin Türkiye'de olduğunun ilan edildiği, temel hak ve özgürlüklerin devlet/iktidar vesayetinde olduğu” bu yeni dönemi tarif etmek için “otoriter demokrasi” kavramını kullanmaktadır.¹¹¹

¹¹⁰ Ahmet İnsel, “Muktedir Oluşun İfadeleri”, **Birikim**, s. 267 (2011): 13.

¹¹¹ Ahmet İnsel, “Kadim Ankara Kriterlerinin dönüşü”, **Radikal2**, 20 Kasım 2011, <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalEklerDetayV3&ArticleID=1070229&CategoryID=42> [20.11.2011].

Demokrasinin kural ve kurumlarını içinde barındırmasına rağmen, “iktidarın aşırı yoğunlaştığı ve kişileştiği, siyasal gücün teknokratik düzenleyici güçlerle tahkim edildiği, her şeyi bilen veya her konuda bir fikri olan ve bu fikrin en doğru fikir olduğuna ikna olmuş bir zihniyetin iktidarda olduğu bir rejim” olarak tanımladığı “demokratik otoritarizm”in ekonomik gelişmeyi temel hedef olarak benimseyen ve son derece kişiselleşmiş, yoğunlaşmış, her şeyi doğru bildiğini iddia eden bir iktidarın varlığı nedeniyle Türkiye için olası bir gelecek olduğunu öne sürmektedir. Bu siyasal biçim, Türkiye'nin siyasal kültüründeki otoriter gelenekten de beslenerek toplumun çoğunluğuyla uyum içinde de gerçekleşebilir.¹¹²

İnsel'in tarif ettiği otoriter demokrasi modelinde seçimler rekabetçidir, prosedürel demokrasi gerçekleşmiştir. Ama seçimler sonucu seçilen lider, gücü kendinde merkezileştirmeye, kendi siyasetinin mutlak doğru olduğuna toplumu inandırmaya, muhalefeti geçersizleştirmeye ve etkisizleştirmeye çalışan otoriter bir liderdir. Siyasi iktidar yoğunlaşmış, kişiselleşmiş, teknokratikleşmiştir, bu özellikler aynı zamanda neoliberalizmin gereklerini ifade eder. İnsel, önemli sorunlara işaret etmiş olmasına rağmen, hala değişimin getirdiği yeni durumun özelliklerinden çok, vesayetçi eski rejimin siyasi kültürde oluşturduğu otoriter eğilimlerin yeniden baskınlaşmasını öne çıkarır. Yine de İnsel'i anlamak ve değerlendirmek için onun demokratik otoriterlik kavramının yerleştiği literatür olan melez rejimler literatürünün tartışılması gerekir.

3.2. Uluslararası Siyasi Rejimler Literatüründeki Kavramlar

Rekabetçi seçimlerin varlığına rağmen otoriter ya da totaliter siyasi pratiklerin var olduğu rejimler ile ilgili, bunların demokratik rejim tipinin dışına düştüğünü, demokratik ile otoriter rejimler arasında kalan bir form olduğunu belirten kavramsallaştırmalar yapılmıştır. Bu rejimler genel olarak, demokrasi ile otoritarizm arasında bir form olduğunun ve iki tipe ait özellikler de taşıdığına belirtilmesi için "melez rejimler" olarak tanımlanmıştır. Melez rejimlerin de alt tipleri vardır.

Ahmet İnsel'in "otoriter demokrasi" kavramı da bu tür bir kavramdır ve uluslararası literatürde "yarışmacı otoriter rejim" olarak tanımlanmış rejim tipiyle benzerlik

¹¹² Ahmet İnsel, “Yeni Otoriter Biçimler”, **Radikal**2, 30 Ekim 2011, <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalEklerDetayV3&ArticleID=1068080&CategoryID=42> [30.10.2011].

gösterir. "Yarışmacı otoriter rejim" ve "illiberal demokrasi" kavramları, Türkiye'deki otoriter ve totaliter pratikler için iki farklı açıklama önerir. "Yarışmacı otoriter rejim" demokrasiye ait kurumların nasıl kullanıldığı, gücün kimin elinde toplandığı ile ilgilenirken, "illiberal demokrasi" anayasal liberalizmin yokluğu üzerinden bir açıklama getirir. Bu bölümde, bu açıklamaların geçerliliği ve yeterliliği tartışılacaktır.

Dünya üzerinde demokratik yönetim biçimi en azından düşünsel planda yaygın meşruiyet kazandığı ve demokrasiyi kökten reddeden otoriter rejimlerin meşruiyetlerini anlatmaları zorlaştığı için, birçok ülkede otoriter rejimleri gizleyen seçimler yapılmaya başlanmış ya da otoriter biçimlerle demokratik biçimlerin farklı oranlarda karması olan melez rejim tipleri ortaya çıkmıştır. Bu nedenle Diamond'a göre, bir rejim tipinin demokratikliği hem demokrasinin asgari özellikleriyle (serbest yarışmacı seçimlerin varlığı) hem de liberal demokrasinin özellikleriyle (anayasal liberalizm, hukukun üstünlüğü, güçler ayrılığı, ifade/örgütlenme özgürlüğü, sivil özgürlükler) ayrı ayrı ölçülmelidir.¹¹³ Melez rejim tipleri, daha önceki sınıflandırmalar içinde anlaşılamadığı için yeni kategorilere ihtiyaç duyulmuştur. Bu rejimler üzerine yapılan araştırmalarda öncelikle bu rejimler demokratikleşme sürecini tamamlayamamış, liberal demokrasiden eksiklikleri bulunan rejimler olarak anlaşılmış, hangi özelliklerinin liberal demokrasiye göre eksik olduğuna göre bir sınıflandırma önerilmiştir.

Collier ve Levitsky liberal demokrasiye göre karşılaştırma belirten bir sıfatla tanımlanan bu demokrasileri (democracies with adjectives) demokrasinin bir ya da daha çok tanımlayıcı özelliğine sahip olmayan ve bu sahip olmadıkları özelliklerle nitelenen eksik alt tipler olarak değerlendirmiştir.¹¹⁴ Bu alt tiplerden örneğin O'Donnell'in tanımladığı "delegasyoncu demokrasi" tipi, denge ve kontrol mekanizmalarına sahip değildir, Zakaria'nın "illiberal demokrasi" tipi, bireysel özgürlükleri anayasal olarak korumayı tam olarak gerçekleştirmez, Kitschelt'in "klientalist demokrasiler" olarak tanımladığı tip, belli bir programa bağlı siyasi partilerin kurumsal çerçevedeki faaliyetleri yerine, liderlerle seçmenler arasındaki patronaj ilişkilerine dayanır.¹¹⁵ Bu rejimler minimum demokratik normları sağlar

¹¹³ Larry Jay Diamond, "Thinking About Hybrid Regimes", **Journal of Democracy**, c. 13, s. 2 (2002): 25.

¹¹⁴ David Collier, Steven Levitsky, "Democracy with Adjectives: Conceptual Innovation in Comparative Research", **World Politics**, c. 49, s. 3 (1997): 437-438.

¹¹⁵ Andreas Schedler, "The Logic of Electoral Authoritarianism", **Electoral Authoritarianism:**

ama liberal demokrasiye göre bazı eksiklikleri vardır, bu nedenle de bu eksikliklerini belirten sıfatlarla isimlendirilirler. Bu tiplere, serbest ve adil seçimlerin gerçekleştirildiği ama liberal demokrasiye göre denge ve kontrol mekanizmaları, bürokratik bütünlük, tarafsız yargı gibi özellikler bakımından eksik rejimler olan “seçimsel demokrasiler” de eklenebilir.¹¹⁶ Liberal demokrasilerin genel oy ilkesi, tam ve eşit siyasal yarışma, temel hak ve hürriyetlerin korunması şartlarını yerine getiren, fakat seçilmiş iktidarların, bazı vesayet makamlarının denetimi altında gerçek anlamda “muktedir” olamadıkları rejimler olarak tanımlanan “koruma altındaki (guarded veya protected) demokrasiler” ya da “vesayetçi (tutelary) demokrasiler” de bu alt tipler arasında sayılabilir.¹¹⁷

Diamond ise “kapalı otoriter rejimler” ile liberal demokrasiler arasında kalan rejimleri melez rejimler olarak adlandırmıştır. Bu rejimler, otoriter rejim formları ile demokratik yönetim formlarının bir arada bulunduğu rejimlerdir.¹¹⁸ Bunları seçimsel demokrasiler, muğlak rejimler (ambiguous regimes), yarışmacı otoriter rejimler ve hegemonik otoriter rejimler olmak üzere dört alt grupta toplamıştır. Serbest ve adil seçimlerin sivil özgürlükleri geliştirmediği, siyasal hayatı özgürleştirmediği rejimleri seçimsel demokrasi olarak adlandırmış, bu gruptaki rejimlerin bazılarının “illiberal” olduğunu söylemiştir. Yarışmacı otoriter rejim, yarışmacı seçimlerin yapıldığı, muhalefet etmenin mümkün ve rejimin işleyişi açısından gerekli olduğu, prosedürel demokrasinin büyük oranda işlediği, basın ve sivil toplumun muhalefet potansiyelini koruduğu ama bunlara rağmen otoriter siyasal yapının korunduğu, otoriter yöneticilerin siyasal hayatı büyük oranda kontrol edebildiği rejim tipidir. “Muğlak rejimler” seçimsel demokrasi ile yarışmacı otoriter rejim arasında kalan, ikisi arasında geçişler gösteren bir rejim tipidir. Hegemonik seçimli otoriter rejim ise, prosedürel demokrasinin tam olarak işlemediği, muhalefet potansiyelinin yarışmacı otoriter rejime göre çok daha sınırlı olduğu, seçimlerin neredeyse tamamen göstermelik olduğu, otoriter yönetimin üstünü kapatmak için kullanıldığı, bağımsız basının, yargı ve sivil toplumun bulunmadığı bir rejim tipidir.¹¹⁹

The Dynamics of Unfree Competition, ed. Andreas Schedler (Boulder and London: Lynne Rienner Publishers, 2006): 4.

¹¹⁶ **age**, 5.

¹¹⁷ **age**, 40.

¹¹⁸ Diamond, **age**, 23.

¹¹⁹ **age**, 25-29.

3.2.1. Seçimli Otoriter Rejimler

Yukarıda saydığımız rejim tipi kategorilerinin ortak özellikleri, bu rejimleri demokratikleşme paradigması içinde ele almaları, bu rejim tiplerini demokratikleşmesi eksik kalmış, kısmen demokratikleşmiş rejimler olarak görmeleridir. Bu rejimlerin demokratikleşme yolunda ilerlediğini, demokrasinin bozulmuş ya da eksik alt tipleri olduğunu varsayar ama bu rejimler aslında otoriter özelliklerini korumaktadır. Demokrasinin değil otoriter rejimlerin bir alt tipini oluştururlar.¹²⁰

Günümüzde otoriter rejimler de meşruluklarını sağlayabilmek için bazı demokratik mekanizmaları hayata geçirmekte, ama bunları sadece göstermelik olarak kullanmaktadır. Demokratik olmayan, minimum demokratik normları bile sağlamayan, sadece bazı demokratik araçları, örneğin seçimleri otoriter karakterlerini gizlemek için kullanan bu rejimler için de farklı tanımlamalar yapılmıştır. Bu tiplerin ayırıcı yanı, liberal demokrasi geleneğiyle hiçbir bağlarının olmadığını belirtmesi, yarım kalmış demokratikleşme olarak görülmemesidir. Schedler bu tür rejimleri “seçimli otoritarizm” olarak adlandırmıştır.¹²¹

Seçimli otoritarizm kavramı, yeni seçimli rejimlerin çoğunun demokratik ya da demokratikleşen rejimler değil otoriter rejimler olduğu fikrinden hareketle, seçimlerin yapıldığı ama seçim sonuçlarını halkın tercihlerinin değil manipülatif yöntemlerin belirlediği rejimleri tanımlamak için ortaya atılmıştır. Seçimli otoriter rejimlerde genel oy hakkının tanındığı seçimler gerçekleştirilir ama seçim sisteminin serbestlik, yarışmacılık, dürüstlük gibi nitelikleri sistematik olarak tahrip edildiği için, seçimler yalnızca rejimin otoriter niteliğini gizlemeye hizmet eder. Bu rejim tipinde seçimlerde asgari düzeyde yarışmacılık söz konusudur, muhalefet partilerinin seçime katılmasına, parlamentoda yer almasına izin verilir, muhalefet partileri doğrudan engellenmez ancak çeşitli yöntemlerle baskıya maruz kalırlar. Seçim yarışları sistematik olarak, ayırıcı seçim kuralları, muhalefetin hak ve özgürlüklerinin ihlal edilmesi, kitle iletişim araçlarına, finans kaynaklarına erişiminin engellenmesi ya da seçmenlerinin oy hakkının formel ya da enformel yollardan kısıtlanması gibi yöntemlerle siyasi alandan dışlanması, seçim

¹²⁰ Steven Levitsky, Lucan Way, “The Rise of Competitive Authoritarianism”, *Journal of Democracy*, c. 13, s. 2 (2002): 52.

¹²¹ Schedler, *age*, 5.

sonuçlarının hileyle değiştirilmesi yollarıyla manipüle edildiği için, demokratik olarak nitelenemez.¹²²

Seçimli otoriter rejimlerde demokratik rejimlerde bulunan kurumların birçoğu, anayasa, seçimler, parlamento, mahkemeler, yerel yönetimler, özel medya kuruluşları, çıkar grupları, sivil örgütlenmeler bulunmaktadır. Bunların arasından seçimli otoriter rejimler için en önemli mekanizma, seçimlerdir. Baskı, ayrımcılık, dışlama, hile gibi birçok araçla gölgelenmesine rağmen, bu rejimlerde seçimler kurucu bir karaktere sahiptir. Seçim mekanizmasının kuralları değişken olduğundan, politik mücadele bu alanın kurallarının belirlenmesinde de sürdürülür. Bu alana dahil olan tüm aktörler oyunun kurallarını belirlemek için yarışır.¹²³

Diamond seçimli otoriter rejimleri “yarışmacı otoriter rejim” ve “hegemonik seçimli otoriter rejim” olmak üzere ikiye ayırmıştır.¹²⁴ Levitsky ve Way'in “yarışmacı otoriter rejim” tanımını bu ayrımı oluşturmada temel almıştır. Bu rejimlerde biçimsel demokratik kural ve mekanizmalar sistematik olarak tahrip ediliyor olsa da, bunlar tamamen ortadan kaldırılamaz, sadece göstermelik hale getirilemez. Bu kurallar belli oranda muhalefetin oluşmasına imkan tanıdığı için, muhalefet doğrudan ortadan kaldırılmaya çalışılmaz, çünkü muhalefet ortadan kaldırılırsa rejim meşruiyetini sağlayamaz. Bu rejimlerde demokratik kurallar açıkça yok sayılamaz, örneğin muhalefet tamamen yasaklanamaz ama rüşvet, manipülasyon ve daha ince cezalandırma yöntemleri kullanılarak, örneğin muhalifleri “hukuka uygun şekilde” taciz etme, muhalifler üzerinde finans kaynaklarını kısıtlayarak, yandaş yargı organlarını ya da diğer devlet organlarını kullanarak baskı uygulama yollarıyla muhalefet bastırılabilir. Demokratik mekanizmalar biçimsel de olsa, muhalif güçlerin iktidara meydan okuyabileceği, güçlenebileceği, kamusal görünürlük kazanabileceği alanlar açar. Bu nedenle hem iktidardakiler hem de muhalifler bu kurumları ciddiye almak zorundadır.¹²⁵ Bu rejimlerde plüralizm hegemonik seçimli otoriter rejimlere göre daha fazladır. Parlamenter muhalefet mümkündür, basın ve sivil toplumun da muhalefet potansiyeli sınırlı da olsa vardır.¹²⁶ Seçimlerin sadece göstermelik

¹²² age, 3.

¹²³ age, 12.

¹²⁴ Diamond, age, 25.

¹²⁵ Levitsky, Way, age, 55.

¹²⁶ Diamond, age, 29.

olmaması, muhalefet açısından da anlam taşıması anlamında, Schedler'in seçimli otoriter rejim tanımından farklılaşır.

Türkiye de genel olarak, demokratik mekanizmalara sahip olan ama liberal demokrasi sayılamayacak, dolayısıyla bu melez rejim kategorilerinden birine dahil edilebilecek bir rejim olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda, Larry Diamond belirli bir kategori önermese de, Freedom House'un demokratik ülkeler arasında saydığı Türkiye'yi seçimsel demokrasilerden bile eksik özelliklere sahip, yarışmacı otoriter rejim, hegemonik parti sistemi ya da bir çeşit melez rejim olarak sınıflandırmak gerektiğini söylemiştir.¹²⁷ Schedler ise Türkiye'yi seçimli otoriter rejimler kategorisinde ele almıştır.¹²⁸

Ahmet İnsel'in "otoriter demokrasi" kavramı da yarışmacı otoriter rejim kavramıyla benzerlik gösterir. Bu rejim tiplerinde yarışmacı seçimlerin varlığına rağmen seçimler demokrasinin gereklerini sağlamaz, otoriter yönetim yapısını değiştirmez. Demokratik kurumsal mekanizmalar gücün tek elde merkezleşmesine engel olmaz. Seçimler sonucunda seçilen siyasi lider otoriterdir, gücü tek merkezde toplar, çoğulculuğu sınırlar, özgürlükleri tanımaz. Muhalefeti çeşitli yöntemlerle engeller ama muhalefet tamamen ortadan kalkmaz. Bu benzerlik nedeniyle, Ahmet İnsel'in Türkiye siyasetinin "otoriterleşmesi"ne dair getirdiği açıklamayı yarışmacı otoriter rejim tipine doğru bir dönüşüm olarak anlayabiliriz. Biçimsel demokratik mekanizmalar bulunmasına rağmen, seçimlerin rejimin otoriter karakterinde bir değişim yaratmadığı yarışmacı otoriter rejim tipi, Türkiye'de muhalefetin bastırılması için kullanılan ince yöntemler gözönüne alındığında, yakın bir kategoridir.

Ne tamamen otoriter ne de demokratik olarak adlandırılabilen rejimlere ilişkin yapılmış bu tanımlamaların ortak özelliği, bu rejimleri liberal demokrasiden eksik kalan yönleriyle tanımlamasıdır. Bu literatür, rejimlerin taşıdığı otoriter özelliklerin nedenlerinden çok, hangi özelliklerin toplamının ya da eksikliğinin nasıl adlandırılacağı ile ilgilenir. Oysa liberal demokrasiden yalnız eksilen özellikler değil, bizzat liberalizmden kaynaklanan, bir sonraki bölümde tartışacağımız özellikler de, otoriter ve totaliter eğilimlere yol açar.

¹²⁷ age, 22.

¹²⁸ Ergun Özbudun, **Otoriter Rejimler, Seçimsel Demokrasiler ve Türkiye** (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2011) 52.

3.2.2. İlliberal Demokrasi

Fareed Zakaria'nın illiberal demokrasi teorisi de demokratik kurumsal mekanizmalara rağmen baskıcı, dışlayıcı, otoriter siyasi pratiklerin yaygınlık kazanması durumuna açıklama getirmeye çalışan teorilerden biridir. Zakaria, totaliter rejimlerin liberal demokrasiye ve özgürlüğe en önemli tehdit olarak görüldüğü dönemin tersine, tezini ortaya attığı 1996 yılında ve hala günümüzde, artık demokrasinin reddedilemez bir meşruiyeti olduğunu, tüm rejimlerin kendini demokratik olarak tanıtmak zorunda olduğunu ama özgürlüğe en önemli tehdidin de demokrasinin içinden geldiğini öne sürer. Zakaria'ya göre demokrasi dünyada yaygınlık kazansa da bu demokrasilerin birçoğu liberal demokrasiler değildir. Liberal ekonomilerle, bireysel girişim özgürlüğüne ve sivil özgürlüklere getirilmesi gereken tam korumayla birlikte ortaya çıkmadıkları için, üçüncü dünya ülkelerindeki illiberal demokrasiler demokrasiyi özgürlüğü tahrip etmek için kullanmaktadır. Zakaria “illiberal demokrasi” kuramıyla, özgürlüğe en önemli tehdit olarak gördüğü bu rejimlerin özelliklerini ve ortaya çıkma nedenlerini çözümlenmeyi amaçlamıştır.¹²⁹

Zakaria'nın illiberal demokrasi kuramına dayanarak Türkiye'ye dair yapılan farklı çözümlenmeler vardır. Örneğin Engberg ve Ersson'un bir çalışmasında Türkiye, iç savaş koşullarının zorlamasıyla şekillenen bir illiberal demokrasi olarak ele alınmıştır.¹³⁰ Zakaria ise yakın tarihli bir yazısında Türkiye'yi Ortadoğu'ya model teşkil eden, demokratikleşme yolundaki bir ülke olarak ele almıştır. Türkiye'nin, gelmiş geçmiş en açık, en modern, en liberal siyasi hareketi olarak tanımladığı AKP sayesinde, liberal demokrasi olma yolunda hızla ilerlediğini ifade etmektedir.¹³¹ Türkiye'deki liberaller de demokrasi ile ilgili Zakaria'nın kuramına karşılık düşen bir algıya sahiptir. Sivil özgürlükleri ön planda tutmakta ve demokrasinin gerçekleşmesini de seçilmiş sivil elitlerin yönetimiyle sınırlamaktadır. Türkiye'deki liberal entelektüellerin Türkiye'de demokrasinin durumuna dair görüşlerinin büyük ölçüde Zakaria ile örtüşmesi ve illiberal demokrasi kuramının, liberal demokrasiye referansla yapılan kategorilendirmelerin iyi bir örneğini sunması nedeniyle bu alt

¹²⁹ Fareed Zakaria, **Özgürlüğün Geleceği: Yurtta ve Dünyada İlliberal Demokrasi**, çev. Meral Öztoprak Sağır, H. Serkan Akıllı (İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2009), 18.

¹³⁰ Jan Engberg, Svante Ersson, “Illiberal Democracy in the Third World: An Empirical Enquiry”, Democracy in the Third World: What should be done?, ECPR Joint sessions of workshops, 26-31 Mart 1999, Mannheim, 18.

¹³¹ Fareed Zakaria, “A Quiet Prayer For Democracy”, **Newsweek**, c. 149, s. 20, 14 Mayıs 2007, <http://www.thedailybeast.com/newsweek/2007/05/13/a-quiet-prayer-for-democracy.html> [15.07.2012].

bölüm, bu kuramın tartışılmasına ayrılmıştır. İlliberal demokrasi kavramı tartışılırken, böylece aynı zamanda, liberal demokasiye referansla yapılan demokrasi ölçümlerinin, totaliter eğilimlerin liberalizmle ilişkisini görmeye engel olduğu gösterilmeye çalışılacaktır.

3.2.2.1. “İlliberal Demokrasi” Kavramı

Zakaria, liberal demokrasinin unsurları olan anayasal liberalizm ve demokrasinin birbirinden bağımsız işleyiş ve mantığa sahip olduğu, bir rejimin bu ikisinin farklı oranlarda bileşimine dayanabileceği tespitinden hareketle, demokrasinin var olduğu ama anayasal liberalizmin olmadığı ya da zayıf olduğu rejimlerle ilgili olarak “illiberal demokrasi” kavramını ortaya atar.¹³² İlliberal demokrasi kuramıyla serbest ve adil seçimlerle tanımlanan demokrasi gerçekleştiği halde liberalizmin tam olarak gerçekleşmediği, bireysel özgürlüklerin anayasal ve kurumsal olarak korunmadığı ülkelerdeki durum açıklanmaya çalışılmaktadır.

Zakaria serbest ve adil seçimlerin varlığı ile tanımlanabilecek olan demokrasinin, dünyanın her yerinde yaygınlaşmasına karşılık hukukun üstünlüğü, erkler ayrılığı, konuşma, toplantı, din ve mülkiyet gibi temel özgürlüklerin korunması gibi unsurlardan oluşan anayasal liberalizmin aynı ölçüde yaygınlaşmadığını, hatta bazı yerlerde gerilediğini belirterek, bu durumun özgürlüğü geriletliğini, bazı yerlerde diktatörlüklere ya da etnik çatışmalara yol açtığını, illiberal demokrasilerin günümüzde özgürlük için en önemli tehdidi oluşturduğunu söylemektedir.¹³³ Zakaria'ya göre illiberalizm geçici bir durumu ifade etmez. Artan bir şekilde, birçok ülke bir miktar demokrasi ile bir miktar illiberalizmi bir araya getiren yönetim biçimlerini benimsemektedir.¹³⁴

İlliberal demokrasi kavramıyla demokrasiyi ifade eden siyasal haklar (seçme, seçilme, siyasal partilerle siyasete katılma, vb. haklar) ve liberalizmi ifade eden sivil özgürlükler birbirinden ayrılmıştır. Zakaria, politik haklar ile sivil özgürlükler arasındaki ayrımı, Freedom House anketlerinde kullanılan kriterlere referansla yapmaktadır. Freedom House, ülkelerin özgürlük derecelerini ölçmek için iki kategoriye ayrılmış sorulardan oluşan bir anket uygular. Bu kategorilerden politik

¹³² Fareed Zakaria, “The Rise of Illiberal Democracy,” *Foreign Affairs*, c. 76, s. 6 (1997): 23.

¹³³ Zakaria, 2009, 18.

¹³⁴ Zakaria, 1997, 24.

haklar kategorisini Zakaria, demokrasi derecesini yansıtan kategori olarak, sivil özgürlükler kategorisini ise liberalizm derecesini yansıtan kategori olarak değerlendirmiştir. Politik haklar kategorisinde adil ve serbest seçimlerin yapılması, seçilmiş hükümetlerin baskı altında kalmadan çalışabilmesi, herkesin seçim hakkına sahip olması gibi kriterler değerlendirilmektedir. Sivil özgürlükler kategorisi ise, örgütlenme, ifade, mülkiyet, vb. özgürlükleri kapsar. Bu iki alanda da 0-7 arasında değişen skalada puanlama yapılmakta, buna göre ülkelerin özgürlük dereceleri belirlenmektedir. Zakaria ise bu puanları, politik haklar ile sivil özgürlükler arasındaki açıklığı bulmak ve bu açıklığın gösterdiği, illiberal demokrasi olarak adlandırdığı rejimlerin özelliklerini saptamak için kullanmıştır. Zakaria çalışmasında, 1997 yılı Freedom House anket verilerine dayanarak, birçok ülkede, melez rejimlerin çoğunun liberal demokrasinin “demokratik”, yani seçimler ile ilgili boyutunun uygulanması konusunda “liberal” boyutunun uygulanmasından daha başarılı olduğunu göstermeye çalışmıştır.¹³⁵

Zakaria burada demokrasi derecesini ölçerken, demokrasinin saf seçimsel bir tanımını benimsemektedir. Liberal demokrasi ise sadece serbest ve adil seçimlerden ibaret bir sistem değildir, aynı zamanda hukukun üstünlüğü ile sınırlanan, güçler ayrılığına dayanan, ifade, örgütlenme, din ve mülkiyet gibi temel özgürlükleri de koruyan bir rejimdir. Bu özellikler, liberal demokrasinin “demokratik” değil, “liberal” bileşenine aittir.¹³⁶ İlliberal demokrasi, serbest ve adil seçimlerle hak ve özgürlüklerin sistematik olarak kısıtlanmasının bir arada olduğu rejimdir.

3.2.2.2. Tarihsel Süreçte Liberal Demokrasinin Gelişimi

Zakaria'ya göre demokrasi özgürlüğe yol açmamış, iktidar kavgasının yarattığı alanda doğmuş olan özgürlük demokrasiye yol açmıştır. Zakaria bu tezini, liberal demokrasinin güçler ayrılığından doğmuş olması savıyla destekler. Liberal demokrasinin doğduğu yer olan İngiltere'de iktidar kral, aristokrasi ve halk arasında bölünmüş olduğu için bu güçler arasındaki iktidar kavgasından doğan alan özgürlüklere olanak sağlamıştır. Kilise ile devlet, lordlar ve krallar, katolikler ve protestanlar arasındaki sürekli mücadele görüş ve inanç ayrılıklarının tolere

¹³⁵ age, 557.

¹³⁶ Jorgen Moller, “A Critical Note on The Rise of Illiberal Democracy”, **Australian Journal of Political Science**, c. 43, s. 3 (2008): 555.

edilmesini, bu da sivil özgürlüklerin ortaya çıkmasını ve korunmasını sağlamıştır.¹³⁷ Zakaria'ya göre özgürlüğün ve yurttaşlığın kökeni Roma'dadır. Yine Roma'da da yurttaşlığın oluşumunu sağlayan, özgürlüklere alan açan, Roma Kilisesi ile Bizans Devleti arasındaki iktidar mücadelesidir.¹³⁸ Zakaria'nın Roma yurttaşlığını öne çıkarırken Atina demokrasisine hiç referans vermemesinin nedeni, saf demokrasinin özgürlüğü yok ettiğini, oysa demokrasiye öncel olarak yurttaş haklarının gelişiminin özgürlüğün doğuşu olduğunu düşünmesidir.

Zakaria'ya göre Avrupa'nın izlediği demokratikleşme çizgisi, yani önce kapitalizmin, liberal değerlerin yerleşmesi, sonra demokrasinin ilan edilmesi liberal demokrasiyi, özgürlüğü garantileyen, olması gereken gelişim çizgisidir. Zakaria, eş zamanlı olmasa da bu gelişme modelini izleyen ülkelere Güney Kore, Tayvan, Tayland, Malezya'yı örnek verir. Bu ülkeler demokratik olmayan yönetimlerle, askeri cunta ya da tek parti sistemleriyle yönetilirken liberal ekonomiye geçen, “ekonomiyi, hukuk sistemini, ibadet özgürlüğü ve seyahat haklarını özgürleştiren”, ancak daha sonra demokratik yönetime geçip serbest seçimler yapan ülkelerdir. Bu özellikleri Zakaria'ya göre bu ülkeleri liberal demokrasiye geçiş konusunda başarılı yapar.¹³⁹

Zakaria'ya göre burjuvazinin ekonomik ve siyasal bağımsızlığı liberal demokrasi için uygun koşulları sağlamıştır. Özgürlüklerin temsilcisi burjuvazidir; burjuvazi yoksa özgürlük de yoktur. O yüzden liberalizmin yerleşmediği yerlerde demokrasi hayata geçerse kitlelerin (işçilerin - köylülerin) yönelimi liberalizm olmadığından, demokrasi tiranlığa yol açar. Hitlerin yükselişi, demokrasinin liberalizmin önüne geçmesinden kaynaklanmıştır.¹⁴⁰

Bu bakış açısı demokratik rejimin ortaya çıkması için tek geçerli yolun Avrupa'nın izlediği, önce kapitalizmin gelişmesi sonra da demokrasinin liberalizm ile birleşmesi yolu olduğunu savunur. Buna göre demokrasi, kapitalizm ve liberalizmle birlikte gelen bireycilikten ve özel girişimden doğmuştur. Liberalizm demokrasiyi ortaya çıkardığı gibi onu kısıtlayarak güvenli hale de getirir. Başka türlü gelişen, halkın insiyatifinin baskın olacağı rejimler ise her durumda otoriter ya da totaliter rejimlere yol açar. Modern dünyanın gelişmesinin son aşamasında en uygun ve dünya için en

¹³⁷ Zakaria, 2009, 45-46.

¹³⁸ **age**, 31.

¹³⁹ **age**, 57.

¹⁴⁰ Zakaria, 2009, 63.

iyi rejim liberal demokrasidir. Bu anlayış, Avrupa merkezci, ilerlemeci, alternatif tanımayan ve başı sonu belli hedeflerle tanımlanmış rejimleri her koşula, coğrafyaya, duruma örnek gösterip başka yerleri Avrupa'ya göre eksikleriyle ölçen bir bakış olduğundan demokrasi fikrinden de uzaktır. Demokrasiye dahil olan unsurlara hiçbir eylem alanı, rejimin kurallarını belirleme olanağı tanımaz.

Avrupa'da liberal demokrasinin gelişim sürecini başka türlü okumak da mümkündür. Örneğin Wood, burjuvazinin modern demokrasiye sağladığı özgürlüklerin, sınırlandırılmış yönetim anlayışının, güçler ayrılığının kökeninin, lordların kendi bağımsız güçlerini monarşiye kabul ettirmeleri olduğunu söyler.¹⁴¹ Bu süreci, monarşinin mutlak iktidarından sınırlandırılmış yönetime ve oradan da özgürlükleri sağlayan liberal demokrasiye giden süreç olarak değil, “demokrasinin liberalizm tarafından bastırıldığı süreç” olarak tanımlar.¹⁴² Çünkü örneğin Amerika'da, liberal demokrasinin kurumlaşmasından önce yerel demokratik yapılanmalar vardır ve bu yapılanmalar, liberal merkezi devlet tarafından bastırılmıştır. Bu süreç, demokrasinin anlamının tersine “halk”ın, yoksul sınıfların yönetimden dışlandığı süreçtir. Zakaria, liberal demokrasiyi devletin gücünün sınırlanması, sivil toplumun egemenliği ve sivil toplum alanında gelişen yeni özgürlüklerle tanımlamıştır. Oysa devlet ve sivil toplumun ayrılma süreci birtakım özgürlükleri beraberinde getirmiş ve siyasi eşitlik sağlamış olsa da, “yeni egemenlik ve baskı biçimleri yaratmıştır.”¹⁴³ Çünkü baskı, egemenlik ve güç ilişkileri yalnızca devlet alanına ait değildir. Sivil toplumda da özel mülkiyetin, piyasanın, sınıf ilişkilerinin, cinsiyet eşitsizliğinin, ulusal sömürünün ve başka birçok eşitsizlik biçiminin doğurduğu güç ilişkileri hüküm sürmektedir. Liberal demokrasi ile, sivil toplumdaki bu güç ilişkilerine dokunamayacak bir siyasal alan, siyasetten özerk, kendi işleyiş kuralları olan bir ekonomi alanı oluşmuştur. Siyasi ve ekonomik gücün ve ayrıcalığın aynı ellerde bulunmasının yerini, önemi azalmış bir siyasi alan ve sivil toplumda hüküm süren ekonomik güç almıştır. Bu nedenle liberal demokrasinin gelişim sürecinin yalnızca bireyin devletin, geleneksel güçlerin baskısından kurtulması ve yeni özgürlükler kazanması olarak anlatımı, bunun aynı

¹⁴¹ Ellen Meiksins Wood, **Kapitalizm Demokrasiye Karşı: Tarihsel Maddeciliğin Yeniden Yorumlanması**, çev. Şahin Artan (İstanbul: Yordam Kitap, 2008), 238.

¹⁴² **age**, 265.

¹⁴³ **age**, 299.

zamanda bireyin demokratik haklarını kaybetmesine mal olduğunu gizleyen tek taraflı bir anlatıdır.¹⁴⁴

3.2.2.3. Politik Haklar - Sivil Özgürlükler Ayrımı

Zakaria'nın kuramı Freedom House anket verilerine dayanmaktadır. Liberal kesimin Türkiye'de demokrasi düzeyine dair değerlendirmeleri de bu anketlerdeki kategorilerle örtüşmektedir. "Freedom in the World" araştırması, siyasi hakları seçim süreci, çoğulculuk, katılım ve hükümetin işleyişi kriterlerine göre, sivil özgürlükleri ise düşünce ve inanç özgürlüğü, toplanma ve örgütlenme hakları, hukukun üstünlüğü, bireysel otonomi ve bireysel haklar kriterlerine göre ölçmekte, ülkeleri bu iki kategoride yapılan puanlamalara göre özgür ülkeler, yarı-özgür ülkeler ve özgür olmayan ülkeler olarak değerlendirmektedir. Zakaria da bu kategorileri baz alır ve siyasi haklar konusunda iyi olmasına rağmen sivil özgürlükleri tanımayan ya da bu konuda zayıf olan ülkeleri "illiberal demokrasiler" olarak tanımlar. Özgür olmayan ülkelerde siyasi hakların, demokrasinin var olmasını özgürlüğe en büyük tehdit olarak değerlendirir.

Politik hakların varlığı ile ilgili değerlendirme, öncelikle seçim sürecinin "serbest ve adil" olup olmadığı üzerinden yapılır. Siyasi çoğulculuk ve katılım ise, farklı parti ya da politik gruplarda örgütlenmenin, muhalefet etmenin ve muhalefetin seçimlerle güç kazanmasının mümkünlüğü, siyasi tercihler üzerinde ordunun, yabancı güçlerin, totaliter partilerin, dinsel hiyerarşinin, ekonomik oligarşinin ya da herhangi bir grubun belirleyici etkiye sahip olup olmadığı kriterlerine göre değerlendirilir. Bu değerlendirme kriterleri rekabeti demokrasinin temeli olarak almaktadır. "Serbest ve adil seçimler" ve bu seçimlere katılarak güç kazanabilecek zıt ya da farklı görüşlere sahip gruplar varsa, demokrasi de vardır.

Yarışmacı seçimler, seçimlere katılan siyasi güçlerin eşit koşullarda olduğunu ve seçmenin oyunu almak üzere tamamen özgürce rekabet ettiğini varsayar. Ancak bu rekabetçi sistemde iktidarla muhalefetin eşit olanaklara sahip olabileceği bir yanılısamadır. İktidardaki güç, bu konunun tüm olanaklarını kullanacaktır. Bunun ötesinde muhalefetin güçlenebilmesi için, başka bir güçlü grup tarafından desteklenmesi gerekir. Bu da seçmenin seçimi üzerinde hiçbir belirleyici etkinin

¹⁴⁴ age, 246.

bulunmadığı varsayımını çürütür. Böyle bir etkinin doğrudan, dışarıdan ve zorlayıcı bir nitelik taşımadığı durumlarda bile, finansman sağlanması, reklamın yaygınlaştırılması, medyanın kullanımı, kamuoyu yaratılması gibi yollardan seçmenin tercihi etkilenir. Seçmen tamamen özgür iradesi ile bir seçim yaptığını hissetse bile, kendisini içsel olarak yönlendiren kanaatler aslında toplumsal olarak oluşur. Böylece, aslında kamuoyu oluşturan bu güçler, muhalefetin sınırlarını da belirler. Düzenin belirlenmiş sınırlarını aşan bir muhalefete izin verilmez. İzin verilen muhalefetin güç kazanması bile, belli çıkar gruplarının toplumu bu muhalefeti desteklemeye hazırlaması ile mümkündür. Dolayısıyla seçmenin rekabette olan güçler arasından bir seçim yapması gerçek bir katılım niteliği taşımaz. Çünkü bu seçim alınacak kararlara dair bir seçim değil, yalnızca yöneticilerin belirlenmesi için yapılan bir seçimdir. Tek tek bireylerin görüşleri ve tek tek somut olaylar konusunda verilmesi gereken kararlar, uygulanacak politikalar önemsizleşir. Kimse somut bir politikanın belirlenmesine bireysel ve özgün bir katkıda bulunamaz. Bireylerin farklı fikirleri, özgünlükleri değil, birden fazla siyasi gücün rekabet halinde olması önemsenir. Bu nedenle, bu kriterlerin katılımı ve çoğulculuğu ölçtüğü doğru değildir.

Sivil özgürlüklerin varlığını ölçen kriterlerden biri ifade özgürlüğüdür. İfade özgürlüğünün var olmasının koşulu açık ve özgür tartışmanın gerçekleşebilmesidir. Bu koşul, bireylerin özgün fikirlerinin olduğunu varsayar. Ancak bireylerin kendilerinin olduğunu düşündüğü fikirler çoğunlukla, içinde bulunduğu toplumsal durumun bir sonucudur, manipüle edilebilir, medya ya da “kamuoyu” tarafından yönlendirilebilir, bu nedenle de çoğu zaman özgünlük taşımaz. Bu durumda tartışma, bireylerin özgün fikirlerinden ortak bir kanıya ulaşma çabası olarak değil, kamuoyunda var olan, çoğu zaman birbirinden temelde farklı olmayan, en fazla birkaç fikirden birinin diğerine üstün gelme çabası olarak gerçekleşir. Özgür ve bağımsız medyanın ya da başka kültürel ifade biçimlerinin varlığı ifade özgürlüğü için koşuldur. Ancak medyanın büyük sermayenin kontrolünde olduğu kapitalizm koşullarında, medyanın bağımsız ve özgür olduğunu, yazarları baskılayıcı hiçbir güç olmadığını iddia etmek gerçekçi değildir. Günümüzde kamuoyu yaratma, fikirleri hatta duyguları yönlendirme medya eliyle gerçekleştirilen teknik faaliyetlerden ibaret hale gelmiştir.

Örgütlenme, gösteri yapma, açık kamusal tartışmalar gerçekleştirme, sivil toplum örgütleri kurma, sendikalarda meslek örgütlerinde birleşme hakları da önemli sivil özgürlüklerden sayılmıştır. Örgütlenme haklarının da ifade özgürlüğü gibi, politik haklar arasında yani Zakaria'nın ayrımıyla demokrasinin var olup olmadığını belirleyen kriterler arasında değil, sivil özgürlükler arasında sayılması, demokrasinin seçimlerle sınırlı olarak düşünülmesinden kaynaklanmaktadır. Oysaki tartışma, düşündüğünü ifade etme, bir düşünce ya da çıkar etrafında örgütlenme ve kendini topluluk içinde ifade etme hakları olmadan demokratik işleyişin gerçekleşmesi, politika oluşturma süreçlerinin kolektifleşmesi, herkesin kararlara katılım hakkını kullanması mümkün değildir.

Zakaria demokrasi ile anayasal liberalizmin temelini oluşturan sivil özgürlükleri birbirinden ayırırken, demokrasi için olmazsa olmaz olan hakları da buna dahil etmiştir. Demokrasinin, kendi işleyişi için olmazsa olmaz olan bu sivil özgürlüklere karşı da bir tehdit oluşturduğunu öne sürmektedir. Oysa demokrasi halkın egemenliği demektir, herkesin eşit şekilde karar alma süreçlerine katılımını gerektirir ve bu katılım, etkin bir katılım olmalıdır. Düşünce ve ifade özgürlüğü bireyin özgün düşünce üretme kapasitesiyle birlikte var olmazsa demokratik katılım da olmaz. İfade, basın, toplanma, örgütlenme özgürlükleri, gündem hakkında bilgi sahibi olma, eşit ve etkin katılım için gereklidir.¹⁴⁵ Bunlar olmadan demokrasi gerçekleşmez, ancak hükümet için rekabet mümkün olur ama bu bile eşit koşullarda yapılmış olmaz. Bu nedenle de bu özgürlükler demokrasiden ayrılamaz.

Halkın demokratik yollardan diktatörlüğü ya da totalitarizmi seçebileceği kaygısı, demokrasinin kendisiyle değil; yok edilmesiyle ilişkilidir. Evet, çoğunluk böyle bir karar alabilir ama bu karar zaten demokrasinin yok edilmesi kararıdır. Düşünce, ifade, örgütlenme gibi bireyin demokratik sürece katılımı için gerekli olan özgürlükleri anayasal güvence altına almak gereği, demokrasiye karşı bireysel özgürlükleri koruma yolunda bir adım değil, demokrasiyi koruma yolunda bir adımdır.

Hukukun üstünlüğü, bireyin eylemlerinin karşılığının öngörülebilir olması, bireyin kendini güvende hissetmesi ve keyfi cezalandırmalara tabi tutulmaması için gerekli bir koşuldur. Bağımsız yargının varlığı, toplumun tüm kesimlerine eşit muamele

¹⁴⁵ Dahl, *age*, 214.

edilmesi, tüm toplumsal ya da kriminal vakalarda hukukun hüküm sürmesi hukuk devletinin varlığının koşuludur. Hükümeti/rejimi destekleyen ya da ona karşı çıkan gruplardan gelecek olan siyasal teröre, haksız tutuklamaya, sürgüne, işkenceye karşı bireyin koruma altında olması, savaş ya da isyanlardan korunma, polisin doğrudan sivil siyasetin kontrolü altında olması hukuk devleti için gerekli kriterler olarak sayılmıştır. Ancak burada sorun, yasalarla desteklendiği ve meşrulaştırıldığı halde yaygın tutuklamaların, kötü muamelenin, devlet eliyle yapılabilir olmasıdır. Aynı şekilde polis gücü sivil siyasetin kontrolünde olduğunda da muhalif bireylere karşı sindirme aracı olarak kullanılabilir. Sivilleşme ve şiddeti, kolluk kuvvetlerini sivil siyasetin kontrolü altında tutma, her şeyi hukuksal olarak gerçekleştirme, muhalefete yönelik baskıyı, terörü, kötü muameleyi önlemek için yeterli değildir.

Zakaria'nın demokratik haklar ve sivil özgürlükler arasında yaptığı ayrım tam da, aşağıda göreceğimiz gibi, Schumpeter'in demokrasi tanımını rekabetçi seçimlerle sınırlandırmasını karşılar. Geri kalan haklar ise demokrasinin bir sorunu olarak değil, bireysel özgürlükler olarak ele alınmaktadır. Anayasal liberalizm yurttaşa bireysel haklar sağlayarak bireyi korumaktadır, ancak bu koruma karşılığında yurttaşın katılımını da sınırlandırmaktadır. Yurttaşın demokratik yoldan etki edebileceği alanları sınırlandırarak eylem kapasitesini kısıtlamakta, yalnızca kendini koruyacak negatif haklara sahip olan ama değiştirme iradesi olmayan edilgen yurttaş yaratmaktadır. Bu anlamda, “modern demokrasinin antik demokrasi üzerindeki en büyük üstünlük iddiası olan bireysel haklar kavramı bile edilgenliğe işaret eder.”¹⁴⁶ Anayasal liberalizm bireyleri yöneticilere karşı koruyabilir ama demokrasiyi, halkın iradesini yönetime yansıtmasını sağlayamaz. Anayasal olarak korunan haklar dışında halk kendini yönetimin uygulamalarına karşı koruyamaz.

Sivil özgürlükler ile ilgili diğer bir kriter ise özel mülkiyetin ve özel girişimin korunması kriteridir. Özel girişim, hükümet müdahalesi, güvenlik güçleri, siyasi parti ya da örgütler, örgütlü suçlar tarafından etkilenmeden faaliyetini gerçekleştirebilmelidir. Bu hakkın garanti altına alınması, diğer hakların kullanımını tehlikeye düşürmektedir. Çünkü özel girişim ve mülkiyet yoluyla güçlenen gruplar oluşur; bu grupların örgütlenme, medyayı kontrol etme, kamuoyu oluşturma, hükümete etkide bulunma, finansal olarak desteklenmiş daha güçlü partiler kurma

¹⁴⁶ Wood, *age*, 254-255.

için daha fazla kaynağı vardır. Böylece herkesin özgürce düşünce üretmesi ve ifade etmesi, bunun etrafında örgütlenerek güçlenmesi ve hükümet olması ya da hükümet politikalarına etkide bulunması eşit koşullarda gerçekleşmez.

Yine bireysel haklar arasında sayılan fırsat eşitliği ve ekonomik sömürden bağımsız olma hakkı da özel mülkiyet ve özel girişim ile uyumsuzdur. Özel mülkiyet ve özel girişimin temel olduğu kapitalizm koşullarında, ekonomik ilişkiler, “sahipler” arası değişim ilişkileridir.¹⁴⁷ Herkes bir şeyin mülkiyetine sahip olması nedeniyle “özgür birey” olarak tanımlanmıştır. Ama sadece kendisinin ve emek gücünün mülkiyetine sahip olanlarla sermayeye sahip olanlar arasında bir eşitsizlik vardır. Piyasa koşullarında daha fazla mülkiyete sahip olanlar daha fazla güce de sahiptir. Daha fazla gücü elinde tutan bu sermaye sahipleri, yalnızca kendisinin mülkiyetine sahip olup üretici güç olarak çalışanların ekonomik sömürüsüyle güçlerini artırırlar. Kapitalizmin yarattığı rekabet koşullarında mevcut konumunu korumak isteyenlerin bile daha fazla güç kazanmadan konumunu koruması mümkün değildir. Bu nedenle herkes sürekli başkalarının gücüne el koyma yoluyla gücünü arttırmak için rekabet halindedir. İnsan emeğinin yabancılaşmış ve pazarda değiş tokuş edilebilir bir meta haline gelmiş olduğu toplum biçimi olan kapitalist toplumun devamlılığını sağlayan ekonomik mekanizma rekabet ve emek sömürüsü üzerine kuruludur.¹⁴⁸ Liberalizm bu sömürü olmadan gerçekleşemez.

Zakaria tezini, Freedom House tarafından kullanılan, burada ele aldığım demokrasiyi belirleyen kriterlerle sivil özgürlükleri belirleyen kriterlerin birbirinden ayrık olması, liberal demokrasinin birbirinden bağımsız olarak var olabilen bu iki bileşenin farklı ölçülerde bileşimlerinden farklı rejim tiplerinin doğduğu fikri üzerine oturtmuştur. Sivil özgürlüklerin liberalizm fikrini oluşturan bir bütünlük olarak ele alınması, sivil özgürlüklerin kendi içinde farklılaştığı hatta çeliştiği gerçeğini görmezden gelir. Liberalizm, temelde özel mülkiyet ve özel girişim fikri üzerine kuruludur. Bu hak, ifade, örgütlenme, eğitim, iş tercihi gibi hakların kullanılmasında kısıtlamalara yol açar. Öte yandan ifade ve örgütlenme özgürlükleri doğrudan demokrasi ile ilişkiliyken, mülkiyet hakkı demokratik katılımın eşit koşullarda gerçekleşmesini engeller. Sivil özgürlükler, özel mülkiyeti koruduğu için toplumsal eşitsizliği korur

¹⁴⁷ Crawford Brough Macpherson, **The Political Theory of Possessive Individualism: Hobbes to Locke** (Oxford: Clarendon Press, 1962), 3.

¹⁴⁸ **age**, 59.

ve sürdürür, negatif haklar olarak tanımlandığı ölçüde de biçimsel eşitlik görüntüsü yarattığı için toplumsal eşitsizliği meşrulaştırır.¹⁴⁹ Bu nedenle sivil haklar, güç ilişkilerinden bağımsız olarak sanki tüm bireylerin eşit olarak yararlanabildiği haklarmış gibi düşünülmemelidir. Bu haklar negatif olarak tanımlandığı ölçüde güç ilişkilerinin hesaba katılması gerekir.¹⁵⁰ Özel mülkiyet hakkı ile korunan toplumsal eşitsizlik koşullarında, bireysel özgürlüklerin yarattığı biçimsel eşitlik, siyasete eşit katılımı garantilemez.

Zakaria liberal demokrasinin sivil/liberal özelliklerine politik/demokratik özelliklerinden daha fazla değer ve önem verir, özgürlüğün bu özellikten geçtiğini savunur. Çünkü demokrasinin hiçbir normatif değere sahip olmadığını, iyi yönetime yol açabileceği gibi kötü yönetime de yol açabileceğini, onu dizginleyip iyi yönetimi sağlayanınsa anayasal liberalizm olduğunu söyler.¹⁵¹ Bu doğrudur, demokrasinin sonucu “iyi” olmak zorunda değildir, demokrasi süreçle ilgilidir, neyin iyi olduğuna herkesin karar vermesidir. Ama gücün kötüye kullanılması yalnızca sivil özgürlüklerin korunmasıyla önlenemez. Bu haklar korunarak da halkın isteğinin zıddı politikalar izlenebilir. Halkın kendisi için kötü olacağını düşündüğü uygulamaları engelleyebilmesi, dinamik bir müdahale kapasitesine sahip olması, demokrasi ile ilgilidir.

Zakaria'nın sivil özgürlüklere daha fazla değer vermesinin sebebi, liberalizmin baskının devlete ait bir şey olduğu ve sivil toplumun ise, özgürlük alanı olduğu yönündeki inancıdır. Bu görüşe göre özgürlük, sivil toplumun devletten özerkleşmesi, genişlemesi, zenginleşmesi ile sağlanır. Baskı, sömürü ve egemenlik, sivil toplumun dışında, ona devlet ya da başka baskı güçleri tarafından dayatılan, sivil toplumun dışına atılması mümkün “bozukluk”larmış gibi görülür.¹⁵² Oysa sivil toplumun kendisi güç ilişkilerinden oluşur ve bu ilişkiler de baskıya, sömürüye, çatışmalara neden olur. Bu hesaba katılmazsa liberal sivil toplumda her sorunun çözüleceği ve özgürlüğün gerçekleşeceği inancına kapılabilir.

¹⁴⁹ Thomas Humphrey Marshall, “Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar”, T. H. Marshall ve Tom Bottomore, **Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar**, çev. Ayhan Kaya (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006), 5.

¹⁵⁰ Dunn, **age**, 264.

¹⁵¹ Zakaria, 2009, 245.

¹⁵² Wood, **age**, 301.

3.3. Bölüm Sonucu

Melez rejimler literatürüne başvurularak Türkiye'deki siyasi rejimin tanımlanması mümkün olabilir. “Yarışmacı otoriter rejim” kavramı, bu literatür içinde Türkiye'ye en uygun tanım gibi görünmektedir. Yarışmacı otoriter rejim, prosedürel demokrasi uygulanmasına rağmen, seçimler sonucu belirlenen siyasi liderin gücü tekelinde topladığı, muhalefeti oyun dışı bırakmadığı ama yasal yollardan hareketini kısıtlayarak avantajsız konuma düşürdüğü, örgütlenme ve ifade özgürlüklerini yine yargı kanalıyla kısıtladığı, iktidardaki gücün en iyiyi bildiğini ve örneğin Türkiye'deki gibi milletin bütününe temsil ettiğini iddia ederek, dışındaki görüşlere alan bırakmadığı bir rejim tipidir. Bu tanım, Türkiye'deki uygulamalarla büyük oranda örtüşür.

Fakat bu kavram Türkiye siyasetini anlamak için yine de yetersiz kalır çünkü liberal demokrasiyi kusursuz olarak görür. Kavram, tanımladığı rejimlerin liberal demokrasiye göre eksik ya da özünden uzaklaştırılmış, amacından saptırılmış özellikleri üzerine kuruludur. Bu rejimler liberal demokratik seçim mekanizmasının serbestçe işlemesini garanti eden kriterleri manipüle ettikleri için demokratik görünümlü otoriter rejimlerdir. Liberal demokrasilerin özelliği ise, bu kurumsal düzenlemelerin özüne uygun olarak, demokrasiyi ve özgürlüğü garanti edecek şekilde kullanılmasıdır. Liberal demokrasiyi bu şekilde mutlaklaştırma, tartışılmaz amaç haline getirme, liberalizme içkin totaliter özelliklerin görülmesine engel olur.

Melez rejimler literatürü genel olarak bu tip rejimlerin liberal demokrasiye göre kurumsal, formel kısıtlarına odaklanır. Fakat bu rejimlerde otoriter ya da totaliter pratikler, kurumsal kısıtlardan çok, demokratik kurumlar dahilinde işleyen iktidar ilişkilerinin yapısından kaynaklanır. Bu tür pratikler, bu kurumsal yapılar dahilinde ortaya çıkabildiğine göre, liberalizmin ve prosedürel demokratik mekanizmaların bu pratiklere nasıl alan açtığı tartışılmalıdır.

Bunun yanı sıra, toplum neden kendisi üzerinde baskı uygulayan, hak tanımayan, otoriter, hatta tüm toplumsal alanları kendi denetimine almayı hedefleyen bir iktidarı onaylar ve destekler, sorusunu yanıtlamak gereklidir. Bu soruyu da liberal perspektif yanıtlayamaz, hatta yanıtlamaya da çalışmaz. Çünkü halka güvenmez, halkın her tercihi yapabileceğini, bunun kötü sonuçlarının önlenmesinin de yalnızca

demokrasinin, yönetim hakkının elitlere devriyle ve anayasal liberalizmle sınırlandırılması olduğunu öne sürer. Zakaria'nın kuramı da bu görüşle paralel şekilde, elitisttir. Demokrasinin çağımızda katlanılması gereken bir zorunluluk olmasına rağmen hala tehlikeli olduğunu, halkın tercihlerini dizginlemek üzere elitlerin müdahalelerinin ve kurumsal kısıtların gerekli olduğunu öne sürer. Demokrasiye güvenmediği için siyasetin büyük ölçüde uzmanlara devredilmesini önerir. Yine demokrasiye, halkın siyasal katılımına güvenmediği için anayasal kısıtların özgürlüğün güvencesi olduğunu söyler.

Bu bakış açısı, demokrasi üzerinde önerilen sınırlamalar gerçekleşse bile her iktidarın istisnalar yarattığını, hukuka uygun hareket ettiği, hakları ihlal etmiyor olduğu görüntüsünü vererek de baskı ve şiddet uygulayabileceğini görmezden gelir. Rejimin ne tür faaliyetleri ya da görüşleri “terör” olarak niteleyeceğinin ve istisnai durumlar tanımlayarak hakları ihlal edeceğinin sınırı Zakaria için bile çok belirsizdir. Bu böyle olduğu için de, bu kategorilerin esnetilmesinin önünde “demokratik” engeller olmadığı sürece anayasal güvencelerin var olması yeterli değildir. Çünkü toplumun çoğunluğunun, hükümetin, hatta muhalefetin de bir kısmının gözünde “terör eylemi” olarak nitelenen belli kategoriler, belli “terörist” toplumsal gruplar tanımlandıktan sonra bunlara uygulanacak tüm şiddet pratikleri meşru görülür, bunlar hak ihlali olarak değerlendirilmez. Düşünce ve ifade özgürlüğüne istisna sınırları konabilir, tüm devletler bu sınırları koyar. Önemli olan bu özgürlüklerin anayasada nasıl tanımlandığı değildir, çünkü bu özgürlüklerin uygulanması toplumsal kabul görme şekline bağlıdır. Eğer bir toplum bu hakların ihlal edildiği, bu haklar kullanılmadığı için demokratik katılımın gerçekleştirilemediği fikrinde değilse, bu özgürlüklerin kağıt üstünde var olması anlam taşımaz.

İnsel'in demokratik otoritarizmi, Schedler, Diamond, Levitsky, Way, vd.'nin seçimsel demokrasi/seçimli otoriter rejim tanımları, Zakaria'nın illiberal demokrasisi, seçimlerin var olduğu ama liberal demokrasinin tam olarak gerçekleşmediği rejimleri açıklama iddiasındadır. Bunların ortak paydası, demokratik görünümlü rejimlerdeki otoriter pratikleri, liberal demokrasiye ulaşamamış rejimlerin liberal demokrasiden eksik kalan yanları olarak ele almasıdır. Bunların tümü bu tür rejimleri tanımlama, sınıflandırma amacı taşır ve bu sınıflandırmayı liberal demokrasi ile bir karşılaştırma halinde yapar. Oysa bir toplumdaki her bireyin o toplumu ilgilendiren tüm kararların

alınması sürecinde eşit etkide bulunabilmesi anlamında demokrasi ile liberal demokrasi arasındaki mesafe anlaşılmadan, liberal demokrasinin mutlak hedef olarak kabul edilmesi ve diğer rejimlerin de ona referansla değerlendirilmesi, liberal demokrasiye içkin totaliter eğilimlerin görülmesine engel olmaktadır.

Bu nedenle prosedürel demokratik mekanizmalara sahip olan liberal toplumlarda, bazı totaliter pratiklerin hayat bulmasını açıklamak üzere, liberal demokrasinin totalitarizmle ilişkisini ortaya çıkaracak bir analiz gereklidir. Bunun için bir sonraki bölümde böyle bir analitik çerçeve oluşturmaya çalışacağım.

4. ALTERNATİF BİR ANALİTİK ÇERÇEVE

Liberalizmin totalitarizmin panzehiri olduğu, totaliter tehlikenin liberal demokrasinin zaferiyle alt edildiği iddiasının aksine, liberal topluma için bazı ögeler totalitarizme zemin hazırlar. Bu ögeler yoğunlaştığı, totaliter bir siyasi hareketle hayat bulduğu durumda, liberal demokratik mekanizma tamamen ortadan kaldırılmaksızın, totaliter koşullar oluşabilir. Bu bölümde, liberal demokratik mekanizmanın hangi özelliklerinden dolayı totalitarizme zemin hazırladığını ele alacağım.

Öncelikle kapitalizm ile demokrasi arasındaki ilişkiyi ele alarak, meşruiyetini “halkın iradesini” gerçekleştirme iddiasından alan liberal demokrasinin, kapitalizm için güvenli bir yönetim sağlarken demokrasiyi içeriğinden soyutlayan, birtakım prosedürlere indirgeyen bir yönetim biçimi olmasına neden olan özelliklerini tartışacağım.

Buradan hareketle, liberal demokrasinin “demokratik” bileşenini ele alarak totalitarizmle ilişkisini tartışacağım. Demokrasinin tanımı konusunda, Schumpeter'in demokrasinin temel mekanizmasının rekabet olduğunu öne süren kuramına başvurarak, temelde toplumu yönetecek liderlerin seçimi ve liderlik için yarışmacı seçimlerin yapılması anlamına gelen bir demokrasinin, yurttaş siyasetten, siyasi sorumluluktan uzaklaştırdığı oranda totalitarizme zemin hazırladığını öne süreceğim.

Daha sonra Arendt'in totaliter toplum temellerini analiz ettiği çalışmasına referansla, totaliter toplumun hangi ögeler üzerinde kurulduğunu, devamlılığını sağlayan mekanizmaların neler olduğunu ele alacak ve bu ögelerin liberal toplumla ilişkisini tartışacağım. Liberal demokratik mekanizma içinde yurttaş politik gücünü seçtiği lidere devrederek siyasetten uzaklaşmış, siyasi olgulara karşı kayıtsızlaşmıştır. Siyasete ilgisiz bu bireyler topluluğu, aynı zamanda liberalizmin etkisiyle bireycileşmiş, izole olmuş, yalnızlaşmış olduğu için, totaliter hareketlerin hayat bulabileceği zemini sağlayan “kitle”yi oluşturmuştur. Yani totalitarizm toplumsal ve siyasal temelini liberalizmde bulur. Bu nedenle totaliter toplum için belirleyici ögeler olan kitle toplumu, propaganda, ideoloji, liderlik, politik aidiyet, eşitsizlik,

homojenleşme, doğal/tarihsel hareketin yasası, şiddet, ötekileştirme, katılım, ortak suçlar ve ortak sessizlikler, gibi öğelerin liberal toplumla ilişkisini tartışacağım.

Totaliter rejimlerdeki bireylerin ne tür psikolojik eğilimlerle bu rejimlere onay ve destek verdiğini, toplumsal olarak yaratılmış ne tür psikolojik durumların bu rejimleri ayakta tuttuğunu anlamak üzere yapılmış çalışmalar göstermektedir ki, bu rejimlerin sürmesini sağlayan toplumsal psikolojik mekanizmaların benzerleri liberal toplum yapısında da mevcuttur ve hatta liberal toplumdan kaynaklanmıştır. Bu nedenle totaliter rejimlerdeki psikolojik eğilimleri anlamamız, aynı zamanda liberal toplumla totaliter toplum arasındaki geçişliliği sağlayan, kitlenin siyasetin dışında kalması, bireylerin ortak yaşama, siyasete ilişkin sorumluluk almaması, liderin egemenliği altına girme arzusu, bazı kesimlerin dışlanması, ötekileştirilmesi, düşmanlaştırılması gibi olguları da anlamamızı sağlayacaktır. Bu nedenle iki toplum arasındaki ilişkiyi anlamak için, totaliter toplum özelliklerini ele aldığım başlıkların her birinde, hangi psikolojik mekanizmaların iki toplumda ortak ya da benzer olduğunu, hangilerinin tepki olarak geliştiğini tartışacağım.

4.1. Kapitalizm-Demokrasi İlişkisi

Liberalizmin bireyi özgürleştirdiği, bireye özerk alanlar tanıyarak demokrasiye olanak sağladığı, yaygın bir anlayıştır. Buna göre liberal demokrasi, demokrasiyi gerçekleştirirken bireyi de özgürleştiren bir rejim olarak ortaya çıkmıştır. Siyasal demokrasi için liberal piyasa ekonomisinin gerekli olduğu anlayışı, demokrasinin “özerk bireysel girişime yer bırakabilmek için yönetimin sınırlandırılması” olarak tanımlanmasından kaynaklanır.¹⁵³ Bireyin ekonomik girişimci olarak öne çıkarıldığı bu anlayışa göre, liberal piyasa ekonomileri, demokratlaşma yönünde baskılara yol açar.¹⁵⁴ Çünkü özel mülkiyet, politik muhalefet ve düşünsel özgürlük için gerekli olan devletten özerk olma koşulunu bireylere sağlar. Oysa iktidarın özel mülkiyeti ve bireysel girişimi koruyan haklarla kısıtlanması, bireysel girişimin önünü açarken demokratik katılımı, bireylerin katılım koşulları ve toplumsal güçlenme olanakları

¹⁵³ Kyung-won Kim, “Marx, Schumpeter ve Doğu Asya Deneyimi”, **Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi: Yeni Değerlendirmeler**, ed. Larry Diamond, Marc F. Plattner, çev. Ergun Özbudun, Levent Köker (Ankara: Türk Demokrasi Vakfı, 1994): 24.

¹⁵⁴ Peter L. Berger, “Demokratik Kapitalizmin Şüpheli Zaferi”, **Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi: Yeni Değerlendirmeler**, ed. Larry Diamond, Marc F. Plattner, çev. Ergun Özbudun, Levent Köker (Ankara: Türk Demokrasi Vakfı, 1994): 4.

arasında eşitsizlik yaratarak kısıtlar. Özel mülkiyetin varlığı koşulunda ona sahip olmak siyasi muhalefet için olanak sağlar ama bu durumda da özel mülkiyete sahip olmayanlar bu şansı elde edemez.

Kapitalizmde ekonomik alanın siyasal alandan özerk bir alan olarak ortaya çıkması, siyasal hakların genişlemesi için olanak sağlarken, yurttaşın siyasal katılımının pasif bir nitelik kazanmasına da yol açmıştır. Liberal demokrasi modelinin ortaya çıkabilmesinin koşulu, kapitalizmin ekonomik gücü ve sömürüyü siyasal olanaklara tamamen bağımlı olmaktan kurtarmış olması, bu nedenle de halkın sınırlandırılmış katılımına izin verebilmesidir.¹⁵⁵ Fakat bu tür katılım, sınıfsal güç dengelerini etkilemez. Sınıfsal eşitsizliklere müdahale kapasitesi, demokrasinin bir kriteri olmaktan çıkar. Böylece demokrasi toplumsal eşitsizliklerden, ekonomiden tamamen ayrı bir alana sürülmüş olur.¹⁵⁶ Toplumsal güç ilişkileri ve ekonomik sömürü, kamusal sorumluluktan koparılır.¹⁵⁷ Ekonominin kendine ait yasaları normlaştırılır, tartışmaya kapanır. Siyasi hakların doğrudan sınıf eşitsizliğini etkileyecek şekilde kullanılamaması, kapitalizmdeki demokrasiyi sınırlandırır.

Kapitalizmin yarattığı eşitsizlikle siyasi eşitliğin bir arada olması nedeniyle, siyasi eşitlik negatif haklarla sınırlanmıştır. Liberalizmde birey özel alana kapanmış, eylemi özel girişimle sınırlanmıştır. Bireysel hak ve özgürlükler demokrasiden koparılarak, yalnızca bireyin özel alandaki güvenliği ile ilişkilendirilmiştir. Demokrasinin klasik anlamında özgür yurttaşın aktif siyasi katılım ile özgürlüğünü gerçekleştirmesi temel önemdeyken, modern prosedürel demokrasi ile özgürlük tamamen birbirinden ayrılmış, özgürlükler alanı yalnızca liberalizm ile ilişkilendirilmiştir. Örneğin klasik demokrasi anlayışında ifade özgürlüğü temel önemdeyken ve hatta düşüncelerini ifade etmek yurttaşın göreviyken, kapitalizm için güvenli olan bir ifade özgürlüğü tanımı ancak negatif haklar çerçevesinde yapılmıştır. Ayrıca ifade özgürlüğü, yurttaşın düşünce üreteceği konu ile ilgili tam bilgiye sahip olmasını, bağımsız olarak düşünebilmesini ve düşüncelerini serbestçe dile getirebilmesini gerektirir. Oysa “bilgi tekeli elinde tutan modern devlet”te “gerçekte ne olup bittiğini anlama kapasitesine sahip olmayan halkın kararlara bilinçli ve aktif bir katılımı söz konusu

¹⁵⁵ Wood, **age**, 242.

¹⁵⁶ **age**, 259.

¹⁵⁷ **age**, 300.

olamaz.”¹⁵⁸ Bu nedenle de düşünme ve ifade özgürlüğü eylemden, aktif siyasetten kopuk negatif bir hak olarak tanımlanır. Liberalizmin negatif hak kavramına sıkışmış ve talepte bulunmayan, yalnızca özel alanda eyleyen bireyi, demokrasinin gereği olan politik bir özne olmaktan uzaktır.¹⁵⁹

Eşit siyasal haklara rağmen, yurttaşın siyasal katılımının bu pasif niteliğinden dolayı, sonunda eşitsizliğin ve güç ilişkilerinin hakim olduğu ekonomik alan kaçınılmaz olarak politik alana da hakim olur.¹⁶⁰ Ekonomik alanda daha güçlü olanlar, siyasi kararları da kendi çıkarları yönünde yönlendirme şansına sahiptir. Bu da demokrasiye değil, sadece ayrıcalıklı bir grubun yönetime etki edebildiği oligarşik bir yönetime yol açar. Liberal demokrasi, yönetimi yönetilenlerin rızasıyla temellendirdiği ve tüm yurttaşlara eşit sivil özgürlükler tanıdığı için, bu eşitlikten dolayı, bir demokratik olanak tipidir. Ama bu haklar soyut olduğu için herkes bu haklardan eşit olarak yararlanamaz. Biçimsel eşitliğe karşılık toplumsal eşitsizliğin korunması, yurttaşların çoğunun özgürlüklerini kullanamamalarına yol açar.¹⁶¹ Liberal demokraside, ekonomik alandaki eşitsizlik, siyasal alanda yurttaşlara tanınan eşit haklarla meşrulaştırılmaktadır.¹⁶² Dolayısıyla liberalizmin eşit katılım olanakları yaratarak demokrasiye alan açtığı tezi doğru değildir.

Bu demokratik mekanizma, tüm yurttaşların biçimsel eşitliği ve yurttaşlık haklarının sınıfsal konumdan bağımsız oluşu, alt sınıfların da siyasete katılımının önünü açtığı ölçüde, eşitsizliğe karşı da kullanılabilir ve kullanılmıştır. Demokrasi ekonomik ilişkilerin kökenini sarsmayacak şekilde sınırlandırılmıştır ama yine de alt sınıflar, sömürüye maruz kalanlar ya da başka bir nedenle eşitsizliğin mağdur tarafında olanlar, demokratik haklarını sivil toplumdaki güç ilişkilerini değiştirmek üzere kullanabilirler.¹⁶³ Bu sebeple Touraine demokrasiyi “hukuk devletini egemenlik altındakilerin çıkarlarına uygun düşen bir yönde değiştirmeye çabalayan toplumsal

¹⁵⁸ Dunn, *age*, 257.

¹⁵⁹ Alain Touraine, **Demokrasi Nedir?**, çev. Olcay Kunal (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1997), 218.

¹⁶⁰ Chantal Mouffe, **Demokratik Paradoks**, çev. A. Cevdet Aşkın (Ankara: Epos Yayınları, 2002), 50.

¹⁶¹ Claude Ake, “Demokrasinin Değerini Azaltmak”, **Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi: Yeni Değerlendirmeler**, ed. Larry Diamond, Marc F. Plattner, çev. Ergun Özbudun, Levent Köker (Ankara: Türk Demokrasi Vakfı, 1994): 40-41.

¹⁶² Marshall, *age*, 5.

¹⁶³ Adam Przeworski, **Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi: Yeni Değerlendirmeler**, ed. Larry Diamond, Marc F. Plattner, çev. Ergun Özbudun, Levent Köker (Ankara: Türk Demokrasi Vakfı, 1994): 67.

ve siyasal bir güç” olarak tanımlar.¹⁶⁴ Modern demokraside halk yönetime aktif katılım gösterememekte, yalnızca yöneticileri seçebilmektedir. Ama demokratik haklarını kullanarak, “yönetimlere gözdağı verme” siyasete etkide bulunabilir.¹⁶⁵

Sivil toplum alanındaki çıkar çatışmaları böylece siyaset alanına taşınabilir ve pasif olarak tanımlanmış yurttaşlık, aktifleştirilebilir. Demokrasi bireye tanıdığı siyasi haklarla buna olanak tanımaktadır ama aynı zamanda yurttaşın katılımını parlamenter sürece sıkıştırarak, siyasi eylem alanını da sınırlamaktadır. Halkın demokratik katılımı bir yandan, ekonomik alandaki sömürüyü alt sınıflar lehinde sınırlandıracak sosyal hakların gelişmesine, özgürlükler alanının alttan gelen baskıyla, toplumsal mücadelelerle genişlemesine yol açmıştır. Ama bir yandan da bu katılımın meşru sayılması için tanımlı demokratik mekanizmanın yani serbest ve adil seçimlere dayalı temsil mekanizmasının dışına çıkmaması dayatılmış, bu yolla birçok özgürlük talebi bastırılmıştır.

Demokrasinin sınırlarını oluşturma görevini temsil sistemi gerçekleştirir. Liberal demokrasi ile, demokrasi içeriğinden arındırılmış, prosedürler, kurumlar, seçim mekanizmaları ve yönetim teknikleri üzerinden tanımlanır olmuştur.¹⁶⁶ Linz demokrasiyi “liderler arasında serbest yarışmayı gerçekleştirmek üzere, dernek kurma, haber alma ve haberleşme temel hürriyetlerine dayanarak, siyasal tercihlerin serbestçe ifadesine imkan veren sistemler” olarak tanımlamıştır.¹⁶⁷ Bu tanıma göre demokrasi, yurttaşların siyasal kararlara katılımını amaçlamaz. Serbest seçimlerin varlığı demokrasinin gerçekleşmesi için yeterli koşuldur.

Halkın yönetime katılımı anlamına gelen klasik demokrasi anlayışında, seçim sistemi saygın, zengin ve eğitilmiş olanları yani ayrıcalıklıları kayırma eğiliminde olduğu için reddedilirken modern demokrasiyi tanımlayan mekanizma seçim sistemi olmuştur.¹⁶⁸ Bireyin kendisi için konuşması, sözlerinin duyulması ve söylediğinin toplumsal yaşamda bir etkiye sahip olmasının yerini temsil sistemi alır.¹⁶⁹ Bu nedenle de siyaset, kitlelerin siyaset yapma haklarını devrettikleri siyasi seçkinlerin kararları,

¹⁶⁴ Touraine, **age**, 38.

¹⁶⁵ **age**, 141.

¹⁶⁶ Zeynep Gambetti, “İktidarın Dönüşen Çehresi: Neoliberalizm, Şiddet ve Kurumsal Siyasetin Tasfiyesi”, **İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, s.40 (2009): 148-149.

¹⁶⁷ Linz, **age**, 13.

¹⁶⁸ Wood, **age**, 252.

¹⁶⁹ Dunn, **age**, 265.

tavırları, yönelimleri üzerinden tartışılır. Devleti yöneten siyasi seçkinlerin doğru düşünüp doğru kararlar almasının, demokrasi için yeterli olduğu düşünülür.¹⁷⁰ Siyasetin tek meşru alanı temsil sistemi içinde tanımlanır; parlamentonun dışında meşru siyaset yoktur.¹⁷¹

Demokrasinin kapitalizm ile birlikte var olabilmesi için, halkın katılımının neden olduğu radikallikten arındırılması, kapitalist piyasa ekonomisiyle uyumlu hale getirilmesi gerekmiştir.¹⁷² Liberal demokrasi, demokrasiyi kapitalizm için zararsız hale getirmek üzere bulunmuş olan çözümdür. Liberal demokrasinin temsil sistemi ile radikal görüşler törpülenir; daha geniş ve birbirinden farklı çıkarlara sahip kesimlere hitap edebilenler temsilci olarak seçilebileceği için parlamentodaki görüşler radikalliğinden arınmıştır. Temsiliyetin etkisi “kamudaki görüşleri, seçilmiş yurttaşlar kadrosundan geçirirken, arıtmak ve genişletmektir.”¹⁷³ Liberal bileşenin demokrasiye üstün geldiği bir rejim tipi olan liberal demokrasi ile, kapitalizm için uygun bir denge tutturulmuştur.

Liberal demokrasinin otoriter baskı biçimlerine karşı bireyin özgürlüklerini koruduğu tezi de liberalizmin içsel mantığının anlaşılmasından kaynaklanan bir başka yanılgıdır. Liberal anlayışa göre baskıya yalnızca devletler başvururken, sivil toplum özgürlüklerin var olduğu alandır; bu ikisi birbirine dışsaldır. Sivil toplum devletten özerkleştiği oranda baskı ve egemenlik azalacak, bireyler özgürleşecektir. Bu bakışın hatası, sivil topluma içkin olan sömürü ve egemenlik ilişkilerini görmezden gelmesidir.¹⁷⁴ Sömürü ilişkileri liberalizmin temel yapısını oluşturur. Liberal toplumun rekabetçi yapısı, var olan konumunu korumak isteyenlerin bile daha fazla güç kazanmadan ayakta kalmasına izin vermez. Herkes sürekli başkalarının gücüne el koyma yoluyla gücünü arttırmak için rekabet halindedir.¹⁷⁵ Bu nedenle liberalizmin sürdürülebilirliği, bu ekonomik rekabet ve sömürü ilişkisinin devamına bağlıdır. Ekonominin devletten özerk bir alan haline gelmesi, yeni baskı ve iktidar biçimlerini ortaya çıkarmış, sivil toplum içindeki iktidar ilişkilerini bir yandan özerkleştirerek daha etkin hale getirirken, bir yandan da siyasal eşitlik örtüsü altında

¹⁷⁰ Gambetti, 2009, 149.

¹⁷¹ Wood, **age**, 240.

¹⁷² Ake, **age**, 39.

¹⁷³ Wood, **age**, 251.

¹⁷⁴ **age**, 301.

¹⁷⁵ Macpherson, **age**, 59.

görünmez kılmıştır. Sivil toplumun kendine ait eşitsizlik ve sömürü ilişkileri, baskı biçimleri, güç ve egemenlik yapısı vardır.¹⁷⁶

Kapitalizm, ekonomiyle birlikte ekonomik sömürüye bağlı şiddeti de depolitize eder. Ekonomik eşitsizlik ve sömürü, ekonomi dışı alanlarla ilişkilense, örneğin, etnik, ırksal, dini ya da cinsel kimliklerin yönetimi ile iç içe geçse, baskı ve zor yoluyla sürdürülse bile, yalnızca ekonomik alanın sınırları içinde gerçekleşen, piyasanın iç işleyişinin bir parçası olan, bu nedenle de politik olmayan bir olgu olarak gösterilir ve normalleştirilir.¹⁷⁷

Liberalizmin devlet baskısını kısıtladığı tezi de doğru değildir. Liberal demokrasi, ancak modern merkezi devletle birlikte var olabilir. Liberalizmin temel koşulu, en yüksek yetkileri elinde toplamış, gücü yürütmeye merkezileştirmiş, şiddet tekeli elinde tutan bir devlettir.¹⁷⁸ Çünkü ancak böyle bir devlet liberal ekonominin işleyişi için gerekli özel mülkiyetin korunması, sözleşme yapma özgürlüğü, vb. koşulları anayasal güvencelerle sağlarken, aynı zamanda tüm yurttaşların eşitliği görüntüsünü ve kuralları koyan merkezi devlete bağlılığını sağlayabilir. Serbest piyasa ekonomisi, hiçbir zaman devletten hiç destek almadan, “saf” haliyle var olmamıştır. Serbest piyasa, işleyişinin sekteye uğramaması için modern devletin yasal güvencelerine ve baskı sistemlerine ihtiyaç duymaktadır.¹⁷⁹ Bu nedenle, liberalizmin gelişmesinin özgürlüklere alan açarken devletin baskısını kısıtladığı tezi doğru değildir, liberal piyasanın işleyişi ile devletin baskıcı gücünün kullanımı ilişkilidir.

Ekonominin işleyiş kurallarını mutlaklaştırarak siyasetin müdahalesine kapatan, sömürüyü, tahakkümü ve şiddeti depolitize eden liberalizm, bu nedenlerle demokrasinin, otoriter ve totaliter eğilimlerle bastırıldığı bir yönetim biçimi olan liberal demokrasiyi ortaya çıkarmıştır. Bu eğilimlerin neler olduğunu anlamak için liberal demokratik mekanizmanın işleyişini tartışmamız gerekir.

¹⁷⁶ Wood, *age*, 299.

¹⁷⁷ Antonio Y. Vazquez-Arroyo, “Liberal Democracy and Neoliberalism: A Critical Juxtaposition”, *New Political Science*, c. 30, s. 2 (2008): 134-135.

¹⁷⁸ Wood, *age*, 266.

¹⁷⁹ Vazquez-Arroyo, *age*, 135.

4.2. Demokrasi ve Katılım

Schumpeter'e göre liberal demokrasiyi halkın karar alma süreçlerine katılımı ya da halkın iradesinin temsili olarak düşünmek hatalıdır. Bireylerin çıkarları, iyi tanımları birbirinden çok farklı ve çatışma içinde olduğu için genel iradeyi oluşturmak mümkün değildir. Herkesin ortaklaştığı bir fikirde uzlaşmak mümkün olmadığına göre, ortak irade diye tanımlanan şey ancak farklı çıkarların bir orta noktası olabilir. Böyle bir irade tanımlansa bile ona ulaşmak için seçilen yollar ve bu amaçla başlayan sürecin sonunda gelişecek sonuçlar belirsizdir, öngörülemez.¹⁸⁰

Liberal demokrasinin, halkın ortak iradeyi oluşturmak yoluyla karar alma süreçlerine katılımı olarak tanımlanması, bireylerin tümüyle rasyonel olduklarını ve tüm kararlara rasyonalite çerçevesinde bir katılım gösterdiklerini varsayar. Ama bireyler karar almaları için sahip olmaları gereken tüm bilgilere erişme şansına sahip değildir, düşüncelerini oluşturmaları için ihtiyaç duydukları bilgilerin bir kısmı, araçlarla aktarılırken gizlenebilir ya da manipüle edilebilir. Bunun yanı sıra bireyler yaşadıkları sosyal ortamdan, içinde buldukları toplumun değer yargılarından etkilenirler. Bu nedenle bireylerin tamamen bağımsız ve rasyonel süreçlerle karar aldıklarını düşünmek doğru değildir, irrasyonel faktörler düşüncelerimiz ve davranışlarımız üzerinde etkilidir.¹⁸¹

Bireylerin politik davranış ve düşüncelerindeki irrasyonelite derecesi, üzerine düşünülen konunun niteliğine göre de değişir. Bireyler kısa vadeli ve gündelik hayatlarını doğrudan etkileyecek konularla daha fazla ilgilenir ve bu konular ile ilgili daha fazla sorumluluk duyarlar. Kendilerini doğrudan etkileyecek konularda bu konuda etkin olabileceklerini hissettikleri, sorunu yönetme kapasitesine sahip oldukları ve konuyla ilgili akıl yürütmeleri dışsal kaynaklara bağlı olmadığı için, daha bağımsız ve rasyonel düşünebilirler.¹⁸² Ama özellikle uzun vadeli çıkarları ilgilendiren ulusal ya da uluslararası ölçekte siyasi konular söz konusu olduğunda, konuya dair sorumluluk duymadıkları için edindikleri bilgilerin doğruluğunu sorgulamaz, birçok doğru bilgiyi göz ardı edebilir, bu nedenle de çoğunlukla rasyonel düşünmezler. Bu konular tek tek bireyleri doğrudan ilgilendirmeyen,

¹⁸⁰ Joseph Alois Schumpeter, **Capitalism, Socialism and Democracy** (London: Routledge, 1976), 251-253.

¹⁸¹ **age**, 158.

¹⁸² **age**, 258-259.

bireylerin doğrudan etki edemeyeceği konular olarak görüldüğü için, gündelik hayattan ve gerçeklikten uzak meselelermiş gibi tartışılır.

Siyasetteki teknokrazi eğilimi, yani birçok konunun uzmanlara havale edilerek siyaset alanından çıkarılması ve medyanın olayları aktarma biçimi de gerçeklikten uzaklaşma hissini tetikler. Bir konunun uzmanları dışında kimsenin o konuyu anlamaya ve değerlendirmeye yetkin olmadığı inancı, bireylerin o konuda bilgi edinme ve eleştirel düşünme cesaretini kırar. Bu belirsizlik karşısında ya her şeye kuşkuyla yaklaşma ya da her şeye sorgulamadan inanma tepkisi gelişir.¹⁸³

Siyaseti takip etme kanallarından en önemlisi olan medyada gündemin sürekli ve hızlı bir hareket halinde olması da yurttaşın siyasette tüm konulara eşit ve uzak mesafe alması tepkisine yol açar. Olguların, haberlerin, siyasi gündem başlıklarının birbirinden kopuk, bağlantısız şekilde, art arda, bombardıman halinde verilmesi, bu gündemlerin yapısal bağlantılarının kurulmasını zorlaştırırken, siyasetin karmaşıklığını da artırır. Medya organları aynı önemseme ve vurgulama tonuyla, birbiri ardına, eşit süreler ayırarak, bir savaş haberini, bir reklamı, bir cinayet haberini, hükümetin ekonomiyle ilgili bir kararını, hava durumunu, yeni çıkan bir pop müzik klibini, bir “terörle mücadele operasyonunu”, bir magazin haberini, vd. sıralayabilir. Bireyler birbiriyle bağlantısız birçok olgudan haberdar olur ama bunlardan hangilerinin önem taşıdığını, hangilerinin birbirleriyle bağlantılı olduğunu ayırt etmekte zorlanır.¹⁸⁴ Bizim yerimize hangi gündemin diğerlerinden önemli olduğunu belirleyen de yine medya olur. Medya, olayları sunuş şekliyle tüm toplumun neyle ne kadar ilgileneceğini, bir konunun hangi yönünün önemsenmesi, hangi yönünün görmezden gelinmesi gerektiğini belirleyebilir, herkesin aynı anda bir konuya odaklanmasını bir başkasını görmezden gelmesini sağlayabilir.¹⁸⁵ Bu karmaşa içinde bireyler kendi yollarını çizmek, kendi düşüncelerini geliştirmek için yetersiz hissettiklerinden medyanın yönlendirmelerine uyum sağlarlar. Gündeme dair edindikleri bilgilerle kendileri arasında bir ilişki kuramaz olurlar ve bu nedenle de siyasete ilgileri zayıflar.¹⁸⁶ “Halkın iradesi” medya manipülasyonu ya da türlü

¹⁸³ Erich Fromm, **Özgürlükten Kaçış**, çev. Şemsa Yeğin (İstanbul: Payel Yayınevi, 1993), 198.

¹⁸⁴ age, 199

¹⁸⁵ Evitar Zerubavel, **The Elephant in the Room: Silence and Denial in Everyday Life**, New York: Oxford University Press, 2006, 37

¹⁸⁶ Fromm, age, 199.

propaganda teknikleri ile çok kolay yönlendirilebilir; duygulara seslenilerek bir kararın kabul ettirilmesi hatta arzulanır hale getirilmesi kolayca sağlanır.¹⁸⁷

“Büyük” politik olaylar ile ilgili alınacak kararlara dair bireyler sorumluluk hissetmedikleri için bunlar, ancak hobi olarak yürütülen ve boş zaman aktivitelerine dönüşen tartışmalara konu edilir.¹⁸⁸ Yurttaşın siyasete gerçekten ilgi göstermesi gerekmez çünkü yanlış alınan politik kararlar veya pasif kalma, olumsuz bir duruma müdahale etmeme, yurttaşlara tek tek bireysel sorumluluk yüklemeyi; “vatandaş iş görmekten aciz bir komisyonun üyesidir, bu komisyon ise ulustan ibarettir.”¹⁸⁹ Yurttaşların yerine karar vermesi gerekenler seçimle belirlenmiştir ve bireyler herhangi bir politik sorunla ilgili sorumluluk almak zorunda olmamanın rahatlığıyla sorun üzerinde akıl yürütme ve sonuçlarını hesaplama zorluğundan kaçabilir.

Bu nedenlerle Schumpeter demokrasiyi halkın karar alma süreçlerine katılımı olarak değil, siyasi liderlik için serbest rekabet olarak tanımlamayı önerir. Kapitalist ekonomiyi yönlendiren kar için rekabet mekanizmasının benzeri şekilde, demokrasinin de temel mekanizması, yönetim için rekabettir. Schumpeter’in önerdiği bu tanım, liberal demokrasinin itici mekanizmasını ve liberal demokraside liderlik olgusunu açıklar. Demokrasi, her bir seçmenin “özgürce” verdiği bir oyu kazanabilmek için siyasi lider adaylarının “özgürce” girdiği bir yarış haline gelmiştir.¹⁹⁰ Bu nedenle de liberal demokrasinin “demokratik” bileşeni genel kabul ile, serbest ve adil seçimlerin varlığı ile ölçülür.

Seçimler ile zaten oluşmuş olan bir “genel irade”ye uygun olan siyasi lider belirlenmez. Politik gruplar, kendilerini seçimlerde öne çıkaracak olan politikalar belirler ve halkın düşüncelerini de çeşitli reklam ve propaganda teknikleri kullanarak yönlendirmeyi, kendilerini destekler hale getirmeyi hedeflerler. Halkın siyasete katılım sürecinin rasyonel niteliğinin zayıflığından dolayı, politik gruplar bireylerin isteklerini yönlendirebilir. Nasıl ki reklam teknikleri ile tüketicilerin tüketirilmek istenen nesneyi arzulanması sağlanabiliyorsa, bilinçaltına ve duygulara hitap eden benzer siyasi reklam ve propaganda teknikleri ile bireyler rasyonel düşünceden uzaklaştırılır ve düşünceleri yönlendirilir. Yani halkın iradesi politik süreci

¹⁸⁷ Schumpeter, *age*, 166-168.

¹⁸⁸ *age*, 261-262.

¹⁸⁹ *age*, 168.

¹⁹⁰ *age*, 271.

yönlendirmez, tersine özü siyasi liderlik için rekabet olan siyasi süreç sonucunda üretilir.¹⁹¹ Siyasi partilerin iktidar hedefi ile ürettikleri ve seçmeni de ikna ettikleri politikalar yurttaşların istekleri/ihtiyaçları ile örtüşebilir ama bu ancak sürecin yan ürünüdür. Schumpeter, çıkarlarını rasyonel şekilde tanımlayan ve savunan grupları – örneğin sınıf çıkarlarının dile getirilmesini – dışlamaz; ama bu çıkarların da önemli siyasi konular haline gelmesi, siyasi rekabet içerisinde gündeme getirilmesi ile mümkündür.¹⁹²

Bu nedenle; “doğrudan demokrasinin ötesinde ‘halk’ın hükümet işinde rol aldığı ya da hükümet edenleri kontrol ettiği ya da etkilediği sayısız birçok şekiller mümkündür. Bu şekillerin hiçbirinin, özellikle fonksiyon yapabilecek olan hiçbirinin, ‘halk tarafından hükümet etme’ şeklinde tanımlanmaya hakkı yoktur.”¹⁹³ Liderliğin belirlenmesi için yapılan serbest seçimlerle tanımlanan demokrasi, “halkın yönettiği hükümet” olarak nitelenemez, Schumpeter bunun yerine “halkın tasvip ettiği hükümet” terimini önerir.¹⁹⁴ Ama bu terimin de demokrasiyi diktatörlükler, otokrasiler, ya da monarşilerden ayırıştıran bir yönü yoktur, demokrasinin ayrırcılığı, bu onayın düzenli olarak yapılan ve tüm yurttaşların katıldığı serbest seçimlerle verilmesidir.

Liberal demokrasinin dayandığı seçim yarışı ve bunun sonucunda oluşan temsil mekanizması, demokrasiyi halkın siyasi kararlara katılımı anlamından uzaklaştırmıştır. Temsil sistemi ile yurttaşlar siyasi haklarını kullanmaz, aksine temsilci olarak seçilen kişilere bu haklarını devrederek bu hakka yabancılaşır.¹⁹⁵ Temsilcilerin somut politikalar konusunda aldığı tavrı denetleyemez, liberal temsili demokrasi bunun için uygun mekanizmalara sahip değildir. Bu sistemde “halk” gerçekten egemen değildir. Halkın siyasi etkinliği, temsilcilerin seçimiyle sınırlanmıştır. Halkın katılımının pasifleştiği bu demokrasi biçimi, demokrasiyi değersizleştirir. Etkin katılım olanağına sahip olmayan kitleler için demokrasi gereksizleşebilir. Kitleler kendini daha fazla ifade edebildiğini, daha etkin bir katılım sağlayabildiğini hissettiği totaliter bir rejimi, biçimsel demokrasiye tercih edebilir.

¹⁹¹ age, 263.

¹⁹² age, 270.

¹⁹³ age, 143.

¹⁹⁴ age, 246.

¹⁹⁵ Wood, age, 251.

Schumpeter gibi başka birçok kuramcı da demokrasinin genel iradenin oluşturulması olarak tanımlanmasına itiraz etmiştir. Parlatentonun amacı tartışma, doğruya ulaşma adına fikir paylaşımı ve karşılıklı ikna süreçlerinin yaşanacağı ve bu yolla genel iradeye ulaşılacağı bir kurum olarak tanımlandığı halde, aslında parlamentoda yaşanan sürecin birbiriyle zıt çıkarların çatışması, belli grupların kendi çıkarlarını gerçekleştirmek adına anlaşmalar yapması, lobiler oluşturması, çoğunluğun düşüncesini azınlığa kabul ettirmesi süreci olduğu gerçeği, “genel irade”nin oluşturulması varsayımının gerçekliğe karşılık düşmediğini gösterir. Siyasi temsilcilerin “herkesin temsilcisi olması” mümkün değildir, böyle bir şeyin mümkün olması için herkesin çıkarlarının aynı olması gerekir.¹⁹⁶ Bu mümkün olmadığına göre, herkesi temsil etme iddiasının öne sürülmesi totaliter bir nitelik taşıır.

Liderlik için yapılan rekabette, kaybeden bir taraf hep olur. Bu kaybeden tarafın ötekileştirilmesi ve siyasal alandan dışlanması olasıdır, böyle bir süreç çoğunluk diktatörlüğüne yol açar. Demokrasinin tüm yurttaşların karar alma süreçlerine katılımı anlamına zıt olarak, rekabetçi seçimlerle temsilcilerin belirlenmesi sonucunda, siyasal kararlarda çoğunluğun belirleyici olması, azınlıkta kalan, kaybeden grupların ise karar alma süreçlerinden dışlanması söz konusu olabilir.¹⁹⁷ Siyasi gücün eşit paylaşımının yerine çoğunluğun temsilcilerinin geçerli siyasal iradeyi oluşturması, rekabetçi kültürün bir sonucudur.¹⁹⁸ Üstelik bu mekanizma ile yurttaşlar tek tek siyasal sorunlar için düşünce veya irade beyanında bulunmadığı, bunun yerine siyasal iradelerini temsilcilerine devrettiği için, azınlık ve çoğunluklar her bir karar için geçici olarak tekrar tekrar oluşmaz. Bir seçim dönemi için çoğunluğu oluşturmuş olan temsilciler, her türlü siyasal kararı parlamentodaki çoğunluk durumlarına dayanarak, uzlaşma arayışına girmeksizin kabul ettirebilirler. Bu durum, azınlıkta kalan gruplar fiili olarak siyasal alandan uzaklaştırılmasa bile, bu grupların ötekileştirilmesine yol açar. Çünkü ötekini tanımak, yalnızca bir farklılık, çeşitlilik olarak varlığına “izin vermek” değildir. Özne olarak, toplumsal eyleyen olarak tanımaktır ki bu da azınlıkta kalanların da elinde siyasal güç olmasını gerektirir.¹⁹⁹

¹⁹⁶ Carl Schmitt, **The Crisis of Parliamentary Democracy**, çev. Ellen Kennedy (Cambridge, Massachusetts: MIT Press, 1988), 5.

¹⁹⁷ Arend Lijphart, **Demokrasi Motifleri: Otuz Altı Ülkede Yönetim Yapıları ve Performansı**, çev. Güneş Ayas, Utku Umut Bulsun (İstanbul: Salyangoz Yayınları, 2006), 41.

¹⁹⁸ **age**, 288.

¹⁹⁹ Touraine, **age**, 219.

Oysa demokrasinin siyasi liderlik için rekabete indirgenmesi, temsil mekanizmasıyla sınırlandırılması, muhalefetin ise seçim yarışı sınırlarına hapsedilmesi, demokratik katılımın da bir lideri desteklemeye indirgenmesine, aynı “taraf”ta olmayanların, yani aynı lideri desteklemeyenlerin düşmanlaştırılmasına yol açabilir. Siyasetten dışlanan bu gruplar siyasetten tamamen uzaklaşabileceği ve apolitikleşebileceği gibi, eşitlik ya da etkinlik peşinde demokrasiyi reddeden, ötekini tanımayan, yıkıcı bir siyasal tarza da yönelebilir. Yarışmacı ve karşılıklı olarak birbirini dışlayıcı bir siyasi ortamın gerginliğinden kaçış olarak, yurttaşların önemli bir kesimi siyasete ilgisizleşebilir, bu da politik sorumlulukla birlikte demokrasiden de uzaklaşmayı beraberinde getirir.

4.3. Demokratik Rejimlerdeki Totaliter Eğilimlerin Anlamlandırılması

Arendt'in totaliter rejimlerin karakteristikleri ve ortaya çıkma koşulları ile ilgili yaptığı çözümler, liberal toplum dinamiklerinin totaliter rejimlerin ortaya çıkışında oynadığı rolü de içermektedir. Bu nedenle burada totaliter toplumun liberal toplum ile ilişki içindeki bu tür özelliklerini ele alacağım. Totaliter hareket için uygun zemini sağlayan “kitle”nin liberal toplum dinamikleri sonucu ortaya çıkışı, totaliter propaganda ve ideoloji, liderlik olgusu, siyasi bir harekete aidiyet ve o hareketle özdeşleşerek kimlik kazanma, liberalizmdeki biçimsel eşitliğe karşılık totalitarizmin toplumu homojenleştirme arzusu, bireyin doğal ya da tarihsel hareketin yasasına kendisini teslim etmesi, kitlesel şiddet, ötekileştirme, suçu belirsizleştirme, totaliter mobilizasyon ve suça toplu olarak katılımından dolayı geliştirilen toplumsal psikolojik bir mekanizma olarak sessizlik konuları çevresinde totaliter toplumdaki bu öğelerle liberal toplumun ilişkisini tartışacağım.

4.3.1. “Kitle”nin Ortaya Çıkışı

Arendt totaliter rejimlerin ortaya çıkma şartlarına dair analizinde, liberal toplum yapısının yarattığı bireyciliğin ve yalıtılmışlığın bu rejimlerin ortaya çıkmasında önemli rol oynadığını gösterir. Arendt'e göre, Avrupa'daki sınıfsal temsil sisteminde, sınıfları temsil edecek profesyonel politikacıların ortaya çıkması ile halkın çoğunluğu bu parti örgütlerinin dışında, siyasete kayıtsız kalmıştır. Sınıfsal temsil sisteminin çökmesi ile partilerde örgütlü olan veya zaten siyasete kayıtsız olan kesimler, örgütsüz, yapısız, öfkeli yığına dönüşmüş; ancak kitle mobilizasyonu ile kurulabilen

ve sürdürülebilir totaliter rejimler de bu yığıcı harekete geçirebildiği ve yönlendirebildiği için başarılı olmuştur.²⁰⁰ Totaliter hareketin gücü bu yığıcıdan, çokluktan, kitlenin kalabalığından gelir.²⁰¹

Totaliter hareketler ancak “kitle”nin varlığı koşullarında ortaya çıkabilir. Arendt kitleyi, halktan farklı olarak belirli bir politik amaç ya da ortak çıkar etrafında örgütlenemeyen, genel/ortak iradeye dayalı hiçbir örgütlenmeye dahil olamayan, tanımlı bir yapıya ya da belirli ve sınırlı amaçlarla tanımlı bir aidiyete sahip olmayan, birbirinden yalıtılmış bireylerden oluşan yığıcı olarak tanımlar. Bu insanlar, her ülkede çoğunluğu oluşturan, hiçbir siyasi partiye katılmamış, hatta seçimlerde bile nadiren oy kullanan siyasete ilgisiz insanlardır.²⁰² Totaliter hareket, bu kitlenin herhangi bir sebeple bir araya gelmesi ve bir bütün olarak hareket etmesi ile ortaya çıkar. Totaliter hareketler, ortak ilgi ve çıkarlara dayanan örgütlerden farklı bir şey önerdiği için, özelliği ortak çıkarlara dayalı hiçbir örgütlenmeye dahil olmamak olan kitle üzerinde etkili olmuştur.²⁰³

Toplumun mesleki/sınıfsal/milli aidiyetler temelinde gruplaşmamış olması, aksine atomize ve yapısız bir bireyler topluluğu olması totalitarizmin temelidir.²⁰⁴ Çünkü belli amaçlar ya da çıkarlar etrafında örgütlenmiş bireyler, siyasete ilgi duyacak, bir etkinlikte bulunacaktır; ama kitlenin özelliği, siyasete ilgi duymaması, herhangi bir politik etkinlik içinde bulunmamasıdır. Politik etkinlikte bulunan toplulukların çıkarları birbirinden farklı olacağı için bu temelde homojen bir toplum oluşması mümkün değildir. Totaliter toplumlarda terörün bir yönetim aracı olarak kullanılabilmesi de bireylerin yalıtılmışlığı nedeniyle mümkün olmuştur. Örgütlü toplumlarda ise, insanlar birbirinden haberdar ve birlik olduğu için bu mümkün olmayacaktır.

Totalitarizme uygun zemini hazırlayan birbirinden kopuk, yalıtılmış bireyler, kapitalizmin ürettiği bir yapıdır. Ortak çıkar ya da amaç temelinde bir örgütlenme olmadığı sürece kapitalist toplumun bireyleri “kitle” olmaya açıktır. Bu toplumsal zeminde yükselmiş olan totaliter yönetimler, kapitalist toplumda bireylerin izole ve

²⁰⁰ Hannah Arendt, **Totalitarianism: Part Three Of The Origins Of Totalitarianism** (New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1968), 12.

²⁰¹ **age**, 6.

²⁰² **age**, 9.

²⁰³ **age**, 46.

²⁰⁴ **age**, 16-17.

yalnız olmasından yararlanmıştır, böylece toplumun total kontrolünü sağlamak mümkün olmuştur. Totaliter rejimlerde insanların ortak bir kaygının/amacın peşinde hareket ettiği siyasi alan tahrip edildiği için, bireyler birbirleriyle ortaklaşa eylemde bulunamazlar. Bireylerin bu şekilde birbirlerinden izole olmaları toplumsal eylem alanını kontrol altında tutar. Ama buna ek olarak bireyler aynı zamanda yalnızsa, bu sadece siyasal alanın kontrolüne değil, özel alanı da kapsayan total bir kontrole alan açar.²⁰⁵ Çünkü modern kapitalist dünyada birey, kendi özel alanına çekilir ve başkalarından yalıtılmış olarak yaşar; özgürlüğü, kimlik edinmeyi bu kendine özel dünyada arar. Fakat kişiliğini oluşturabilmesi, kendi farklılığını ortaya koyabilmesi, ancak başkalarınca fark edilmesi koşuluyla mümkündür.²⁰⁶ Yalnızlık durumunda ise birey, kişiliğine, öznelliğine güvenle birlikte eylem kapasitesini de kaybeder.²⁰⁷

Kitlenin totaliter hareketi oluşturması, liberal demokrasinin iki varsayımını çürütmüştür. Liberal demokraside, yönetimde halkın çoğunluğunun aktif olarak yer aldığı varsayılır; ama totaliter hareketlerle birlikte, siyasete tamamen ilgisiz olan insanların oluşturduğu kitlenin kolayca çoğunluk olabileceği görülmüştür. Siyasetin rutini, siyasi etkinlikten uzak duran bu kitlenin sessiz onayı sayesinde sürdürülür.²⁰⁸ Kitlenin bu davranışı Schumpeter'in tanımladığı politik süreçle örtüşür. Schumpeter'e göre zaten yaygın durum bireylerin gündelik hayatlarını doğrudan etkilemeyen siyasi konulara karşı kayıtsız olması, sorumluluk duymaması, bu konulardaki düşüncelerinin kolayca manipüle edilebilmesidir.²⁰⁹ Arendt'e göre, yıkılan ikinci liberal varsayım, siyasete kayıtsız olan bu kitlenin önem taşımadığıdır. Totalitarizm deneyimleri, liberal demokrasinin bu kitlenin sessiz onayıyla sürdüğünü göstermiştir.²¹⁰ Liberal demokratik mekanizma içinde bireyler kendilerini yönetecek olan insanları seçerek onların yönetimine onay vermiş olurlar. Böylece bu kitle siyasete katılım göstermese de olağan politik sürecin devamını sağlamış olur.

Liberal demokraside “halk”ın politik sorumluluk almayı, totalitarizme yol açan “kitle” ile benzerliğini açıklayan olgudur. Arendt, tüm aidiyetlerinden kopmuş, siyasete kayıtsızlaşmış “kitle”nin totaliter hareketi oluşturduğunu söylerken, bu

²⁰⁵ **age**, 172-173.

²⁰⁶ Fatmagül Berktaş, **Dünyayı Bugünde Sevmek: Hannah Arendt'in Politika Anlayışı** (İstanbul: Metis Yayınları, 2012), 56.

²⁰⁷ Arendt, **age**, 175.

²⁰⁸ **age**, 9.

²⁰⁹ Schumpeter, **age**, 168.

²¹⁰ Arendt, **age**, 10.

kitlenin ortaya çıkmasının ve “irrasyonel” totaliter hareketleri oluşturmasının, sınıfsal temsil sisteminin çökmesinin bir sonucu olduğunu öne sürer.²¹¹ Ama sınıfsal temsil sistemi zaten her ülkede oluşmamıştır ve bu tip bir temsil sistemi olmasa bile liberal demokraside bireyler siyasal katılım haklarını devrederek siyasal sorumluluktan uzaklaşırlar. Siyasal alanda bireylerin “irrasyonel” davranışı, Schumpeter'e göre liberal demokratik sürecin olağan işleyişinde de geçerlidir. Çünkü bireyselliğin öne çıktığı modern kapitalist toplum, çalışma ve tüketme toplumdur. Bireyler statülerini, “yaşam tarzları”nı korumak, tüketimlerini arttırarak devam ettirmek için çalışırlar ve bunun dışındaki konuları kendi yaşamlarıyla ilişkisiz görürler.²¹² Bireysel başarıyı etkilemeyen konular, uzun vadeli ve geniş kapsamlı politikalar ile ilgilenmez, bunlar hakkında topluma karşı sorumluluk duymazlar. Tüm politik sorumluluk profesyonel siyasetçilere devredilir. Halkın politik sorumluluktan uzaklığı, totaliter rejimlerle ortaya çıkan irrasyonellik durumunun “olağan demokratik” durumla yakın ilişkisine işaret eder. Modern demokrasilerde, Arendt'in totalitarizme karşı bir güvence olarak kabul ettiği ortak siyasi etkinlikte bulunma koşulları oldukça sınırlıdır. İnsanların kamusal alanda ortak eylem yoluyla yeni bir şeyler yaratma, dünyaya etkide bulunma istek ve koşuluna sahip olmaması, var olan dünyayı kadere biçimde kabullenmeyle sonuçlanır. Bu sayededir ki, aynı insanlar hayatlarında çok önemli bir değişiklik olduğunu hissetmeksizin hem liberal demokratik rejime hem de totaliter rejime uyum sağlayabilmiştir.²¹³

4.3.2. Propaganda ve İdeoloji

Schumpeter'in tarif ettiği liberal demokratik süreçte “suni irade”nin üretilebilmesi, kitlenin iradesinin yönlendirilebildiğini gösterir. Temsili demokrasinin en önemli dayanağı olan rekabetçi seçimlerde, partiler yalnızca oy kazanma amacını güderek propagandaya başvururlar. Profesyonel reklam teknikleri kullanarak yaptıkları propaganda ile doğrudan duygulara ve bilinçaltına seslenirler. Propaganda, sorgulamaya izin vermeden tercihleri yönetir.²¹⁴ Totaliter rejimlerde ise bu yönlendirmeyi gerçekleştiren ideolojidir.

²¹¹ age, 12.

²¹² Berktaş, 2012, 229.

²¹³ Age, 21.

²¹⁴ Arendt, age, 43.

İdeolojiler her şeyi açıklama iddiasındadır, kanıtı ihtiyaç duymayacak kadar kesindir, zamandan, deneyimden bağımsızdır, rasyonel açıklamalar yapması gerekmez. Genellenebilir, evrenselleştirilebilir, bütünlüğe sahip kurgulardır. Modern kitle kendi deneyimlerindense bütünsellik ve evrensellik ifade eden kurgulara inanmayı tercih eder.²¹⁵ İnsanlar gerçek olguların karmaşıklığı karşısında, onları açıklama zahmetinden kurtaran, “tarihin anahtarı”nı elinde tuttuğunu iddia eden, doğanın ya da tarihin yasalarına başvurarak hem geçmişe ve bugüne totalleştirici açıklamalar getiren, hem de geleceğin de bu yasalara uygun gelişmek zorunda olduğunu öne sürerek güven veren ideolojilere sığınır.²¹⁶

İdeoloji bütüncül bir doğruya işaret eder, şaşmaz, yanılmaz, yanlışlanamaz olarak görülür.²¹⁷ Bu bütünselliği sağlayabilmek için olguları düzenli olarak çarpıtır. Olgusal gerçeklerin düzenli olarak tahrip edilmesinin, örgütlü yalanların gerçeği ikame etmesinin sonucu, insanlardaki neyin doğru neyin yalan olduğunun ayırt etme yetisinin kaybolmasıdır.²¹⁸ “Esas amaç, sürekli değişen olaylar ve sloganlar yığınıyla koşullandırmanın ötesinde, bugün doğru diye bilinen şeyin ertesi gün yanlış sayılmasının normal kabul edilmesini sağlamaktır.”²¹⁹ Böylece belirli bir olgusal gerçekliği referans almayan, tanımlanabilir anlamlardan hareket etmeyen eylem, amacı tanımsız bir hareket haline gelir; burada eylem değil, akıntıya kapılıp sürüklenme söz konusudur. “Totaliter rejimlerde eylem ve direniş alanı böyle kapanır.”²²⁰

Bu ideolojik süreçler yalnız totaliter toplumlarda değil, liberal toplumlarda da işler. Liberal toplumlarda da bireyler politik konuları her şeye çözüm olan klişelere başvurarak açıklama eğilimindedir. Bu yolla, bir konu hakkında bilgi sahibi olma ve o konu üzerinde düşünme, açıklama çabasına girişme zahmetinden kurtulan birey, tüm karmaşayı, anlamsız olaylar yığını gibi gözükken şeyi anlamakla uğraşmadan, olayları her şeye uydurulabilen modellerle açıklar, inanca başvurur.²²¹ Bu da bireyin belirsizliğe dayalı kaygı ve güvensizlik duygusunu hafifletir. Siyaseti anlama

²¹⁵ **age**, 49.

²¹⁶ Berktay, 2012, 80-81.

²¹⁷ Arendt, **age**, 47.

²¹⁸ Berktay, 2012, 146.

²¹⁹ **age**, 86.

²²⁰ Zeynep Gambetti, Refik Güremen, “Liberal totalitarizm”, **Birikim**, s. 172 (2003): 87.

²²¹ Theodor W. Adorno, **Otoritaryen Kişilik Üstüne: Niteliksel İdeoloji İncelemeleri**, çev. Doğan Şahiner (İstanbul: Om Yayınevi, 2003), 130.

konusundaki zayıflık ve anlamaktan kaçınmaya yarayan bu kolaycılık, alternatif kurma tahayyülünü de zayıflatır ve “gerçekçilik” adına var olan koşullara boyun eğmeyle sonuçlanır. Bu davranış biçimi, ideolojinin totalleştirici açıklamalarına başvurmaya karşılık, liberal toplumdaki “olağan” davranış biçimidir.²²²

Totaliter ideolojinin kurgusal dünyası ile gerçeklik arasındaki bağ, totaliter örgütler olmadan kurulamaz. Totaliter örgütler, “totaliter olmayan koşullarda bile üyeleri kurgulanmış dünyanın kurallarına göre davranan ve tepki veren bir toplum inşa eder.”²²³ Arendt'e göre her ideoloji totaliter öğeler içerir; ama ideolojilerin totalitarizme yol açması için kabul görmesi, yaygınlık kazanması - yani liberal demokrasideki genel iradeyi oluşturma sürecinin paralelini gerçekleştirmesi - ve bu ideolojiyi benimseyen totaliter hareketin oluşması gerekir. Totaliter hareket oluşmazsa ideoloji etkisiz kalır, çünkü en etkili propagandayı totaliter hareketin kendisi, canlılığı yapar. Totaliter propagandanın gücü gündelik gerçekliğin bir parçası gibi anlaşılmasından gelir, bunu sağlayan ise hareketin kendisidir. Hareket olmadan propaganda inandırıcılığını yitirir.²²⁴ İdeolojinin tüm zamanları kapsamı, hareketin sonunu getirecek bir siyasi hedefin tanımlı olmaması, hareketin sürekliliğini sağlar.²²⁵

4.3.3. Liderlik ve Aidiyet

Liberal demokrasinin temsil sistemi, “liderlik” olgusunu destekler. Çünkü bireylerin kendilerine ait politik haklarını devredebilecekleri ve yönetimine onay verecekleri bir grup lideri seçmesini gerektirir. Temsil sisteminin bu mantığı totaliter rejimlere uygulanabilir. Uygulama kolaylığına ilişkin çeşitli gerekçelerle, bir grup seçilmiş temsilcinin halkı temsil etmesi meşru görülüyorsa, Schmitt'e göre güvenilir bir liderin tüm halkı temsil etmesinin de önünde bir engel olamaz.²²⁶ Eğer halkın politik sorumluluk duyması söz konusu değilse ve yurttaşlar tüm siyasi güçlerini temsilcilere devrediyorsa, bu temsilcileri denetleyemez, kararlara etki edemez. Bu nedenle çıkarları birbiriyle çatışan ve sonuç olarak yurttaşların isteklerini yerine getirmeyen bir grup temsilciye iktidarını devretmektense, kendisiyle özdeşleştiğini ve kendi çıkarlarına uygun davrandığını düşündüğü, güvendiği bir lidere iradesini

²²² age, 185.

²²³ Arendt, age, 62.

²²⁴ age, 60-61.

²²⁵ age, 24.

²²⁶ Schmitt, age, 34.

teslim etmeyi tercih edebilir. Bu iki rejim arasında liderlik için rekabetin yaşanması, farklı görüşlere sahip liderlerin bir arada, rekabet içinde faaliyet yürütmesi, bu anlamda muhalefet ihtimali gibi farklar vardır. Ama iki durumda da yönetime katılmayan, yönetilen durumda olan ve siyasete ilgi duymayan kitle, bu iki durum arasında önemli bir fark olduğunu hissetmediği durumda, rejim totaliter bir karakter kazanabilir. Demokrasi, toplumsal yaşama dair her bir yurttaşın sorumluluğunu oluşturmadığı durumda, temsilci olarak seçilenlere verilen destek, bir liderle ya da ideolojiyle özdeşleşmeye dönüşebilir, ki bu özdeşleşme durumu totaliter rejimleri tanımlar. Bu özdeşleşme sayesinde totaliter lider, temsil ettiği halk adına konuşma yetkisini tekeline alır.²²⁷

Liberal demokraside, siyasetin liderler ve onların aldığı kararlar etrafında gelişmesi yurttaşların ise bu liderleri seçmekle sınırlı katılımı nedeniyle, yurttaşlar politikayı gündemler, konular, kararlar üzerinden değil, bu politikayı yapan liderlerin kişilikleri üzerinden tartışır; siyasi pratik taraf tutmaya indirgenir.²²⁸ Bireyler her siyasi olaya/olguya özgü bir yaklaşım geliştirmek yerine, siyasi haklarını devretmek üzere güven duyulabilecekleri kişiler, tipler, gruplar seçerek politik konularda kafa yormayı bu kişilere bırakırlar.²²⁹ Siyasetin dışında kalmış olan kitle, siyasetin bir avuç siyasetçinin ve onlara etki etmesi mümkün sermaye sahibinin elinde olduğunu, halkın katılımının gerçek olmadığını, biçimsel eşitliğe ve siyasi haklara rağmen siyaset üzerinden kendi yaşamlarına etki etmelerinin, iyileştirmelerinin olanaklı olmadığını çoğu zaman fark eder. Ama bu gerçeğe rağmen, biçimsel eşitliğin gerçek eşitliğe dönüşmesini değil, iktidardaki siyasetçilerin “gasp ettikleri” konumdan ayrılmalarını, onlar yerine kitlenin güven duyduğu, o konumu “gerçekten hak eden”, “doğru” insanların iktidara doğrudan sahip olmasını talep eder.²³⁰ Çünkü politik sürece doğrudan katılıp sorumluluk almaktan korkar.

Hareketle veya liderle özdeşleşme, tüm aidiyetlerinden kopmuş bireylerin yeniden aidiyet ve kimlik edinme çabasıdır. Kitlenin içindeki bireycileşmiş, atomize olmuş, yalnızlaşmış ve kendisine ilgisini yitirmiş olan bireyler kendilerine totaliter hareket içinde yer ve anlam bulur.²³¹ Birey bu topluluğun üyesi olarak bir kimliğe, bir tanıma

²²⁷ Touraine, *age*, 145.

²²⁸ Berktaş, 2012, 173.

²²⁹ Adorno, *age*, 138.

²³⁰ *age*, 169-170.

²³¹ Arendt, *age*, 54.

kavuştuğu için kendini güvende hisseder, bu nedenle de topluluğun dışında kalmayı göze alamaz. Grup aidiyeti, bireye kişisel olarak kazanamadığı üstünlük ve güç duygusunu, grubun dışındakilere karşı, o gruba ait olmaktan kaynaklanan bir üstünlük olarak hissettirir; örneğin ulusal gurur böyle bir duygudur.²³² Birey, topluluğun üyesi olma statüsünü koruyabilmek, kimliğini kaybetmemek için bu üyeliğin tüm gereklerini yerine getirebilir.²³³

Totaliter hareket, kendine katılanın farklılık göstermesine tahammül edemez. Bireyler “kimlik” ve “aidiyet” kazanmak adına bireysel özerkliklerini tamamen terk ederler ve tüm iradelerini hareketin liderine teslim ederler. Totaliter hareketler üyelerinden sınırsız, koşulsuz, sürekli bir sadakat talep eder.²³⁴ Sadakat ve bağlılık gösterilecek kişi doğrudan liderdir. Totaliter hareketler, insanların eşit olduğu düşüncesini reddettiği için, hiyerarşi, disiplin ve boyun eğmenin kaçınılmazlığını savunur ve gücü yüceltirler.²³⁵ Bu nedenle tüm örgütlerde bir hiyerarşi bulunmasına rağmen, totaliter örgütlerde doğrudan lider tarafından kontrol edilen bir hiyerarşi temel önemdedir. Totaliter örgütlerdeki görevlilerin tek merkezden atanması, liderliğin önemi gibi özellikler, yalnızca hiyerarşik örgütlenmenin varlığını gösterirken, her konuda liderin iradesinin temel olması ve bunun herhangi sabit bir kurala tabi olmaması, hiyerarşinin farklı katmanlarına atanmış üyelerin gerçek otoriteye ve sorumluluğa sahip olmaması, totaliter örgütlenmedeki hiyerarşinin ayırt edici yönleridir.²³⁶ Totaliter örgütlerde sadece lider neye göre davranılacağını bilir; kimin ne yapacağını, hiyerarşinin neresinde yer alacağını, kimin cezalandırılacağını sadece lider belirler.

Totaliter harekette neyi ne için yaptığını bilen, karar verebilecek konumda olan tek kişi, hareketin tek temsilcisi liderdir. Lider dışında hiç kimse kendi eylemlerinden sorumlu kabul edilmez, kendi eylemlerinin nedenini açıklayamaz. Hareketin herhangi bir üyesinin davranışları ve eylemleri ile ilgili tüm sorumluluk kişisel olarak lidere aittir.²³⁷

²³² Fromm, **age**, 106.

²³³ Arendt, **age**, 5.

²³⁴ **age**, 21.

²³⁵ Barrington Moore, **Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri: Çağdaş Dünyanın Yaratılmasında Soylunun ve Köylünün Rolü**, çev. Şirin Tekeli, Alaeddin Şenel (Ankara: V Yayınları, 1992), 347.

²³⁶ Arendt, **age**, 62-63.

²³⁷ **age**, 72-73.

Hareketin üyeleri bir yandan kendi güçsüzlüklerini gidermek, özgürlüğün, sorumluluğun yükünden kurtulmak için lidere teslim olurken, bir yandan da hiyerarşide kendi altında bulunanı ya da hareketin dışındakini, “öteki”ni egemenlik altına alır. Örneğin Nasyonal Sosyalist hareketin her üyesi, lidere tamamen bağımlı durumuna rağmen, dışarıya ya da hiyerarşik astlarına karşı “küçük bir führer” gibi davranmaktadır.²³⁸ Başkaları üzerinde egemenlik kurma eğilimi lidere boyun eğmenin zıttı değil, tamamlayıcısıdır. Her iki psikolojik mekanizma da bireyin kendi benini başkasıyla birleştirerek güç kazanma isteğini ifade eder. Özgürlükten kaçmak için başvurulan bu iki eğilim birbirini besler, bir arada bulunur.²³⁹

Hareketin tek merkezden sadece lider tarafından yönetiliyor olması, liderin önderlik ettiği hareketten kopması, yalnızca gücü elinde toplamayı önemseyen ve gücünü keyfice kullanan bir tiran gibi davranması anlamına gelmez. Liderin konumu, temsil ettiği ve önderlik ettiği kitlenin iradesine bağlıdır, aynı şekilde kitle de lidere bağlıdır. “Lider olmadan kitle dışa dönük ifadesini, temsilini kaybeder, şekilsiz bir topluluğa dönüşür; kitle olmadan da liderin bir varlığı kalmaz.”²⁴⁰ Liderle halkın özdeş olduğu, liderin halkın gerçek temsili olduğu varsayılır; bu nedenle de liderle halk arasında bir mesafe yoktur, lider halkın iradesinin, arzularının doğrudan temsilidir.²⁴¹ Halk adına konuşmanın ötesinde, doğrudan halkın kendisi olarak konuşur.

Totaliter örgütlenmede liderin otoritesinin sarsılmasına, ona meydan okuyacak bir iktidar merkezinin doğmasına izin verilmez. Ama bunu sağlayan özelliklerinden biri de alt-liderler oluşmasına ve bunlar arasındaki iktidar mücadelesine izin verilmesidir.²⁴² Örgüt içindeki birimler arası hiyerarşi sürekli olarak değişir ve bu değişimi yalnızca lider kontrol edebilir. Hiyerarşi içinde önemli bir yerde olmak isteyen herkes doğrudan lidere bağlıdır, kimse kendi güç merkezini oluşturamaz. Kimse gizli hiyerarşi içindeki yerini tam olarak bilemediği için, sadece liderin iradesi geçerli olur.²⁴³ Lider sabit bir hiyerarşiye ve otoriteye yer vermeyerek bireysel

²³⁸ Wilhelm Reich, **Faşizmin Kitle Ruhu Anlayışı**, çev. Bertan Onaran (İstanbul: Payel Yayınları, 1979), 119.

²³⁹ Fromm, **age**, 121.

²⁴⁰ Arendt, **age**, 23.

²⁴¹ Berktaç, 2012, 91.

²⁴² Linz, **age**, 51.

²⁴³ Arendt, **age**, 98.

insiyatifi, insan unsurunu tamamen ortadan kaldırmayı amaçlar. Örgütün hiçbir birimi liderin otoritesinin dışına çıkan bir eylemde bulunmamalıdır.²⁴⁴

Totaliter hareketin liderinin haklılığı sorgulanmaz, başarısı kesindir, başarısının görülmesi için bugüne bakılarak test edilmesine gerek yoktur; liderin haklılığını gelecekteki başarıları gösterecektir. Üstelik kitlenin lidere bağlılığı için liderin söylediklerinin doğru olması gerekmez. Önemli olan kitlenin inanması, güvenmesi ve bir arada hareket etmesidir. Bu nedenle lidere bağlılığın somut bir nedeni olmamalı, “salt inanma”, “sadece inanmak için inanma” gerçekleşmelidir.²⁴⁵ Liderin söylediklerine inanmasa bile, sadece liderin otoritesine güvendiği ve lider kamuoyunu istediği şekilde yönlendirebilecek güce sahip olduğu için, kitle onu takip edebilir.²⁴⁶

Hiyerarşinin bu şekilde yüceltilmesi ve tüm iradenin liderin tekelinde toplanması, hareketin üyelerinin hareketle özdeşleşme adına iradelerini ve özerkliklerini tamamen harekete teslim etmelerini gerektirir. Totaliter rejimler bireyi özgürleştirme adına özneyi yok etmeye, bireyin hareket içinde erimesini sağlamaya çalışır. Çünkü politikayı deneme-yanılma süreçlerinden, insanın yaratıcılığından ve kendiliğinden eylemlerinden oluşan bir süreç olarak değil, saf, değişmez bir doğrunun hayata geçmesi süreci olarak görür.²⁴⁷ Bu nedenle de doğrunun, olması gerekenin hayat bulması için tüm engellerin ortadan kaldırılması demokrasiye aykırı görülmez. “Uygun koşullarda” görevle kendiliğindenlik arasındaki çatışma sona erecek, bu nedenle de baskı uygulamaya ihtiyaç kalmayacaktır. Ama bu uyum ve bütünleşme durumunun herkesin birbiriyle uyum içinde hareket etmeyi öğrenmesiyle mi yoksa tüm muhalefetin yok edilmesiyle mi sağlanacağı sorusu yanıtlanmamıştır.²⁴⁸

Totaliter hareket bireyin hareketle tam özdeşleşmesini hedeflediği için bireyin özerk kişiliğine tahammülü yoktur. Kitlenin isteklerine duyarsızdır, geleceğe insan iradesine yer vermeyecek şekilde kendisi yön vermeye çalışır.²⁴⁹ Bireylerin hareket içinde erimesi, kendi fikirlerine ya da kişiliğine sahip olmaması, kendini hareket için

²⁴⁴ age, 103.

²⁴⁵ Berktaş, 2012, 88.

²⁴⁶ Arendt, age, 81.

²⁴⁷ Jacob Leib Talmon, **The Origins of Totalitarian Democracy** (London: Sphere Books Limited, 1970), 1.

²⁴⁸ age, 3.

²⁴⁹ Arendt, age, 45.

feda etmesi, gerekirse hareketinin bekası için kendini hain ilan edebilmesi gerekir. İnsanlar, feda edilebilecek ve kolaylıkla değiştirilebilecek ölçüde aynılaşmalıdır.²⁵⁰

4.3.4. Evrensel Eşitliğe Karşılık Homojenlik

Hareket, ona katılan kitle açısından burjuva değerlerine ve kapitalizme karşı, ama onun sınırlarının dışına çıkmayan bir reaksiyoner harekettir. Harekete katılan kitle, burjuvazinin ikiyüzlü moral değerlerine karşılık kabalığa, şiddete sarılır. Totaliter hareketin üyeleri kabalığı yüceltir, ahlakı hor görür, bireyin suç işleyebilmesini savunur, bunu kendi adına eylemde bulunma olarak görür. “Modern saygıdeğer toplumun” yasakladığı her şeyi yüceltmesinin sebebi modern toplumun insancıl ve liberal riyakarlığına karşı çıkmasıdır. Totaliter hareketin bireyinin bu anti-hümanist, anti-liberal, bireysellik karşıtı, kültür karşıtı güdüleri, şiddete, kabalığa, güce övgüleri, evrenin kanunun herkesin herkese karşı savaşı olduğu yönündeki burjuva yargıları ile paraleldir. Totaliter hareketin üyeleri, modern toplumun tüm ahlaki değerlerine karşı çıkan davranışlarıyla kimliklerini tanımlamış, bu yöndeki eylemlerinin liberal toplumda geçerli değerler tarafından kontrol edilmiyor olmasını özgürlük olarak algılamıştır. Başkaları tarafından belirlenemeyen ve öngörülemeyen eylemlerde bulunmayı önemsemiş, bunu insanı insan yapan şey olarak görmüştür. Hatta kendini ifade etmek, varlığını fark ettirmek, düş kırıklığını, nefreti dışa vurmak için teröre başvurmuştur.²⁵¹ Bu eyleme isteği liberal demokrasinin pasif bireyine tepki olarak okunabilir. Ama totaliter hareketin üyesinin bu özgürlük hissiyatına rağmen, burjuva toplumun değer yargılarının kontrolünden kurtulmuş olan birey bu sefer de totaliter hareketin ve onun liderinin kontrolü altındadır.

Liberalizmin biçimsel eşitliğine karşılık “gerçek eşitliğin” ancak somut bir kategori üzerinden homojenleşmiş bir toplumda mümkün olduğu savunusu, tüm toplumun homojen, organik bir bütün haline getirilme çabasına yol açar. Liberalizmin evrenselleştirdiği tüm insanların eşitliği anlayışı biçimseldir, insanlar arasında var olan gerçek eşitsizlikleri görmezden gelir. Bu nedenle Schmitt eşitliğin somut kategorilere dayanması ve yurttaş-yabancı arasındaki ayrımı oluşturması gerektiğini söyler. Ama aynı zamanda eşitlikle homojenliği özdeşleştirir, herhangi bir temelde

²⁵⁰ age, 155.

²⁵¹ age, 28-30.

homojen olmayan bir toplumun insanların eşit olamayacağını savunur.²⁵² Eşitliğin bu yorumu, toplumun örneğin ırk temelinde homojenleştirilmesi idealine ve bu homojen bütünlüğün dışında kalanların ise ötekileştirilmesine hatta düşmanlaştırılmasına yol açmıştır. Schmitt'e göre demokrasi, bu homojen bütünlüğün üyelerinin iradesinin hayat bulmasıdır, toplum homojen olduğuna göre irade de tek olacaktır. Buna göre, örneğin faşizmin toplumun homojenliğini ve bir temelde eşitliğini sağladığı ve halkın iradesini hayata geçirdiği için demokratik olduğunu savunmuştur.²⁵³

Liberalizm bireylere siyasi eşitlik tanıyarak eşit olmayan insanlar arasında eşitlik iddiası öne sürer. Totalitarizm ise bunu biçimsellikten çıkarmak adına, birbiriyle benzer olmayan insanların tüm öznelliklerini yok ederek toplumu homojenleştirmeyi hedefler.

4.3.5. “Hareketin Yasası” ve Şiddet

Totaliter ideoloji, doğanın ya da tarihin durdurulamaz, geri döndürülemez hareketinin yasasının hayat bulmasını öngörür. Bu kaçınılmaz akışın önünde insan eyleminin yaratacağı engellerin ortadan kaldırılması gerekir. Bunun için de bireysellik, insan eylemine özgü spontanlık yok edilmeli, toplum tamamen homojenleştirilmeli, insan davranışları öngörülebilir hale getirilmelidir. Fakat bu, insan davranışlarını sabit yasalarla kısıtlamak, disipline etmek anlamına gelmez. İnsanın “doğası”na hükmederek eyleme kapasitesini ortadan kaldırmak hedeflenir.

Totaliter hareket hukukun üstünlüğüne, pozitif hukuka karşıdır. İnsanların dinamik ve değişken olan davranışlarını, eylemlerini stabilize etmek, istikrara kavuşturmak üzere oluşturulmuş olan pozitif yasalar, hukuksal sözleşmeler, totaliter hareketin doğasına aykırıdır. Totaliter rejimler, önceki rejimin hukuksal sözleşmesinin yerine kendi hukuksal sözleşmesini geçirmez. Fakat herhangi bir hukuksal sözleşme olmadan da toplumun var olabileceği, adaletin sağlanabileceği iddiası, totaliter rejimlerde hukukun olmadığını, totaliter rejimin keyfilikliğini de göstermez. Yasanın uygulamasını insan eyleminden ve iradesinden kurtarma anlamına gelir. Totalitarizm, yasayı insanın kendisinde somutlamayı, yeni insanı yaratmayı hedefler.²⁵⁴ Yasa, insanın

²⁵² Schmitt, *age*, 11.

²⁵³ *age*, 16.

²⁵⁴ Arendt, *age*, 160.

kendisini dönüştürmeyi amaçladığı ve önüne geçilemez, akışı belli bir hareketin yarası olduğu için insan iradesinden, eyleminden etkilenme olasılığı da ortadan kalkar, böylece kusursuz adalet hayat bulur.

Yasa, hareketin kendisini totaliter rejimin temeli olarak tanımladığı için yöneticilerle yönetenler arasındaki ayrımı ortadan kaldırır. Bu durum, liberal demokrasi içinde siyasete kayıtsız kalmış olan kitleye, kendini ve kendini içinde tanımladığı hareketi yasanın kaynağı olarak tanımladığı için güçlü hissettiren, bu nedenle de liberal demokrasiye tercih edilen bir alternatif oluşturmuş olabilir.

Totaliter anlayış, bireyin eyleminden doğacak spontane gelişmeleri önlemeye, hayatın akışını ideolojinin belirlediği seyre uydurmaya çalışır. Öznelerin davranışlarının ve eylemlerinin öngörülemeziğine karşılık “tarihsel gelişmenin doğal yasaları”nı tercih eder; böylece gelecek öngörülebilir ve “bilimsel” olur.²⁵⁵ Toplama kampları bu anlamda totalitarizmin idealini yansıtır. Bu kamplarda insanların birbirinden tamamen yalıtıldığı yapay ortam, insan davranışındaki tüm öngörülemeziği, spontanlığı yok etmek üzere hazırlanmıştır. İnsanın eylem yeteneğini elinden alarak öznelliğinden arındırmayı, insanı yalnızca etkiye beklenen tepkiyi veren “şeylere” dönüştürmeyi amaçlar. Total tahakküm, ancak insanlar vazgeçilebilir, feda edilebilir, bir başkasıyla değiştirilebilir olduğunda, yani bireyselliğinden kurtulduğunda mümkün olur.²⁵⁶ Normal koşullarda insan eyleminin öngörülemeziği asla tamamen ortadan kaldırılamaz ama kamplardaki yalıtılmışlık, gerçeklikten uzaklaştırır, kampın içindeki deneysel/yapay ortamın gerçek dünyanın kendisi gibi algılanmasına neden olur.²⁵⁷ Bu nedenle ancak toplama kamplarında bireysellik, insanlar arası insani etkileşim, dolayısıyla da politika tamamen ortadan kalkar.²⁵⁸

Totaliter toplumda gerçekler düzenli olarak çarpıtıldığı, gerçekle yalan birbirine karıştığı için, bireyin referans noktasını oluşturabilecek stabil bir gerçeklik kalmamıştır. Totaliter irade ise nesnel bir pozisyondan konuşur; tarihsel ya da doğal gelişme yasalarının nesnel bilgisine dayandığı iddiasındadır.²⁵⁹ Birey gerçeği

²⁵⁵ age, 44.

²⁵⁶ Berktaş, 2012, 103.

²⁵⁷ Arendt, age, 136.

²⁵⁸ Fatmagül Berktaş, **Politikanın Çağrısı** (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010), 34.

²⁵⁹ Slavoj Žižek, **For They Know Not What They Do: Enjoyment as a Political Factor**

kaybetmemek adına, yasanın uygulayıcısının, partinin gerçeğini kabul eder. Bireyler birbirlerinden yalıtılmış olduklarından, kendi başlarına bir “gerçeklik” yaratamazlar. Kendi duygularına, düşüncelerine güvenemezler çünkü referans alacakları bir anlam noktası kalmamıştır. Gerçeklik duygusunun yitirilmesi sadece yalnızlaşmayla ilgili değildir; bireyler birbirleriyle aynılaştıklarında, bireyselliklerini oluşturan farklar silindiğinde de gerçeği yitirirler.²⁶⁰ Toplumun yarattığı büyük sessizlik içinde inkar edilenleri sorgulamak, gerçeği aramak yerine inanmak, hem sorumluluktan hem de acıdan kaçış için bir yol sunar.

Hareketin yasının hayata geçirilmesi, tek tek insanların bu yasaya göre dönüştürülmesi terörle mümkün olur. Önce muhalefete, sonra tüm topluma karşı, “yeni insan”ın yaratılması için terör yöntemleri kullanılır. Totaliter terörün amacı, “yasa”yı hayata geçirmektir; bu nedenle ahlaki ya da politik olarak haklılığı sorgulanabilecek bir mesele olmaktan çıkmıştır, “nesnellik” iddiası taşır. Uygulanan şiddet, uygulayana ahlaki ya da politik sorumluluk yüklemes. Zizek, totaliter rejimde yasanın uygulayıcısı olan partinin durumunu açıklamak için sadist cellat figürüne başvurur. Cellat, sadist aktiviteyi kurban üzerinde uygulayan aracı olarak, bu yerine getirdiği aktiviteden zevk almaz. İşlevi başkasının haz almasını sağlamaktır, kendisi ise bu hazzı ulaşmak için emir veren iradenin sadece basit bir aracıdır. Totaliter rejimde de parti benzer bir işleve sahiptir, yasanın, tarihsel/doğal iradenin uygulayıcısıdır.²⁶¹ Totaliter hareketin içinde yer alan bireyler, uyguladıkları şiddetten sorumlu olmadıklarına, “yalnızca büyük ötekinin faili olduklarına inanırlar.”²⁶²

Totaliter sistemlerdeki siyasal terör, kitlesel ve yaygın zor kullanımı, toplama kampları, işkenceler, bazı grupların “nesnel” konumları nedeniyle baskı görmesi, suçlamanın keyfiliği, suçlamada eylemlerden çok kasıt veya sosyal özelliklerin ön plana çıkarılması, insanların yaşama şanslarını ve sosyal ilişkilerini etkileyen temizlikler, vb. şekillerde hayata geçer.²⁶³ Ama bu yöntemler totaliter olmayan sistemlerde de uygulanabileceği için, totaliter terör için ayırt edici bir tanım vermez. Totaliter terörün ayırt ediciliği, amacında aranmalıdır. Terörün hedefi, hiçbir spontan

(London: Verso, 2002), 236.

²⁶⁰ Berktaş, 2012, 179.

²⁶¹ Zizek, 2002, 234.

²⁶² Slavoj Zizek, **Biri Totalitarizm mi Dedi?: Bir Nosyonun (Kötüye) Kullanımına Beş Müdahale**, çev. Halil Nalçaoğlu (Ankara: Epos, 2009), 107.

²⁶³ Linz, *age*, 64-67.

insan eylemiyle aksatılmadan doğanın ya da tarihin yasasının özgürce hayata geçmesini sağlamaktır.²⁶⁴

Doğa ya da tarih yasasının karşı konulamazlığı iddiası, insanın yeni bir şey başlatabilme, ortaya çıkarabilme kapasitesine karşı mantıksallığın tiranlığına yol açar.²⁶⁵ Yasaya atfedilen bu kesinlik ve bilimsellik muhalefete izin vermez. Totaliter hareketler, karşıt görüşlerin argümanlarını yanıtlamaya gerek duymamış, ikna yerine şiddet ve terör yöntemlerini benimsemiştir.²⁶⁶ Ama özellikle de totalitarizm yerleştikten sonra, başlarda muhalefeti bastırmaya yarayan şiddet, muhalefetle sınırlı kalmamış, propaganda aracı haline gelmiştir.²⁶⁷ Kitlesele terör muhalefeti hedeflediğinde bile, sadece muhalefeti bastırmak için değil, aynı zamanda toplumun tümüne propaganda yapmak için uygulanır. Yalnızca muhalefet liderlerini, sembolleşmiş kişileri değil, muhalif örgütlerin “sıradan üyelerini” de öldürerek topluma bu üyeliğin tehlikeli olduğu propagandasını yapar. Hedefi tüm insanlardır, çünkü yasa tek tek insanların dönüşümünde hayat bulmalıdır. Terör, totaliter yönetim biçiminin özüdür.²⁶⁸

Totaliter rejimlerin kullandığı şiddet ve terör yöntemleri, totaliter olmayan rejimlerde de kullanılabilir. Liberal demokrasilerde bile devletin yurttaşlara karşı şiddete başvurduğu haller vardır. Liberal demokraside şiddet tekeli devlettedir ve belli “istisna” durumlarında bireysel hakları da tehdit edecek şekilde bu “şiddet tekeli” kullanılabilir. Muhalefetin ne zaman devleti ya da sistemi tehdit eder boyutta değerlendirildiği istisna halini tanımlayacaktır. Liberal demokrasiler rekabet kültürüyle şekillendiği ve siyasi rekabetin her zaman kazananları ve kaybedenleri olduğu için, muhalefet “ötekileştirilmeye”, düşmanlaştırılmaya açıktır. Çoğunluk, kaybeden azınlık üzerinde tahakküm kurabilir.

Totaliter rejimde ise şiddet hem var olan muhalefeti hem de potansiyel muhalefeti tamamen yok etmeyi, tüm toplumu yasayla uyumlu olacak şekilde dönüştürmeyi amaçlar. Bu nedenle yaygındır ve kimlere, hangi koşullar altında uygulanacağı

²⁶⁴ Arendt, **age**, 161.

²⁶⁵ **age**, 171.

²⁶⁶ **age**, 10.

²⁶⁷ **age**, 39.

²⁶⁸ **age**, 42.

tanımlı değildir. Totaliter rejimlerde terörün uygulama alanı, düşman tanımı, hareketin yasasına, yani onu uygulayabilecek tek güç olan liderin iradesine tabidir.

Hareketin uyguladığı şiddet ve terörün yoğunluğu, hareketin gücünü ve hareketin dışında kalmanın güvenilmezliğini gösterir. Diğer partilerin atıl, eylemde bulunmayan propagandacılarından farklı olarak, propagandasını uyguladığı şiddetle, işlediği politik cinayetlerle yapar, gücünü böyle gösterir. Hatta hareketin üyesi olmanın toplumda siyasetle ilgisiz sıradan vatandaş olmaktan daha güvenilir olduğunu göstererek harekete üye olmayı teşvik ettiği için hareketin alt rütbeli üyelerinin aşırılıklarını bile onaylar.²⁶⁹ Örgütlü şiddet sayesinde üyeler harekete üye olduklarında güvende olduklarını ama üyelikten çıktıklarında güvenliklerinin kalmayacağını hisseder.²⁷⁰

Çatışmasız, homojen bir toplum hedeflemiş olan totaliter terör, hareketin otoritesini sağlamış, totaliter partinin politik tekel kurmasına yardımcı olmuştur, hem fiili hem de potansiyel muhalefetin yok edilmesini sağlamıştır, aynı zamanda da bir eğitim aracı olarak işlev görmüştür. Atomlaşmış bir toplum ve bu toplumun üyelerinde boyun eğme ve kişisel güvensizlik duygusunun yaratılmasını sağlamıştır.²⁷¹

4.3.6. “Objektif Suç” Tanımı

Tüm muhaliflerin yok edilmesinden sonra, totaliter rejimin yerleştiği ve terörün rejimin temeli haline geldiği aşamada, terör artık “objektif düşmanları” hedefler.²⁷² Suç kategorisi yeniden tanımlanırken, stabil bir yasalar kümesi de bulunmadığı için suç artık yasanın çiğnenmesi anlamına gelmez. Suçlu, muhtemel düşman, “nesnel” konumu yüzünden rejime ya da tarihin akışına zarar verebilecek olan kişidir.²⁷³

“Nesnel” konularından, örneğin değiştiremeyecekleri ırksal özelliklerinden dolayı düşmanlaştırılmış kesimler, yani toplumun ötekileri, salt bu özelliklerinden dolayı toplumun güvenliğini, geleceğini tehdit etmekle suçlanır. Öteki imgesi, tüm kötülüklerin, şanssızlıkların suçunun yüklenebileceği imgedir. Örneğin Hitler, Almanlara ekonomik krizi, sosyal parçalanmayı, ahlaki çöküşü, perde arkasından her

²⁶⁹ age, 42.

²⁷⁰ age, 71.

²⁷¹ Linz, age, 78.

²⁷² Arendt, age, 120.

²⁷³ Nicos Poulantzas, **Faşizm ve Diktatörlük**, çev. Ahmet İnel (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004), 398.

şeyi yönlendiren, ipleri elinde tutan, tüm kötülöklere sebep olan bir özne olarak kurduğu Yahudi imgesi üzerinden açıklamaktadır.²⁷⁴

Totaliter rejim kendine sürekli olarak yeni düşmanlar yaratır. Şüpheli kişiler, işledikleri fiillere göre belirlenmez, totaliter hareketin ideolojisine göre şüpheli kişilikler tanımlanır.²⁷⁵ Suçun fiile göre tanımlanmaması, sabit bir yasaya göre suçla karar verilmemesi, suçlamaya keyfi bir karakter kazandırır. Çünkü bireylerin suçlu olup olmadığının farkına varabileceği sabit bir ölçüt yoktur. Hangi toplumsal grubun hedef gösterileceği, totaliter rejimin konjonktürel ihtiyacına göre değişir. Herkes bir gün bu suçlamaya maruz kalabilir, düşman belirsizleştirilmiştir. Suçlamanın bu karakteri, insan özgürlüğünün totaliter rejimlerde diğer tüm rejimlerden fazla kısıtlanmasına yol açar. Yasa ne kadar baskılayıcı olursa olsun eğer herkesin başvurabileceği sabit bir niteliğe sahipse, görülecek baskı göze alınarak rejime muhalefet edilebilir. Ama totaliter rejimlerde muhalefet eden kişi muhalefetinden dolayı cezalandırılmaz, ya da cezasının muhalefeti nedeniyle olduğu açıklanmaz. Çünkü herkes “objektif” olarak suçlu olabilir, bunun için bir fiil işlemesi gerekmez.²⁷⁶

Parti tarafından işlenen ya da öne sürülen suçların mutlaka cezalandırılması gerekir, çünkü bu adalet duygusunu sağlar ve partiyi aklar. Bu nedenle bireylerin gerçekten suçlu olup olmadığının ya da suçluluğun kanıtlanmasının önemi yoktur. Suçu gerçekten işlemiş olmakla parti tarafından suçlu üstlenmesi istenmiş olmak arasında fark yoktur. Birey bir kez objektif düşman olarak tanımlandıysa ve suçlu ilan edildiyse, suçlu itiraf etmelidir. Eğer itiraf etmezse gerçek düşman haline gelir, çünkü hareketin yasasına karşı gelerek tarihsel/doğal ilerlemeyi durdurmaya çalışmaktadır.²⁷⁷

Terörün en önemli mekanizma olduğu totaliter rejimde en önemli güç odağı da gizli polistir. Gizli polis, hareketin ideolojisine göre objektif düşmanları saptar ve suçlama yöneltir. Gizli polisin merkezi önemde oluşu, toplumda tehdit algısını uyanık tutar, her an düşmanların varlığını hatırlatır.²⁷⁸

²⁷⁴ Zizek, 2002, 17-18.

²⁷⁵ Arendt, *age*, 124.

²⁷⁶ *age*, 131.

²⁷⁷ *age*, 171.

²⁷⁸ *age*, 118-119.

4.3.7. Mobilizasyon

Totaliter rejimler yaygın toplumsal mobilizasyona dayanır. Liberal demokraside tamamen pasif konumda olan yurttaşlar, totaliter rejimde aslında yine pasiftir, hatta insan eyleminin tüm etkileri bertaraf edilmiştir, ama harekete aidiyet içinde “katılım” gösterdiğini hisseder. Liderin de kendisi gibi “yasa”ya tabi olması, tüm insanların yasanın emrettiğini uygulamakla yükümlü olması, eşitlik hissi verir. Bu katılım çoğunlukla bağlılık gösterileri, emredilen infazın uygulanması, itiraf, arkadaşına atılan suç, ötekine uygulanan şiddet, vb. biçimlerde gerçekleşir. Ötekinin hep var olması, bireyin aidiyetini pekiştirir.

Rejim kitleye kendisiyle özdeşleşmesini, düşman olarak tanımlanmış kesimlere karşı topyekün savaş vermesini, harekete katılmasını buyurur.²⁷⁹ Totaliter hareketler bireylere liberal demokrasilerin rutin işleyişinde bulamadıkları eylem ve katılma imkanları vermiştir. Totaliter rejimin bireysellikten kopuş ve toplulukla özdeşleşme fırsatı veren kendine özgü kıyafet ve ritüelleri, kitlelere siyasette etki sahibi oldukları, statükoya karşı tepkilerini ifade edebildikleri hissini vermiştir.²⁸⁰ Katılımın bu tür ritüellerle aslında bir gösteri şeklinde gerçekleşmesi önemlidir. Hatta kitlenin totaliter ideolojiye gerçekten inanmasından daha önemlidir. Çünkü bu tür ritüeller, ideolojiye gerçeklik kazandırır, gücünü gösterir, yaygınlık ve meşruiyet kazanmasını sağlar.²⁸¹

Totaliter rejimlerin kitlesel mobilizasyon ile doğrudan siyasal katılımı teşvik etme özelliği, demokrasi ideali ile arasındaki ortak noktayı oluşturur. Ama totaliter rejimlerde yalnızca tek bir kanaldan ve belirli amaçlar için katılıma izin verilir.²⁸² Bireylerin totaliter harekette mobilize olması için önce bireysel kimliğinden, öznelliğinden sıyrılması ve hareketle özdeşleşmesi gerekir. Oy verme siyasal tercih belirtme işlevini kaybeder ama yine de teşvik edilir. Çünkü “kişinin rejimle özdeşleşmesini açıkça ve tercihen zevk duyarak açıklaması için bir fırsat” olarak görülür.²⁸³

²⁷⁹ Touraine, *age*, 147.

²⁸⁰ Linz, *age*, 206-207.

²⁸¹ Zizek, 2009, 88.

²⁸² Linz, *age*, 25.

²⁸³ *age*, 55.

Mobilizasyon çoğunlukla “objektif düşman”lara karşı terör uygulanmasına katılım olarak gerçekleşir ve “istisna” hali yaratılmasıyla mümkün kılınır. Normal durumdan bir sapma yaşandığı, tehdit altında bulunduğu, bu nedenle toplumun güvenliği adına istisnai işlemlerin yapılması gerektiği algısı oluştuğunda, liberal demokratik rejimlerde de böyle bir mobilizasyon yaratılabilmektedir. Totaliter rejimlerde olduğu gibi demokrasilerde de toplumun tehdit altında olduğu söylemi, bunun yarattığı korku ve panik, farklı biçimlerde de olsa insanların liderlerin otoritelerini kabullenmelerine, toplumu tehdit eden güçlere destek veren “iç düşmanlara” karşı mobilize olmalarına ya da en azından onlara uygulanan baskı ve şiddeti onaylamalarına yol açar.

Totaliter rejimlerde bu istisna hali süreklilik kazanır. Terör korkuyu, tehdit algısını, “toplumsal paranoyayı” uyanık tuttuğu için mobilizasyon sağlar, “toplumu sürekli alarm durumunda tutar.”²⁸⁴ Toplama kampları ise, istisnanın en uç noktasını sergiler, normalliğin tamamen yok edildiği, “her şeyin mümkün olduğu” alanlardır.²⁸⁵

Totaliter toplumda suç tanımının belirsizliği nedeniyle, terörü uygulayan da teröre maruz kalan da “sıradan vatandaş”lardır. Toplumda herkes masumdur, sadece kendilerinden çok daha yüce bir gücün kararını, yasanın gereğini uyguladığını düşünür.²⁸⁶ Böyle olduğu için de terörün hedefi belirli değildir, öldürenle öldürülen her an yer değiştirebilir. Önemli olan ideolojinin gereğinin uygulanmasıdır. Totaliter rejimlerde herkes suçluluğu paylaşmaya zorlanmıştır. İnsanlara sevdiklerinin öldürülmesiyle başkalarını suçlamak arasında tercih yaptırılmış, bu gibi yollarla herkes öldürme suçuna ortak edilmiştir.²⁸⁷ Totaliter terör, insanları sadece hayatta kalma çabasında olan varlıklara indirger; bu da insanları kurban ya da katil olma arasında tercih yapmaya zorladığı için katılımı teşvik eder.²⁸⁸ Dışarıda bırakılanları yok etme ya da egemenlik altına alma üzerine kurulu birçok politika hayatta kalmak için gerekli önlemler olarak meşrulaştırılabilirken, aynı zamanda “öteki” de

²⁸⁴ Gambetti, Güremen, **age**, 84.

²⁸⁵ **age**, 84.

²⁸⁶ Arendt, **age**, 163 ve Zizek, 2009, 107.

²⁸⁷ Arendt, **age**, 151

²⁸⁸ Slavoj Zizek, “Foreword to the Second Edition: Enjoyment within the Limits of Reason Alone”, **For They Know Not What They Do: Enjoyment as a Political Factor** (London: Verso, 2002): xciii.

insanlığından soyutlanır.²⁸⁹ Totaliter rejimde suçlu-kurban ayrımı bu nedenle bulanıklaşır.

Totaliter rejim herkesi terörün uygulanmasına dahil ederek, bireylerin birbirlerine güven duymalarını engeller. Bu güvensizlik ve yalnızlık nedeniyle bireylerin politik eylemde bulunamalarının önü kapanmıştır; bu da özgürlük talebinden vazgeçme anlamına gelir.²⁹⁰ Bireylerin birbirlerinden yalıtılmışlığı, bu terör ortamının sessizce onaylanmasına yol açar.²⁹¹

4.3.8. Ortak Suçluluk ve Sessizlik

Totaliter rejimleri incelemiş araştırmacıların totaliter terör konusunda ortaklaştığı nokta, terörün uygulanmasındaki yaygınlık ve tüm vatandaşların terör uygulamaya katılımının zorlanmasıdır. Tüm vatandaşları suç ortakları haline getirerek, totaliter rejimler tam sadakati sağlamıştır.²⁹² Ortak suçluluk totaliter rejimleri ayakta tutan psikolojik mekanizmadır.²⁹³ Suça katılım, ortak suçluluk ve suçun kolektif olarak gizlenmesi, sessizlikle üstünün örtülmesi, totaliter toplumlarda bağlılığı ve bütünlüğü sağlar. Hiç kimse eylemlerinden sorumlu değildir, çünkü kendi iradesiyle eylemde bulunmamış, sadece yasayı uygulamıştır. Ama böylece “herkesin iradesi” hayata geçmiştir.

Toplumun çoğunluğu totaliter rejimin uyguladığı terörden haberdardır, toplama kamplarının var olduğunu, insanların kaybolduğunu, insanların keyfi olarak tutuklandığını bilir. Ama bu gerçekler üzerine konuşmak en büyük suç olarak kabul edildiği için herkes sessiz kalır. Bu sırlar, hakkında konuşulmadığı için gerçekliğini yitirir, kabus gibi algılanır. Terörün yaygınlığına ve herkesin durumun farkında olmasına rağmen, hiç olmamış gibi yaşanır. Hatta kurbanların hatırlanmaması için, hiç yaşanmamış gibi davranılabilmesi, sessizliğin korunması için, öldürme yerine kaybetme yöntemleri uygulanır.²⁹⁴ Bu sessiz onaydan, gizleyerek suça katılımdan dolayı, totaliter toplumda muhalefet mümkün değildir. Gerçekleri gizlemek, sırları paylaşmak, sessiz kalmak yoluyla tüm toplum suça dahil olmuştur.

²⁸⁹ Slavoj Zizek, **Violence: Six Sideways Reflections** (London: Profile Books, 2008), 35-36.

²⁹⁰ Arendt, **age**, 164.

²⁹¹ **age**, 145.

²⁹² Linz, **age**, 79.

²⁹³ Zizek, 2009, 89.

²⁹⁴ Arendt, **age**, 133.

Tüm toplumlarda “açık sırlar”, herkesin bildiği ama kamusal olarak konuşulamayan konular vardır. Bu konularda sessiz kalınması için tüm toplumun dahil olduğu örtük bir anlaşma sağlanmıştır.²⁹⁵ Doğrudan bir yasak-ceza mekanizması olmasa bile, çevremizde asla konuşulmayan konuları, konuşulmaması gereken konular olarak algılarız. Bu mekanizmayla, bazı konular toplumsal tabular haline gelir. Örneğin “Kral Çıplak” hikayesinde, kralın çıplak olduğunu söyleyen ilk kişinin çocuk olması, neyi fark etmememiz, görmezden gelmemiz gerektiğini henüz sosyal olarak öğrenmemiş biri olması tesadüf değildir.²⁹⁶ Bir konudaki sessizlik pasif bir tutum değil, hakkında konuşulmayan gerçeğin aktif olarak inkarıdır.²⁹⁷

Bu tür sessizlikler toplumsal olarak yaratılır. Sessizliğe katılan insan sayısı arttıkça sessizliğin etkisi artar, bozulması zorlaşır. Grubun oluşturduğu baskı, bireyin kendi bilincinden, duyularından şüphelenerek grubun üzerinde anlaştığı inkara katılmasına neden olur. Çünkü etrafındaki herkes onun tanık olduğu gerçeği inkar ediyorsa, bireyin kendi duyularına güvenerek tanık olduğu şeyin gerçek olduğuna ikna olması psikolojik olarak daha zordur.²⁹⁸ Tüm bir toplumun totaliter vahşeti inkar etmesi böyle mümkün olmuştur. Sessizlik ve inkar, bireyin yalıtılmışlığını, yalnızlığını tetikler. Kişinin kendi duyularıyla bilgisine ulaştığı gerçekle, toplumsal olarak kabul edilen ya da inkar edilen gerçek arasında bir açıklık oluştuğu için, birey sosyal iletişim için gerekli güveni sağlayamaz, bu da yalnızlaşmasına neden olur.²⁹⁹ Toplumun bir bütün olarak gerçeği inkar etmesinin nedenlerinden biri, o gerçeğin toplumun birliğini, bütünlüğünü tehdit edeceği düşüncesidir. Bu tür sessizlikleri bozma, gerçeği açığa çıkarma yönündeki çabalar gruba saldırı, hainlik olarak anlaşılır.³⁰⁰

4.4. Bölüm Sonucu

Totaliter toplum yapısına ait, liberal toplum ile arasındaki geçişliliği mümkün kılan öğeler, ya liberalizme de içkindir, ya da liberal topluma tepki olarak gelişmiştir. Totalitarizme yol açan kitleyi liberal toplumda siyasete ilgisizleşmiş, yalnızlaşmış,

²⁹⁵ Zerubavel, *age*, 3.

²⁹⁶ *age*, 20-21.

²⁹⁷ *age*, 9.

²⁹⁸ *age*, 55-56.

²⁹⁹ *age*, 82.

³⁰⁰ *age*, 73.

hiçbir aidiyete sahip olmayan insanlar oluşturur. Liberal demokraside yurttaşların katılımının siyasi liderleri seçmekle sınırlı olması ve bunun da siyasetin kişiselleştirilmesine yol açması, her şeyi merkezi kontrolünde toplamış olan totaliter liderin ortaya çıkışı için uygun zemini sağlar. Totaliter propaganda, kapitalizmin bilinçaltına ve duygulara seslenmek, tercihleri ve arzuları yönlendirmek üzere kullandığı reklam tekniklerinden yararlanır. Tıpkı totaliter ideoloji gibi, liberal toplumda insanların kendilerine karmaşık gelen konuların içinden kolayca sıyrılmak için başvurdukları klişeler de totalleştirici, tüm sorumluluğu tek bir temel nedene yükleyen, indirgemeci açıklamalardır, ve bunlar düşünme yetisini köreltir. Bu öğeler, hem totaliter toplumda hem de liberal toplumda ortak olarak bulunan öğelerdir.

Totaliter toplum özelliklerinden, toplumda birikmiş öfkenin ötekileştirilen, düşmanlaştırılan kesimlere yöneltilmesi, bu kesimlerin insanlığından soyutlanması ve şiddete açık hale getirilmesi, topluma sürekli pompalanan korku ile, suç ve düşman tanımlarının muğlaklaştırılması gibi özellikler ise, bir sonraki bölümde ele alacağımız gibi, liberal ekonomik mantığın siyasal ve toplumsal alana hakim olduğu neoliberal güvenlik toplumu için de temel önemdedir.

Liberal toplumdaki biçimsel eşitliğe karşı homojenleşme, liberal toplum bireyinin yalnızlığından kaçış için totaliter harekete aidiyet ve hareketle özdeşleşme, liberal demokrasinin pasif yurttaşına karşılık totaliter mobilizasyon gibi özellikler de, totalitarizmin liberal topluma reaksiyon olarak geliştirdiği özelliklerdir. Bu bölümde tek tek ele aldığımız bu özellikler, liberal toplumla totaliter toplum arasındaki ilişkiyi ortaya koyar.

Liberal demokratik mekanizma ile totaliter rejimler arasındaki ilişki ise, Schumpeter'in modern demokratik mekanizmayı rekabete dayalı olarak tanımlayan kuramından hareketle anlaşılabilir. Schumpeter'in insan davranışında irrasyonel öğeler bulunduğu, genel iradenin liderlik için rekabet edilen siyasi süreçlerce üretildiği ve bu nedenle sonuçlarının öngörülemeyeceği görüşü, liberal demokrasiyi olduğu kadar, liberal demokratik mekanizmalar içinden gelişen totaliter rejimleri de anlamaya yardımcı olur. Liberal demokraside kitlelerin siyasete aktif olarak katılmıyor ve siyasetle ilgili sorumluluk almıyor olup sessiz bir onayla seçmiş olduğu hükümeti tasvip ediyor ya da destekliyor oluşu, totalitarizmle bağımlı kuran mekanizmadır.

Bu nedenle, Arendt'in totalitarizm ile ilgili analizi ile Schumpeter'in demokrasi kuramının kesiştiği konu olan, irrasyonel siyasal davranış konusu önemlidir. Kitlelerin duygularının, düşüncelerinin yönlendirilebilir olması, bu yönlendirme tekniklerinin son derece tanımlanabilir, kapitalist pazar mantığının reklam ve tükettirme teknikleriyle de uyumlu olması, siyasal davranışın sadece rasyonel süreçlerce belirlenmemesini açıklar. Yaşadığımız toplumda içselleştirdiğimiz rekabet yapısı içinde tüketilmesi istenen meta ya da politikaların tükettirilmesi için düşüncelerimizi, tercihlerimizi yönlendiren mekanizmalar, belli grupların yaşamlarının, haklarının tüketilmesi için de kullanılır. Yani farkında olmadan, garipsemeden, gündelik hayatın olağan akışı içinde, en önemlisi de siyasal haklarımızı başkalarına devrettiğimiz için hiçbir sorumluluk duymadan, eğer tehdit altındaki kesime “bulaşmamayı” başarabiliyorsak, bize anayasal olarak tanınan ve özel alandaki güvenliğimizi sağlayan sivil özgürlüklerimiz sayesinde güvende ve özgür de hissederek, belli grupların şiddet görmesini, dışlanmasını, öldürülmesini onaylayabiliriz. Bu nedenle, ötekileştiren, öteki olarak tanımlananı insanlığından soyutlayayan, şiddet uygulayan totaliter pratikler, liberal demokratik mekanizmalar içinde de hayat bulabilir.

Arendt'e göre totaliter pratiğin ortaya çıkardığı ötekinin yok edilmesini amaçlayan şiddet, terör ve yıkım, vicdani bir sorun değil, politik bir sorundur. Sorun, ortak yaşamla ilgili ilkelerin ortak yaşamın kendi içinden oluşturulmamış olması, bireysel yaşamı ilgilendiren ilkelerin, yani evrensel olarak tanımlanmış liberal ilkelerin ortak yaşama dayatılmasıdır. Liberal evrensellik, bireyselliği öne çıkararak, ortak yaşam ve kolektif sorumluluk duygusunu yok etmiş, kamusal alanın otonom varlığını imkansız hale getirmiş, bu durum politik alanın yok olmasıyla sonuçlanmıştır.³⁰¹ Bu nedenle, ortak yaşamı ilgilendiren, insan eylemini sınırlandıracak kuralların bu yaşamı paylaşan insanlarca, politik süreçlerle belirlenmesi önemlidir.³⁰²

³⁰¹ Nilgün Toker Kılınç, “Hannah Arendt'te Politik Sorumluluk ve Yurttaş Sorumluluğu”, **Felsefelogos**, s. 24 (2004), <http://www.birikimdergisi.com/birikim/makale.aspx?mid=244&makale=Hannah%20Arendt'te%20Politik%20Sorumluluk%20ve%20Yurtta%20Sorumlulu%20F0u> [16.02.2012].

³⁰² Berktaş, 2012, 131.

5. NEOLİBERALİZM

2000'li yıllar Türkiye'de neoliberalizmin yerleştirildiği, birçok kamu hizmetinin özelleştirildiği, mal, hizmet ve sermaye piyasalarının uluslararası anlaşmalarla yeniden düzenlenerek serbestleştirildiği, neoliberal yapısal uyum reformlarının yapıldığı, dolayısıyla neoliberalizmin siyasal etkilerinin de hissedildiği yıllardır. Bu nedenle, 2000'li yıllarda Türkiye siyasetindeki otoriter ve totaliter pratiklere anlam verme çabasında, neoliberalizmin etkisini incelemek açıklayıcı olacaktır. Bu bölümde, neoliberal yönetimin yol açtığı otoriter ve totaliter pratikleri tartışacağım.

İlk olarak, neoliberalizmin yol açtığı otoriter pratiklerin alt sınıfların yönetimden dışlanması, devletin merkezileştirilip güçlendirilmesi ve teknokrasi eğilimlerinden kaynaklandığını öne süreceğim. Neoliberalizmin alt sınıfları mülksüzleştirerek, örgütsüzleştirerek ve yönetimden dışlayarak sermaye sınıfını güçlendirme eğilimindedir. Bunu sağlayabilmek içinse devletin baskıcı gücüne başvurur. Piyasaların liberal işleyişini garanti altına almak, daha önce kamu hizmeti niteliğinde olan alanları piyasalaştırmak ve bu süreçlerin önünde engel olabilecek eylemleri bastırmak, emek örgütlerini dağıtmak için devleti merkezileştirir, güçlendirir. Neoliberal dönemde ekonomik ve toplumsal alanı ilgilendiren birçok politika, uluslararası sermaye kuruluşlarınca belirlenir, yani demokratik denetimden uzaklaştırılır. Bu nedenlerle neoliberal yönetim, otoriter eğilimler gösterir.

Fakat neoliberal yönetim demokratik olduğu iddiasını korumakta ve özgürlükleri genişlettiğinin propagandasını yapmaktadır. Devlet gücünün yoğunlaşmasına, muhalif unsurlara karşı gittikçe daha fazla baskı uygulanmasına rağmen bu iddianın sürdürülebilmesi, “güvenlik” söylemi sayesinde. Devlet, artan baskıya ve refah devleti döneminde kazanılmış hakların kaybına ek olarak, daha önce hep ortak mülkiyet olmuş alanların da piyasalaştırılması yoluyla geniş kesimlerin mülksüzleştirilmesine rağmen toplumun onayını almalıdır. Ve bunun için “güvensizlik” algısını inşa ederek, yeni muhafazakar bir anlayışla birlik ve bütünlük

sağlamaktan, milliyetçiliği, dinciliği ya da ırkçılığı harekete geçirmekten başka bir araca sahip değildir.

Bu nedenle, neoliberalizmin otoriterliğinin yanısıra totaliter eğilimler de taşıdığını öne süreceğim. Neoliberal rasyonalitenin “doğallık” iddiası totaliter eğilimlerinin temelini oluşturur. Liberal ekonominin temel mantığı olan rekabetin toplumsal hayatı belirleyen tek rasyonel haline gelirken bunun alternatifsiz, mutlak olduğunu, çünkü toplumun doğal yaşamına karşılık düştüğünü iddia etmesi, neoliberalizme yöneltilecek itirazları geçersizleştirir ve buna bağlı olarak siyasal alanın kaybolmasına yol açar. Bu “doğal” işleyişi bozabilecek, sekteye uğratabilecek unsurların bertaraf edilmesini öngörür; bunun için de ırkçılığa başvurur. İşte bu eğilimleri de neoliberal yönetimin totaliter pratiklerine neden olur.

5.1. Neoliberalizmin Otoriterliği

Neoliberalizm toplumu ekonomik normlara ve uluslararası sermaye kuruluşlarının direktiflerine göre yöneten teknokratik bir yönetim tarzını benimsediği için otoriterdir. Ekonomik alandaki güç ilişkilerini depolitize eder. Bölüşüm ilişkileri ile ilgili düzenlemeleri siyasetin erişiminden kopararak, alt sınıfların katılımını kısıtlar. Alt sınıfların mücadeleleriyle kazanılmış ve refah devleti döneminde kurumsallaşmış olan hakları geri alma, devletin sosyal işlevlerini sivil topluma devretme, ortak mülkiyetleri özelleştirme yollarıyla alt sınıfları mülksüzleştiren neoliberalizm, bu politikalara karşı yükselecek itirazları bastırmak için daha merkezi ve baskıcı devletlere ihtiyaç duyar.

Piyasadaki rekabet kurallarını normlaştıran, bunları yalnızca uzmanlarca değerlendirilebilecek teknik konular gibi göstererek, ekonomiyle ilgili tüm politikaları depolitize eden yeni bir otoriterlik türü ortaya çıkarır. Alt sınıfların hükümetleri etkileme yoluyla kendi hayatlarını etkileyecek politikalara müdahale etmesinin önüne geçer. Sosyal devletle birlikte yerleşmiş olan tüm hakları geri alarak, alt sınıfların daha da yoksullaşmasına, sosyal hakların getirdiği korumadan yoksun, piyasa güçleri karşısında tek başına kalmasına ve ekonomiye etki etmenin politik yolları da kapandığı için, siyasal alandan da dışlanmasına neden olur.

Neoliberalizm “serbest piyasa” söylemiyle ortaya çıkmıştır. Neoliberal teoriye göre devlet, piyasanın bulunmadığı alanlarda özelleştirmeler yoluyla piyasa yaratmak, bu piyasaların rekabet kurallarına göre işlemlerini garanti altına almak, ancak bundan sonra piyasalara müdahalesini minimumda tutmakla yükümlüdür.³⁰³ Devlet müdahalesinden özgürleşme tam serbest rekabeti sağlayacak, piyasalar kendi dengesini bulacaktır. Bu da sivil toplumu devlet karşısında güçlendireceği için özgürlükleri genişletecektir. Fakat neoliberalizmin gerçek görünümü, uygulaması, bu teoride öngörüldüğü kadar “özgürlükçü” değildir. “Serbest piyasa”nın tam serbest rekabete dayandığını söylemek de mümkün değildir. Rekabetin nihai sonucu tekelleşmedir, rekabetin yerini siyasete de etki edecek güce sahip olan ve piyasaları kontrol eden tekellerin rekabeti almaktadır.³⁰⁴

Neoliberalizm, devletin serbest piyasaya müdahale etmemesi, sosyal sorumluluk üstlenmemesi gerektiğini söyler. Bu yönetim rasyonal “yönetişim” kavramıyla ifade edilmiştir. Buna göre, devlet küçülmeli, serbest piyasanın işleyişine müdahale ederek sosyal yaşamı düzenleyen işlevlerinden kurtulmalı, bünyesinden atacağı sosyal işlevleri sivil topluma devretmelidir. Tüm toplumsal alanlar gibi devleti de piyasa kuralları yönetmelidir. Devletin kendisi de, serbest piyasanın işleyiş ilkeleri olan verimlilik, etkinlik gibi ilkeleri temel almalıdır.³⁰⁵ “Sivil toplum”, devletin başından attığı sosyal sorumlulukları üstlenmek, piyasanın işleyişini kusursuzlaştırmak üzere devletine yardımcı olmak için yönetime dahil olmalıdır.

Devletin yükümlülüğü, uluslararası sermaye kuruluşlarının direktifleri doğrultusunda, su gibi daha önce ortak mülkiyet altında olan doğal kaynakların metalaştırılması, alternatif, yerli üretim ve tüketim biçimlerinin ortadan kaldırılması, eğitim, sağlık, elektrik, haberleşme gibi kamu hizmetlerinin özelleştirilmesi, sınıf mücadeleleriyle elde edilmiş emeklilik, sağlık güvencesi gibi sosyal hakların geri alınması ve bunların özel hizmet alanları olarak tanımlanması gibi “el koyma” politikalarıyla piyasaları genişletmektir.³⁰⁶ Bu süreçte devletlerin uluslararası sermayenin yatırımları ve ticaretinin önüne koyduğu kısıtlar kaldırılmış, yerel

³⁰³ David Harvey, “Neo-Liberalism as Creative Destruction”, **Geografiska Annaler: Series B, Human Geography**, c. 88, s. 2 (2006): 145.

³⁰⁴ David Harvey, **Yeni Emperyalizm**, çev. Hür Güldü (İstanbul: Everest Yayınları, 2003), 108.

³⁰⁵ Sonay Bayramoğlu Özügürlü, “Türkiye’de Devletin Dönüşümü: Parlamenter Popülizmden Piyasa Despotizmine”, **Küreselleşme, Kriz ve Türkiye’de Neoliberal Dönüşüm**, ed. Sinan Sönmez, Nergis Mütevellioğlu (İstanbul: İstanbul Bilgi Ün. Yay., 2009): 266.

³⁰⁶ Harvey, 2003, 120-123.

kaynaklar uluslararası yatırımlara ve dolayısıyla sömürüye açılmış, mal, sermaye ve emek piyasaları uluslararası tekeller yararına serbestleştirilmiştir. Neoliberal sürecin sonucu, alt sınıfların bu mülksüzleştirme politikalarıyla daha da yoksullaştırılması, kapitalist sınıfının güçlendirilmesidir.

Devlet bu mülksüzleştirme politikalarını alt sınıfların itirazlarına rağmen gerçekleştirmeli, bu itirazların bir krize ya da ayaklanmaya yol açmasını gerekirse zora da başvurarak engellemelidir. Dolayısıyla neoliberalizmin özgürlük iddiası aslında sermayenin, alt sınıfların mücadeleleriyle kazanmış olduğu haklardan, bölüşüm ilişkilerini düzenleyen kurumsal kısıtlardan, emeğin örgütlü gücünden özgürleşmesidir. Bunun için toplumsal hareketler bastırılmış, emeğin örgütlü eyleminin piyasalara müdahalesi engellenmeye çalışılmıştır.³⁰⁷

Yönetişim ile sivil toplumun yönetim süreçlerine katıldığı, demokratik katılımın sağlandığı iddiaları, alt sınıfları siyasetten dışlayan otoriter bir siyaset tarzının üstünü örtmektedir. Yönetişim formülüne göre yönetime katılan aktörler, “devleti temsilen bürokrasi, özel sektörü temsilen şirketler ve bütün toplumsal grupları, sınıfları, katmanları temsilen de sivil toplum kuruluşlarıdır.”³⁰⁸ Sermaye hem ayrı bir aktör olarak, hem de sivil toplum kuruluşları içinde ağırlıklı olarak temsil edildiği halde emekçi kesimler “sivil toplum örgütleri” içine dahil edilmektedir. Üstelik en önemli sivil toplum örgütleri olarak TÜSİAD, MÜSİAD, TOBB gibi sermaye kuruluşları görülürken, işçi sınıfı sivil toplum örgütleri arasında yalnızca bir “çeşni”dir. İşçi sınıfı örgütleri dağıtmakta, bastırılmakta, yalnızca iktidarla uyumlu örgütlerin temsiline izin verilmektedir.

İşçi sınıfının dışlanmasının bir başka yolu, tüm siyasi partilerin alt sınıfları mülksüzleştiren özelleştirme politikalarında anlaşma sağlamasıdır. Tüm siyasi partiler neoliberal dönüşümün sağlanması konusunda anlaşığı oranda, siyasi seçenekler kısıtlanmış, ekonomik eşitlik talepleri her durumda siyasetten dışlanmıştır.³⁰⁹ Böylece ekonomi artık hükümetlerin değişmesiyle değişebilen ve halkın taleplerinin ya da baskısının etkileyebileceği siyasi tercihlere göre değil,

³⁰⁷ Harvey, 2006, 147.

³⁰⁸ Sonay Bayramoğlu, “Küreselleşmenin Yeni Siyasal İktidar Modeli: Yönetişim”, **Praksis**, s. 7 (2002): 113.

³⁰⁹ Deniz Yıldırım, “AKP ve Neoliberal Popülarizm”, **AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu**, ed. İlhan Uzgel, Bülent Duru (Ankara: Phoenix Yayınevi, 2009): 82.

küresel olarak belirlenmiş “ekonomik yasalara” göre düzenlenen teknik bir alan haline gelmiştir.³¹⁰ Demokrasinin alanı daralırken eşitlik talepleri ve sosyal haklara ilişkin talepler demokrasiden dışlanmıştır.

Tüm politikalar “verimlilik” ve “etkinlik” terimleriyle ele alındığından, bunlar kamusal alanda politik süreçler sonucu alınan kararlar olarak görülmez, teknik konular olarak ele alınır. Bu nedenle de birçok politikanın belirlenmesi, sermayenin doğrudan denetimine geçerken, halkın temsili demokrasi temelinde gösterdiği katılım etkisizleşir. Parlamenter katılımın yerini, ekonomiyi piyasanın neoliberal işleyişini sağlamak üzere düzenleyen, bunun için gerekli reformları yöneten kalkınma ve yatırım ajansları, fon kuruluşları, ticari birlikler, vb. uluslararası kurullar alır. Bu tür kurulların aldığı, ekonomiyi uzun dönemli olarak yöneten kararlar, örneğin kamu kurumlarının özelleştirilmesi planları, normlaştırıldığı, hatta bu politikaların sürekliliği yasalarla güvence altına alındığı için, hükümetlerin tercihlerine bağlı politik kararlar olmaktan çıkarılır.³¹¹ Siyasetin müdahalesinden uzaklaştırılan alanların sınırları genişledikçe, yurttaşın toplumsal yaşama etki kapasitesi azaldığı oranda siyasete ilgisi de azalır. Bu durum, siyasetin uzmanların işi gibi algılanmasına ve demokrasinin değersizleşmesine yol açar.

Neoliberalizmde siyasi iktidar yoğunlaşma eğilimindedir. Sosyal hakları tasfiye eden, kamu hizmetlerini özelleştiren, alt sınıfları mülksüzleştiren ve yönetimden dışlayan neoliberalizmin yerleşmesi süreci, kendiliğinden gerçekleşemeyeceğine ve bu süreçten zarar gören toplumsal kesimlerin tepkisiyle karşılaşacağına göre, özelleştirme, piyasalaştırma ve metalaştırma politikalarını uygulayacak, piyasanın işleyişine alt sınıfların müdahalesini önleyecek tedbirleri alacak olan yine devlettir. Bu nedenle, devlet küçülürken yoğunlaşmalı ve merkezileşmelidir. Piyasa aktörleri, neoliberal dönüşüm için daha etkili, güçlü, otoriter karakteri ağır basan bir devlete ihtiyaç duyar. Bu politikalar karşısında oluşacak muhalefete karşı devletin eli güçlendirilir, devletin güvenlik işlevleri, kendisine tehdit olarak algıladığı toplumsal güçlere karşı kullanılmak üzere yoğunlaşır.³¹² Neoliberal dönemde “düzen ve istikrar” adına, devletin baskıcı gücü artmış, toplumsal hayat denetlenir ve gözetlenir

³¹⁰ Ergin Yıldızoğlu, “AKP Liberal Entelektüellerin Yavaş İntiharı”, **AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu**, ed. İlhan Uzgel, Bülent Duru (Ankara: Phoenix Yayınevi, 2009): 113.

³¹¹ Bayramoğlu Özüğurlu, 2009, 264-266.

³¹² Pınar Bedirhanoglu, “Türkiye’de Neoliberal Otoriter Devletin AKP’li Yüzü”, **AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu**, ed. İlhan Uzgel, Bülent Duru (Ankara: Phoenix Yayınevi, 2009): 61.

hale gelmiş, devletler muhalif unsurlara karşı “terör” söylemine başvurarak, polis şiddeti, tutuklama gibi yöntemlerle savaşımıştır.³¹³

Neoliberalizm, yönetim ile iktidarı sivil toplumla paylaştığını ilan ederken, iktidarın merkezileşme ve yoğunlaşma eğilimini gizler. Devletin baskıcı karakterinin ağırlık kazanmasına ve otoriterleşmeye rağmen halkın rızasını sağlayan ise yeni muhafazakarlıktır. Devletin toplumu koruduğu, kolladığı, bu nedenle de sorgulanmadan savunulması gerektiği telkininde bulunan, neoliberalizmin yarattığı rahatsızlıkları “milli birlik” ya da gelenek örtüsüyle örten ve meşrulaştıran, muhafazakar düşünce olmuştur. Bu nedenle neoliberal dönemde yeni muhafazakar hükümetler desteklenmiştir.³¹⁴ Yine bu dönemde, sermaye için iyi olanın halk için de iyi olduğu iddiasını desteklemek üzere, “halktan gelen”, halkı temsil ettiği iddia edilebilen, “halkın dilinden konuşan” karizmatik liderler öne çıkmıştır.³¹⁵

5.2. Neoliberalizmin Totaliterliği

Neoliberalizmin totaliter eğilimleri, liberal ekonominin rekabet mantığının “doğallık” iddiasının, siyasal tartışmanın ve eleştirinin önünü kapaması ile ilişkilidir. Siyasal alanın kaybı, toplumsal ve politik meselelerin depolitize edilmesi totaliter eğilimlere zemin hazırlar. Bunun yanı sıra, neoliberalizmin güvenlik mantığı, neoliberal toplumun “doğal” işleyişinin korunması adına bazı toplumsal kesimlerin ötekileştirilmesine, siyasal ya da toplumsal alandan dışlanmasına, şiddete açık hale getirilmesine yol açar. Hatta bu “tehlikeli gruplar” a karşı “gerçek” yurttaşların mobilize edilmesi, bu kesimlerin vatandaşlık hatta bazen yaşam haklarından soyutlanması; böylece var olanın, güvenli olanın korunması adına tekçi, organizmacı bir birlik yaratılması ile sonuçlanabilir. Burada, bu özellikleri nedeniyle neoliberalizmin otoriterliğinin yanı sıra, totaliter eğilimler de gösterdiğini öne süreceğim.

5.2.1. Rekabet Mantığının Totallığı ve Siyasal Alanın Kaybı

Neoliberal dönemde, hak söyleminin, hukuk devletinin, anayasal özgürlüklerin birey için koruyucu bir işlevi kalmamıştır; modern demokratik değerler silinmekte, yerini

³¹³ Harvey, 2006, 155-156.

³¹⁴ Gambetti, 2009, 150.

³¹⁵ Örneğin, “İşçi Lideri Lula, Kasımpaşalı Tayyip, Siyah Obama”; Yıldızcan, Yaka, **age**, 261.

“küresel düzeyde bir iç savaş/doğal durum mantığının gereklerine” bırakmaktadır.³¹⁶ Neoliberalizm, liberal ekonomik rasyonalitenin sosyal ve politik alanı belirler hale geldiği bir sistemdir.³¹⁷ Liberalizm ilk ortaya çıktığında mevcut bir toplumsal ve siyasal formun üzerine yerleşmiş, bu nedenle de ekonominin işleyişi için özerk bir alan ortaya çıkarmıştır. Oysa neoliberalizmin problemi, siyasal alandan özerk bir ekonomik alanda piyasanın işlemesi değil, siyasetin de piyasa ekonomisinin normlarına uyumlu hale getirilmesidir. Yönetim mantığı bir bütün olarak liberal ekonominin normlarını benimsemelidir.³¹⁸

Özellikle sosyal devlet döneminde siyaset hak temelinde anlaşılabilirken, neoliberalizm siyaseti rekabet, karlılık, verimlilik gibi ilkelerin belirlemesini öngörür. Temsil, rıza, hukukun üstünlüğü gibi normların yerini tüm politikaların fayda ve zarar hesaplarına göre değerlendirilmesi, sermaye açısından en verimli ve optimal olanın uygulanması alır. Yani bölüşümün dengelenmesi ve bazı hak taleplerinin karşılanması yoluyla rıza sağlanması yerine, halkın onayı alınmadan, hatta gerekirse zora başvurulurken, uluslararası sermaye kuruluşları tarafından piyasaların sağlıklı işleyişi için belirlenmiş politikalar uygulanır. Bunun için de öncelikle piyasanın işleyişini “sapma”ya uğratan refah devleti pratikleri, sosyal haklar tasfiye edilmelidir. Sonra sosyal ve politik alan serbest piyasanın mantığına göre, yani “verimlilik” temelinde yeniden yapılandırılmalıdır.³¹⁹ Siyasi güç, ekonominin “doğal işleyiş ilkelerine saygılı ve uygun olmalı”, piyasanın sağlıklı işleyişi için gerekli müdahaleleri yapmalıdır. Siyasi irade, piyasanın toplumda oluşturduğu yıkıcı etkileri yok etmeye çalışmamalı, bunun için sosyal devletin kullandığı mekanizmaları kullanmamalıdır. Aksine devlet, “rekabeti insan davranışının temel prensibi yapmak” için topluma müdahalede bulunmalıdır.³²⁰

İnsan davranışının tüm öğelerinin, tüm toplumsal ilişkilerin kar-zarar hesaplarıyla anlaşılması, neoliberalizmi doğallaştırır, böylece neoliberalizmin yıkıcı etkilerine itirazı geçersizleştirir. Neoliberalizmin piyasa kurallarını doğallaştırması, bu yolla muhalefeti geçersizleştirir ve hatta nüfusu da rekabetin gereklerine göre

³¹⁶ Alev Özkazanç, “Türkiye'nin Neoliberal Dönüşümü ve Liberal Düşünce”, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce**, c.7: Liberalizm (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001): 636.

³¹⁷ Johanna Oksala, “Violence and Neoliberal Governmentality”, **Constellations**, c. 18, s. 3 (2011): 480.

³¹⁸ **age**, 478.

³¹⁹ Özkazanç, 2001, 636.

³²⁰ Oksala, **age**, 479.

şekillendirmeye, herkesi “girişimci bireyler” haline getirmeye çalışması, totaliter mantığını ifade eder.

Sınıf mücadelesi ve muhalif toplumsal hareketler piyasanın rekabetçi işleyişine zarar verdikleri gerekçesiyle bastırılır. Özel mülkiyet, bireycilik ve rekabet adına tüm toplumsal örgütlülükler dağıtılır.³²¹ Neoliberalizmin doğallık iddiası, insanın doğası gereği en fazla fayda/haz sağlayacağı davranışta bulunduğunu, ve bunun değiştirilemeyeceğini varsayar. Bu fikir, bireyin fayda bazlı davranışını mutlaklaştırdığı için her türlü toplumsallığı, toplumsal dayanışma biçimlerini tahrif eder. Toplumu, arzuları bir bütün olarak yönetilebilir bireylerden oluşan nüfusa dönüştürür.³²²

Refah devletinde toplumsal olarak çözülmüş olan birçok sorun, neoliberalizmde bireysel sorunlar olarak tanımlanır. Bireyler piyasanın işleyişi dahilinde, kendi sorunlarını çözmekle yükümlüdür, çözemiyorsa bu, bireyin yeterince girişimcilik göstermemesinden, ya da kaynaklarını ve yeteneklerini iyi kullanmamasından kaynaklanıyordur, yani tümüyle bireysel bir problemidir. Bu şekilde toplumsal sorunlar depolitize edilerek siyasetin alanı daraltılır. Örneğin iş bulamamak, bireysel bir eksiklikten kaynaklanır; kamusal eğitimin sorunları özel eğitim kurumları eliyle çözülmelidir; insanlarda oluşmuş olan güvensizlik duygusunun çözümü özel güvenlik şirketlerinin yaygınlaşmasıdır; bireylerin özgürlük yoksunluğundan kaynaklanan psikolojik problemlerinin çözümü anti-depresanlardır...³²³ Eşitsizlik meşrudur, herkesin bu eşitsizliği kendi lehine çevirmek için çabalaması beklenir. Herkesin topluma dahil olması gerekmez, sorun yaratan, iyi bir yurttaş statüsünden yoksun olan kesimler her zaman var olacaktır; bu, piyasa toplumunun kaçınılmaz bir bedeli olarak kabul edilir. “Kalıcı bir sınıf-altı kesim ve kalıcı bir suçlu sınıf üretilir”.³²⁴ Dolayısıyla bu kesimlerin varlığı politik bir sorun değildir, bu kesimlerin oluşturacağı risklerin nasıl yönetileceği teknik bir sorundur. Tüm sorunları bireyleri rekabetçi dünyada “başarılı” olup olmadığı üzerinden kodlayan bu sosyal evrimci

³²¹ David Harvey, **A Brief History of Neoliberalism** (Oxford University Press, 2005), 23.

³²² Michel Foucault, **Security, Territory, Population: Lectures at the Collège de France, 1977-78** (Hampshire ve New York: Palgrave Macmillan, 2007), 72.

³²³ Wendy Brown, “American Nightmare: Neoliberalism, Neoconservatism, and De-democratization”, **Political Theory**, c. 34, s. 6 (2006): 704.

³²⁴ **age**, 695.

mantık, uyum sağlayamayanların, rekabetin gereklerini sağlayamayanların toplumsal bünyeden atılmasını, bu kesimlerin yaşama şanslarının azalmasını doğallaştırır.

Neoliberalizmin kapitalist piyasanın normlarını doğallaştırması, kaçınılmaz, değiştirilemez, mutlak gerçekler olarak alması, neoliberal işleyişi depolitize eder. Bu politikaların meşrulaştırılması, rıza talep etmesi, siyasal süreçler sonucunda kabul edilmesi gerekmez. Meşruluğu kendiliğinden gelir. Bu anlamda totaliter yasayla benzerlik gösterir; sorgulanamaz, değiştirilemez çünkü politik değildir.³²⁵ Mutlak olan, kendi kendinin kanıtı olan bu “gerçekler”i eleştirenler, bu nedenle doğal bir yasaya karşı çıkmış gibi görülür; insanların bu yasalar karşısında aciz olduğu, bu güce karşı koymanın imkansızlığı empoze edilmeye çalışılır. Bu büyük, değiştirilemez yasaya karşı çıkanlar düşmanlaştırılır, aşağılanır.³²⁶ Eleştiri yoksa, tüm kararlar mutlak bir yasanın yansımasıysa, politika da yoktur.

Neoliberalizm, siyasal alanı yok ederken, demokrasinin iktidarı tüm halkın eşit olarak paylaşması prensibini ve hatta, yurttaşın politik katılım göstermesi prensibini de yok eder. Böylece, yurttaşın zaten zayıf olan katılımı sonucu politikaları etkilemesinin yolu tamamen tıkanınca, demokrasiden geriye formel bireysel haklar ve oy verme hakkı kalır. Demokratik hakların kullanımı da piyasa ile uyumlulaştırılarak, yurttaşın bir tüketici olarak önüne konan seçeneklerden birini seçmekten öte bir rolünün olmadığı bireysel bir tüketim pratiğine indirgenir. Politik otonomi ise, özgürlükle ilişkilendirilen değerler listesinden silinir.³²⁷ Siyasal alanda çözülmesi gereken bir mesele kalmadığı durumda, halkın siyasete katılım göstermesi de gerekmez. Siyasetin yerini “yönetişim” alır. Bireyselleşmiş, atomize olmuş, tüm sorunlarını piyasa mantığı dahilinde kendi girişimciliği ile çözmek zorunda bırakılmış bireylerden oluşan toplum çözülmüş, siyasetten ve toplumsallıktan uzaklaşmıştır.

Siyasal alanın yok olmasıyla, siyasal bir birlik olarak toplum yok olurken, piyasa kuralları içinde tek başına tutunmaya çalışan birbirinden kopuk bireylerin toplamından oluşan “kitle” toplumu hayat bulur. Toplumun bu çözülüşü, totaliter pratikler için uygun zemini hazırlarken; bu parçalanmışlığa rağmen kendini bir arada tutmak zorunda olan toplum, birleştirici unsurlar olarak cemaatlere başvurur.

³²⁵ Gambetti, Güremen, *age*, 643.

³²⁶ Özkazanç, 2001, 652.

³²⁷ Brown, *age*, 703.

Kamusal alanın kaybolmasının ve toplumun atomize olmasının sonucu, bireylerin tutunabilmek adına çetelere, cemaatlere, tarikatlere sığınmasıdır.³²⁸

Neoliberalizmin siyasal alanı yok eden, politik katılımı ve otonomiye değersizleştiren, gündelik hayat pratikleri üzerindeki kontrol mekanizmalarını yoğunlaştıran özelliklerinin tamamlayıcısı, milliyetçi, ırkçı ya da dinsel söylem doğrultusunda toplumsal birliği ve mobilizasyonu sağlayan muhafazakarlıktır.³²⁹ Muhafazarlık, otoriteye boyun eğmeyi, devlete, iktidara sadakati, milli birliği, eşitsizliğin norm olarak kabullenilmesini telkin eden değerler sistemiyle neoliberal yönetimi meşrulaştırmaktadır.³³⁰ Bu nedenle neoliberal dönemde parçalanmayı engelleyecek, toplumu bir arada tutacak millet gibi, din gibi aidiyetler öne çıkar, muhafazakar partiler başat aktör olur. Muhafazakarlık, toplumda homojen bir birlik algısı yaratırken, değişken tehdit algılarına göre farklı etnik ya da dini kimliklerden grupları ya da suçla özdeşleştirilen yoksul kesimleri ötekileştirir.

5.2.2. Güvenlik Toplumu

Neoliberalizm rekabet yasalarını mutlaklaştırdığı için, bu mutlak yasanın önündeki tüm engelleri bertaraf etmeyi hedefler. Piyasaların uluslararası tekelci sermaye yararına yeniden düzenlenmesini, toplumun büyük bölümünün mülksüzleştirilmesini öngören neoliberal politikalar hiçbir kısıta takılmadan uygulanmalıdır. Bu politikaları aksatabilecek olan toplumsal muhalefetin, siyasal eylemin önü kapanmalıdır. Neoliberal politikalar, bölüşümün yeniden düzenlenmesi ve toplumun geneline bazı haklar tanınması yoluyla alt sınıflardan rıza sağlayan eski yöntemlere başvurmadığı, hiçbir esneklik payı bırakmadan alt sınıfları yoksullaştırırken sermaye sınıfını güçlendirmeyi esas aldığı için sistematik baskı ve şiddete başvurmak zorundadır. Fakat salt baskı toplumun devletin otoritesini kabul etmesi için yeterli değildir. Üstelik çoğu devlet günümüzde uluslararası meşruiyetini koruyabilmek için demokrasi söylemini sürdürmek zorundadır. Bu nedenle, toplumun devletin uyguladığı sistematik baskıyı kabullenmesi, bu politikaların gerekliliğine inanması gerekir. Güvenlik stratejileri devlete bu meşruiyeti sağlar. Bireyler sürekli güvensiz hissettikleri, tehdit altında yaşadıklarına inandıkları ölçüde, bu tehditleri kontrol altında tutacak stratejilere onay verirler.

³²⁸ Özkazanç, 2001, 640.

³²⁹ Brown, *age*, 705-706.

³³⁰ *age*, 708.

Foucault, modern dönemde iktidarı üç farklı paradigma çerçevesinde tanımlamıştır: egemenlik (ya da hukuk), disiplin ve yönetim (ya da güvenlik). Bu üç iktidar tipi, bir arada bulunur fakat birbirleri arasındaki ilişki ve hangisinin daha etkin olduğu dönemselsel olarak değişir.³³¹ Neoliberal dönemde hem disiplin teknikleri hem de güvenlik stratejileri yoğunlaşmış, hem tek tek bireyler hem de toplam olarak nüfus üzerinde kontrol sağlamıştır. Bu iktidar tekniklerinden disipliner iktidar, tek tek bireyler üzerinde uygulanır, bireyleri ideal bir davranış modeline uygun hale getirmeye çalışır. Güvenlikçi iktidar ise “nüfusu”, yani bir bütün olarak yaşamı düzenlemeyi amaçlar.³³² Liberal toplumsal işleyişi, toplumun “doğal” durumu olarak veri alır ve bu işleyişin aksamadan sürdürülmesini hedefler. Buna göre doğal işleyişi bozacak müdahaleler yapılmamalıdır. Bunun yerine olası riskleri hesaplayabilecek ve bu riskleri toplumsal bünyeye zarar vermeden dengeleyebilecek stratejiler benimsenir.³³³

Foucault güvenlikçi iktidarı, kıtlık örneği üzerinden açıklar. Düzenleyici (güvenlikçi) iktidar, kıtlığın önlenmesi için üretim ve ticaret sistemi üzerinde düzenlemeler yapılmasını, örneğin fiyatların belli bir fiyatta sabitlenmesini etkin bulmaz. Bu önleyici yaklaşımla örneğin bir ürünün fiyatları halkın tümünün alabilmesi ve açlık çekmemesi için düşük tutulduğunda bu kez üretici bu üründen yeterince kar edemez, kar etmediği için üretmeyi tercih etmez, bunun sonucunda ürünün üretimi azalacağından yine kıtlık baş gösterir.³³⁴ Düzenleyici iktidar için kıtlık “iyi” ya da “kötü” değildir; “doğal”dır. Piyasanın doğal işleyişinin bir parçası olduğuna göre, önlenmesi, tamamen ortadan kaldırılması gerekmez. Piyasanın işleyişine müdahale edilmediği durumda kendisini dengeleyecektir. Tabii ki toplumun belli kesimleri, bazı bireyler açlık, yoksulluk çekebilir, hatta açlıktan ölebilir de. Fakat bu durum, fiyatları dengeleyerek genel bazda bir kıtlığa, açlığa engel olur. Örneğin gıda fiyatları yükselme eğiliminde olduğu için toplumun bir kesimi, en yoksul olanlar açlık çeker. Fakat onların açlığı sayesinde alım düştüğü için fiyatlar yeniden dengelenir. Yani açlık problemi tamamen ortadan kalkmaz ama bir grup insanın problemi olur ve tamamen bireysel bir problem, rekabetçi toplum içinde tutunamayan, “başarısız”

³³¹ Michel Foucault, “Governmentality”, **The Foucault Effect : Studies in Governmentality with Two Lectures by and an Interview with Michel Foucault**, ed. G. Burchell, C. Gordon, P. Miller (Chicago: University of Chicago Press, 1991): 102.

³³² **age**, 100.

³³³ Foucault, 2007, 352-353.

³³⁴ **age**, 33.

bireylerin problemi olarak görülür. Bu insanların feda edilmesi sayesinde toplumsal bünye bütün olarak “sağlıklı” yaşamını sürdürebilir.³³⁵

Kapitalist ekonomi bir malın üretim ve dağıtım sürecindeki tüm riskleri, süreç maliyetini, olası problemlerin karın yüzde kaçına mal olacağını, pazar koşullarını, vb. hesaplar. Düzenleyici iktidar ya da güvenlik mantığı da liberalizmin mantığı ile örtüşür. Yani toplumsal riskler vardır, ama bunlar iyi ya da kötü diye değerlendirilmemeli, doğal işleyişin bir parçası olarak görülmelidir. Önemli olan ortaya çıkan problemlerin ve bunların idaresinin toplumsal bünyenin bütününe, “doğal” yaşamına zarar vermemesidir. Toplumsal yıkım yaratmayacak, toplam verimliliği, karlılığı düşürmeyecek tekniklerle olası riskler dengelenir. Örneğin işsizlik liberal toplumun yarattığı normal bir durumdur. Toplumun bir kesimi işsiz kalmalıdır ki çalışanların ücretleri çok yükselmesin ve sermaye için üretim yapmak karlılığını sürdürsün. Liberal ekonominin işleyişi içinde bireyler işsiz kalınca, iş bulabilmek için kendilerini daha fazla geliştirmeye, daha fazla eğitim almaya yönelirler. Dolayısıyla işsizlik verimliliği ve karlılığı artırır.

Liberal toplumsal yapı, bazı toplumsal kesimlerin açlığa ya da ölüme terk edilmesi, toplumsal bünyeden dışlanması, yani “harcanabilir” olması pahasına da olsa, işleyişini kesintisiz sürdürmelidir. Bu işleyişi kesintiye uğratacak her türlü toplumsal güç ya da eylem “tehdit” olarak tanımlanır ve bertaraf edilmeye çalışılır. Örneğin mülkiyet paylaşımından olumsuz etkilenen, daha eşit koşullar isteyen sınıflar, toplumsal bünyeye zarar verebilecek “iç düşmanlar” olarak damgalanır. Sistem için risk oluşturan farklı toplumsal gruplar, konjonktüre göre “terör”le ilişkilendirilir. “Tehlikeli sınıflar” böylece yeniden tarih sahnesine çıkmıştır.³³⁶ Alt sınıfların ve muhaliflerin terörle ilişkilendirilmesi, hem alt sınıfları yıkıma uğratan neoliberal politikaların engelsiz uygulanmasını sağlar, hem de terör tehdidinin ve teröre karşı savaşın her zaman sürmesini garantiler.³³⁷ Bu “terör” söylemi ve onun yarattığı toplumsal tehdit algısı, aynı zamanda toplumu bir arada tutma işlevi de görür. Neoliberal politikalar nedeniyle zarar gören toplumsal kesimler bile, isyan etmek bir yana, “güvenliği” için devletin baskıcı politikalarını sahiplenir hale getirilebilir.

³³⁵ age, 42.

³³⁶ Alev Özkazanç, "Biyo-politik Çağda Suç ve Cezalandırma: Denetim Toplumunda Neoliberal Yönetimsellik", **Toplum ve Bilim**, s. 108 (2007): 34.

³³⁷ Gambetti, 2009, 158.

Güvenlik mantığında, kanıtlanabilir bir suç karşılığında verilen belirli bir cezanın yerini, yasalarla belirlenmesi ve sabitlenmesi mümkün olmayan önleyici tedbirler alır. Belirsiz riskler karşısında esnek ve çeşitli tedbirler üretilmelidir; artık şiddet, tutuklama gibi yaptırımlar, suç işlemiş bireylere değil, suç işleme potansiyeli olan bireylere karşı kullanılır. Devletin güvenliğini tehdit edebilecek güçlere karşı önleyici tedbirler alma mantığı, totaliter rejimler için de temeldir.³³⁸ Hukuk araçsallaştırıldığı, değer kaybettiği, istisna durumları yaratılarak askıya alınması ya da delinmesi mümkün olduğu için, bu durum “kalıcı bir istisna durumu” için zemin hazırlar.³³⁹

Güvenlik söylemi ile devlet, içimizdeki hainlerden, iç düşmanlardan gelen tehditlerin, güvenliğimiz için her an risk oluşturduğunu, üstelik bu düşmanlar yurttas görüntüsü altında kendilerini kamufle ettiği için belirgin bir tanımının olmadığını anlatır. Bu söylemle, her türlü muhalif söylemi düşmanlaştırmak, kriminalize etmek, hedef göstermek mümkün olmuştur. Sistem karşıtı hareketlerin neleri içerdiği, terörün tanımının ne olduğu konusunda ortak bir kabul bulunmadığı ve bu kavramın sınırları çok muğlak çizildiği için de hükümetler ve başka toplumsal güçler bu tanımları istediği gibi esnetebilir, kendisine tehdit olarak algıladığı ya da muhalefetinden rahatsız olduğu herkese karşı şiddet içeren “güvenlik tedbirleri”ni kullanabilir.

Neoliberal politikalara her türlü itiraz “terör” sınıflandırmasının içine sokulabilir ve bu yolla da içeriğinden soyutlanabilir; bu nedenle muhalefet imkansızlaşır. Tehdit oluşturan kesimler konjonktüre göre değişebilir olduğuna, tehlike her yerden ve herkesten gelebileceğine göre, yurttaşlar tehdit oluşturan kesimlere dahil olmadıklarını kanıtlamak zorunda kalır. Millet, bu tek parça organik yapının parçası olanlar, farklı görüşlere sahip olamazlar, devlete bağlılıklarını sorgulatacak davranışlar sergileyemezler.

Muhalifler dışında bir bütün olarak alt sınıflar, “sınıfdışı” kesimler ve etnik azınlıklar da “tehlikeli gruplar”a dahil edilir. Alt sınıflar, uyuşturucu kullanımı, hırsızlık, vb. suçlarla ilişkilendirilir; bütün olarak ötekileştirilir, suçlulaştırılır, ahlaki çöküntü içinde olarak görülür. Şehirlerde suç haritaları oluşturulur, belli bölgeler, özellikle en

³³⁸ Giorgio Agamben, **Kutsal İnsan: Egemen İktidar ve Çıplak Hayat**, çev: İsmail Türkmen (İstanbul: Ayrıntı Yay., 2001), 217.

³³⁹ Brown, **age**, 695.

yoksul yerleşimler, varoşlar, bu özellikleri nedeniyle sistematik devlet şiddetine açık hale gelir.³⁴⁰ Örneğin Amerika'da siyahlar, Avrupa'da yabancı ve göçmenler de bu tür bir muameleye maruz kalır.³⁴¹

Suçlulaştırılan, düşmanlaştırılan, dolayısıyla şiddete maruz bırakılan toplumsal kesimler, cezalandırılmaz, aksine “harcanabilir” kılınır.³⁴² Onlar zaten düşmanlaştırıldığı, yurttaş özelliklerinden arındırıldığı için haklarından da arındırılır, her şey mübah hale gelir. Çünkü bu iktidar tipi insanlara özgür ve bilinçli siyasal özneler olarak değil, nüfusu oluşturan bedenler olarak hitap eder.³⁴³ Dolayısıyla insan bedenleri, nüfus üzerinden yapılan hesaplamalara, ekonomiye yapacakları katkıya, topluma “fayda”larına göre muamele edilebilir olur.

Birey, ancak vatandaşlıkla birlikte haklara sahip olabilir. Çünkü bu haklar politik olarak oluşturulmuş haklar değil, büyük beden tarafından onun parçası olan bedenlere bağışlanmış olan haklardır. Bu haklar yalnızca “milletle” dahil olarak doğan, onun parçası olan bedenlere verildiğine göre, bu organik bütüne dahil olma kriterlerine uyulmadığında, bu haklardan yoksun kalınabilir. Her an toplumun güvenliğini tehdit eden kesimler değiştiği için, tehdit oluşturmayan, milletin organik parçası olan gerçek yurttaşlar, bunu ispatlamak zorundadır; yurttaşlık, “hak edilmeli”dir. Bu olgu, en çok toplama kamplarında göze çarpar. Toplama kamplarına gönderilen bireyler, önce milliyetten ve vatandaşlıktan çıkarılmış ancak bundan sonra onlara yapılacak her tür muamele mübah hale gelmiştir.³⁴⁴

Agamben'e göre, yeni tip toplama kampları, şehirlerdeki varoşlar, mültecilerin bekletildiği kamplar, vb. mekanlardır. Çünkü buralarda yaşamla vatandaşlık arasındaki bağ kopmuş, buralarda yaşayan insanlar kökensizleşmiş, onlara haklarını bağışlayan millettten kopmuş, çıplak hayatlarından ibaret canlılar olarak kalmışlardır.³⁴⁵ Benzer şekilde milletin tek bir beden olması önünde engel oluşturan, bütünlüğünü bozan kesimler, asimile edilemeyen etnik ya da dini kimlikler, alt

³⁴⁰ Biriz Berksoy, "Neo-liberalizm ve Toplumsalın Yeniden Kurgulanması: 1980 Sonrası Batı'da ve Türkiye'de Polis Teşkilatları ve Geçirdikleri Yapısal Dönüşüm", **Toplum ve Bilim**, s. 109 (2007): 42-44.

³⁴¹ Özkazanç, 2007, 34.

³⁴² Zeynep Gambetti, “Foucault’da Disiplin Toplumu – Güvenlik Toplumu Ayrımı”, **Mesele**, s. 20 (2008): 46.

³⁴³ Agamben, **age**, 169.

³⁴⁴ Agamben, **age**, 174.

³⁴⁵ **age**, 228.

sınıflar da hakları ellerinden alınabilir, yaşamları iktidarın kontrolü altında tutulabilir kesimler olmuşlardır.³⁴⁶ Bunların dışında kalan sadık ve gerçek yurttaşlar ise, öyle olduklarını kanıtlamak için bir dizi ritüel gerçekleştirir. Bu ritüeller, gösteriler, bir yandan bütünlüğü kurucu karakter taşıırken, bu bütünlüğün dışında kalanlar için de “sembolik bir lince” dönüşür.³⁴⁷

İnsanlıktan soyutlanan insanların, tüm hakları gibi insan özellikleri de ellerinden alınınca ellerinde sadece çıplak hayat kalır. Bu da, örneğin doğa ya da tarih yasaları gerektirdiği için, ya da organik bir bütün olan toplumun “güvenliği” için ellerinden alınabilir olur. “Hayatın siyasal anlamı”nın belirlenmesi ve hayatın siyasal olarak anlamsızlaştığı sınırın tesbiti, totaliter toplu öldürme eylemlerinin zeminini sağlar.³⁴⁸ Bu sınır, artık kamusal olarak oluşturulmuş bir yasaya değil, her an değişebilen belirsiz risklere bağlıdır.³⁴⁹ Bu durum, gördüğümüz gibi neoliberalizmle ilişkilidir ama en fazla yoğunlaşmış hali de Nazizmin toplama kamplarında görülmüştür. Bu kamplarda Yahudi olmak, insani özelliklerden soyutlamak için yeterli görülmüş; bu nedenle de toplu katliamlar yapılırken toplumun yararına bir hizmet veriliyor olduğu öne sürülebilmıştır.³⁵⁰ Toplu katliamların “temizlik” olarak adlandırılması bundandır. Büyük beden, hastalıklı parçalarından arındırılarak temizlenmektedir. Yani bütünü “iyiliği”, “sağlığı”, “gelişmesi” için nüfusun bir kısmı harcanmaktadır.

Salt canlı bedenler olarak sürdürülen yaşam, özgürlük kapasitesini tamamen yok eder. Bireyler politik özneler olmadıkları için, dünyaya, başkalarının yaşamlarına etki etme, başkalarıyla birlikte ortak bir yaşam kurma kapasiteleri de yok olur.³⁵¹ Neoliberalizm, güvenlik paradigması gereği hayatın sürdürülürlüğünün kendisini siyasetin belirleyiciliğine taşıdığı, bireylerin politik özneler olarak hareket etmesinin önünü kapadığı için totaliter eğilimler taşır.

“Harcanabilir” kesimler oluştuğunda, bu kesimler üzerinde, güvenlik söylemine dayanan şiddet pratikleri uygulanması meşrulaşır, bu kesimlere şiddet uygulanmasına “sivil toplum” da katılır. Neoliberal güvenlik mantığı, devletini sahiplenen, huzurunu/düzenini/istikrarı korumak adına “milli refleks” gösteren, “polis

³⁴⁶ **age**, 233.

³⁴⁷ Tanıl Bora, “Linç Ortamı ve Faşizmin Sarkacı”, **Birikim**, s. 223 (2007): 10.

³⁴⁸ Agamben, **age**, 186.

³⁴⁹ Gambetti, 2009, 152.

³⁵⁰ Agamben, **age**, 153.

³⁵¹ Gambetti, Güremen, **age**, 644.

vatandaşları” ortaya çıkarır.³⁵² Düşman içimizde olduğuna göre, yurttaş, gerçek yurttaş olduğunu ispatlamak için resmi söyleme, iktidarın söylemine sahip çıkmalı, var olanı sorgulamadan sahiplenmeli, hatta gerçek bağlılığını ispatlamak için “iç düşmanların” yakalanması ve etkisiz hale getirilmesi sürecine dahil olmalıdır. Bu katılım, Türkiye’de “teröre lanet” gösterilerine dönüşen şehit cenazelerinde ya da Kürtlere yönelik linç girişimlerinde gözlenebilir. Ya da örneğin ABD’de 11 Eylül sonrası “terör şüphelileri”nin Guatanamo’daki hapisanede yasadışı olarak, hiçbir adli hakları olmadan tutulmaları, halkın büyük çoğunluğu tarafından onaylanmıştır.³⁵³ Yine ABD basınında işkencenin teröre karşı kullanıldığında mazur görülebileceği açıkça tartışılmıştır.³⁵⁴

Sivil toplumun katılımı, bu kesimlere karşı şiddet kullanımı yoluyla da gerçekleşebilir; linç girişimlerinde gerçekleşen durum budur. Devletin şiddet kullanma hakkının sivil toplumla paylaşılması sonucunda, şiddet kullanımı kamusal olarak denetlenemez olur.³⁵⁵ Çünkü devlet ya da seçilmiş hükümetler, eylemlerinin sorumluluğunu almak ve hesap vermekle en azından formel anlamda yükümlüken, kimliği ve sınırları belirsiz olan, tek bir beden gibi hareket eden bu kitlelerin kimseye karşı bir sorumluluğu yoktur. Hesap vermez, eylemlerini açıklama ya da meşrulaştırma gereği duymaz, çünkü meşruluğun bu organik bütünü kendisinden geldiği varsayılır. Devlet, “demokrasi”, “tarafsızlık”, “kamusal fayda” gibi meşrulaştırıcı kavramlara ihtiyaç duyarken, sivil toplum buna ihtiyaç duymaz, çoğunluk olmanın verdiği güven yeterlidir. Devlet “ölçülü” olmak, eylemlerinin sonuçlarını hesaplamak zorundayken, sivil toplum ölçüsüzce şiddet kullanabilir. Bu özellikleri nedeniyle de, muhalif gruplar karşısında daha etkin, daha büyük korku yaratan bir güç olabilir.³⁵⁶

Neoliberalizm bu şekilde şiddeti politik sorumluluktan koparır, doğallaştırır. Şiddeti depolitize ederek ekonomik mantık üzerinden analiz edilebilecek, getirisi, götürüsü, karlılığı hesaplanabilecek bir konu haline getirir. Belli toplumsal kesimler üzerinde

³⁵² Zeynep Gambetti, “Linç Girişimleri, Neoliberalizm ve Güvenlik Devleti”, **Toplum ve Bilim**, s. 109 (2007): 9-10.

³⁵³ Harvey, 2003, 161.

³⁵⁴ ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı William Burns, “terörü denetim altında tutma konusunda Cezayir’den öğreneceğimiz çok şey var” dedikten sonra, işkencenin hangi durumlarda mazur görülebileceğine ilişkin bir tartışma New York Times’da yer alıyor. Aktaran: Harvey, 2003, 9.

³⁵⁵ Gambetti, “Linç Girişimleri, Neoliberalizm ve Güvenlik Devleti”, 13-14.

³⁵⁶ **age**, 25.

şiddet uygulanması politik ya da ahlaki bir konu olmaktan çıkıp, getireceği faydalara ya da zararlara göre yönetilen, dozu da kime karşı uygulanacağı da tamamen faydacı hesaplara tabi tutulan bir konu olduğunda, şiddet uygulanan kesimler insanlığından soyutlanmış demektir.³⁵⁷

Güvenliğin sağlanmasına sivil toplumun katılımının teşviki, bir yandan neoliberal dönemde devletin işlevlerinin sivil toplumla paylaşılmasını öngören “yönetişim” rasyonalitesini sağlarken, bir yandan da, yurttaşların güvenlik söylemini içselleştirmesi sayesinde devletin baskıcı mekanizmalarına itirazın önünü kapar, yurttaşın üzerindeki devlet gücünü görünmez kılar. Böylece, devlet hem gücünden tasarruf ederek iktidarını yaymayı başarmakta, yani sivil toplumu da iktidar alanına çekmektedir, hem de toplumsal mobilizasyonu sağladığı için tek merkezden yönetilen bir güvenlik politikasına rağmen, bu politikanın toplumda içselleştirilmiş olması sebebiyle meşruluğunu sağlayabilmekte, totaliterleşmeye rağmen demokrasi söylemini sürdürebilmektedir.

Sosyal devlete ait, liberalizmin yarattığı eşitsizlikleri telafi eden mekanizmalar neoliberalizm ile yok edilmekte, toplumun ihtiyaçlarının karşılanması ve bu sayede eşitsizliğin yaratacağı krizlerin önlenmesi için oluşturulmuş olan toplumsal yapılar eritilmektedir. Bu nedenle daha önce kazanılmış olan sosyal hakların koruyuculuğundan mahrum ve serbest piyasanın yarattığı krizler karşısında tek başına kalmış, kendini yalnızca kendi bireysel girişimciliği ile savunmak zorunda bırakılmış olan yurttaşların gözünde, devlet otorite kaybetmiştir. Ancak serbest piyasa kurallarının yarattığı eşitsizliğe ve toplumsal hasarlara rağmen uygulanması, devletin müdahalesi olmadan mümkün değildir. Neoliberalizm toplumda kendiliğinden yerleşmez. Piyasanın işleyişine sekte vuracak olan problemlerin çözülmesi, serbest piyasanın topluma gerekirse zorla benimsetilmesi için devletin baskıcı gücüne ihtiyaç duymaktadır. Neoliberal dönemde devlet, başka hiçbir telafi edici mekanizmaya sahip olmadığı, hatta kazanılmış olan hakları yurttaşlardan geri aldığı için, yükselecek itirazlara karşı, her zamankinden fazla baskıcı gücüne başvurur. Devletin buna rağmen meşru kalabilmesi, toplum nezdinde gerekliliğini sürdürmesi, uyguladığı şiddeti meşrulaştırabilmesi, kaybettiği otoritesini geri kazanabilmesi için birleştirici bir söyleme ihtiyacı vardır.

³⁵⁷ Oksala, *age*, 475-476.

Neoliberal iktidarın ihtiyaç duyduğu birliği, güvenlik söylemi sağlar. Alt sınıflar birçok haklarını kaybetmelerine, neoliberal ekonomiden zarar görmelerine rağmen devleti ancak “güvenlikleri” için kabul etmişlerdir. Her an her yerden tüm toplumu yıkıma uğratacak tehlikelerin gelebileceği, düşmanın içimizde olduğu, her an ona karşı uyanık olmak gerektiği söylemi, neoliberal dönemde bireylerin özgürlükten vaz geçmelerine ve otoriter politikalara boyun eğmelerine, hatta bunları desteklemelerine, zaman zaman da tehdit olarak ilan edilen kesimlere karşı şiddet kullanımına ortak olmalarına neden olmuştur. Toplumun bir arada tutan bu söylem, yalnızlaşmış, izole olmuş, kamusalıktan koparak kitle haline gelmiş bireylere, kendilerini parçası olarak hissedebilecekleri organik bütüne bağlı bir kimlik sağlar.³⁵⁸ Bireyler güvenlik söylemine sarılarak, devletin serbest piyasanın sürekliliği için oluşturduğu güvenlikçi stratejilere sahip çıktığı için, devletin gücü, belirleyiciliği, yönlendiriciliği görünmez kılınır.³⁵⁹

Neoliberalizm bölüşüm yoluyla halkın onayını almanın önünü kapadığı, alt sınıfları dışlanmışlığa, açlığa, hatta ölüme terk eden politikaları hayata geçirdiği için, toplumun birliğini, devlete bağlılığını sağlamak üzere güvenlik stratejilerine ihtiyaç duyar. Bu stratejiler sayesinde toplumu sürekli güvensizlik hissi içinde tutar ve kendi güvenliğinden bireysel olarak sorumlu kılar. Güvenliği tehdit eden iç düşmanlar vardır, terör her yerdedir. Öyleyse toplum bu tehditlere karşı uyanık olmalı, devletle işbirliği içinde kendi güvenliği için bu kesimlere karşı savaş vermelidir. “Suçla savaş”, “terörle savaş” söylemi neoliberal dönemde ortaya çıkmıştır. Bu stratejiler demokratik görünümüdür. Hem tüm toplumun güvenliğini, refahını vaad eder hem de toplumun katılımını teşvik eder. Fakat yaşaması gerekenle “toplumsal bünyenin sağlığı için” ölmesi gereken arasında kesinti yaratan yeni tip bir ırkçılığı ortaya çıkarmıştır. Buna göre toplumun “asıl” üyelerinin daha huzurlu, güven içinde yaşayabilmesi, doğal toplumsal işleyişin, yani liberal işleyişin sürmesi için, bu bünyenin dışına düşen unsurlar açlığa, yoksulluğa, ölüm riskine, devlet şiddetine terk edilmelidir.³⁶⁰ Güvenlik stratejileri, toplumsal yaşayışın her anını denetim ve gözetime tabi hale getirirken, bazı toplumsal grupları bu ırkçılık sayesinde “harcanabilir” kıldığı için totaliter pratiklere yol açar.

³⁵⁸ Bora, 2007, 10.

³⁵⁹ Gambetti, 2008, 27.

³⁶⁰ Michel Foucault, **Toplumun Savunmak Gerekir**, çev. Şehsuvar Aktaş (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002), 260-261.

6. 2000'LERDE TÜRKİYE SİYASETİNDE TOTALİTER EĞİLİMLER

2000'li yıllarda Türkiye'de demokratikleşme söylemlerine, liberallerin bu konuda AKP iktidarına yüklediği anlama rağmen, demokratikleşme gerçekleşmemiş, aksine Türkiye siyasetinde otoriter ve totaliter siyasi pratikler önemli yer tutmuştur. Bu pratikler, liberal demokrasi hedefine henüz ulaşamamış olmaktan kaynaklanan eksiklikler olarak değil; Türkiye'deki otoriter siyaset geleneği, AKP'nin totaliter eğilimleri ve neoliberal sürecin küresel bazda tetiklediği otoriter ve totaliter eğilimlerin birbirleriyle etkileşiminin sonucu olarak düşünülmelidir. Bu eğilimlerin ortaya çıkardığı totaliter pratikleri ve nedenlerini, neoliberalleşme sürecinin etkileri, lider merkezli siyaset yapma, homojen millet tasavvuru ve homojenleştirme isteği, ötekileştirme, suçlulaştırma ve terör söylemi, şiddete dayalı mobilizasyon başlıkları altında tartışacağım.

6.1. Türkiye'de Neoliberalizmin Yerleşme Süreci ve Otoriterlik

Türkiye'de neoliberal yönetim için ilk adımlar 1980'li yıllardan itibaren atılmıştır. 1982 anayasası ile yürütmenin gücü arttırılmış, yürütmeye kanun hükmünde kararname çıkarma ve bütçe dışı fonlar oluşturma yetkileri gibi, parlamentonun denetimi dışına çıkmaya olanak sağlayan yetkiler verilmiştir.³⁶¹ Bu düzenlemeler, neoliberalizmin otoriter yönetim anlayışı için zemin sağlamıştır. Neoliberalizmin yerleşmesiyle ilgili kararlar olan 24 Ocak kararlarının önündeki engeller 1980 darbesi ile temizlenmiş, böylece bu kararlar uygulamaya konabilmiştir. Neoliberalizmin sürdürülebilirliği ise, uzun vadede serbest piyasanın önünde engel olabilecek potansiyel muhalefeti bertaraf edecek olan Türk-İslam sentezine dayalı ideolojinin yaygınlaştırılması ve ılımlı İslamcı hareketlerin desteklenmesi ile sağlanmıştır.³⁶² Dolayısıyla Türkiye siyasetinin merkezi sağa kaymıştır.³⁶³ Bu eğilim,

³⁶¹ Bayramoğlu Özüğurlu, 2009, 270.

³⁶² Gambetti, 2009, 160.

³⁶³ Özkazanç, 2001, 643.

neoliberal dönemde küresel düzeyde yeni muhafazakarlığın yükselişe geçmesiyle paraleldir.³⁶⁴

Bu yeni sağ çizgi, Türk-İslam senteziyle serbest piyasayı birleştirir. Bürokratik-otoriter devlete karşı İslami-muhafazakar bir kimlikle tanımlanan milletin öne çıkarılması, yine devletin karşısında girişimci bireylerin oluşturduğu sivil toplumun yüceltilmesi, 1980'lerde Özal'la yükselişe geçmiş ve daha sonra da hakimiyetini sürdürmüş yaygın anlayışı ifade etmektedir.³⁶⁵ Bu yaklaşım, neoliberalizmin sivil toplumu piyasa ile özdeşleştiren devleti küçültme söylemiyle paraleldir. Neoliberalizm, demokrasi söylemini de belirler olmuş, demokrasi, sivil toplum, serbest piyasa, devletin küçülmesi, bireysel haklar ve farklılıkların tanınması gibi kavramlar üzerinden tanımlanmaya başlamıştır.³⁶⁶

1990'lı yıllar, siyasetin değer kaybettiği, siyasi partiler arasındaki ayrımların kaybolduğu yıllardır. Tüm siyasi partiler neoliberal programı kabul etme, milliyetçi-militer bir siyaset anlayışını benimseme konusunda aynılaştığı oranda, tüm siyaset “merkez”leşmiş, ayrımlar önemini kaybetmiştir.³⁶⁷ Siyaset yozlaşmış, mafya ilişkileri ile iç içe geçmiştir. Dolayısıyla da seçmenler siyasete ilgisizleşmiş, güvensizleşmiştir. Bu nedenle de 1990'lar çok parçalı koalisyon hükümetlerinin kurulduğu, siyasi istikrarın sağlanamadığı yıllardır. Yine bu yıllarda neoliberal politikalar sonucu bireycilik hakim değer olmuş, toplumsal-sınıfsal örgütlülüklerin de dağıtılması sonucu bireyler yalnızlaşmış, hayata tek başına tutunma çabası vermek zorunda bırakılmış; bu ortamda toplumu bir arada tutabilecek tek unsur ise milliyetçilik olmuştur. 1990'ların toplumsal durumu, Arendt'in tarif ettiği kitle toplumunun oluşum sürecinin benzerini sergiler. Bu parçalanmışlığın sonucu, toplumun çoğunluğunun kendi gelenekleriyle uyumlu, ülkeyi istikrarsızlıktan kurtaracak bir aktör olarak gördüğü AKP'nin hükümet olması olmuştur.

³⁶⁴ Harvey, 2003, 15.

³⁶⁵ Özkazanç, 2001, 640.

³⁶⁶ Necmi Erdoğan, Fahriye Üstüner, “1990'larda 'Siyaset Sonrası' Söylemler ve Demokrasi”, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce**, c. 7: Liberalizm (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001): 658.

³⁶⁷ Tülin Öngen, “Türkiye'de Siyasal Kriz ve Krize Müdahale Stratejileri: 'Düşük Yoğunluklu Çatışma'dan 'Düşük Yoğunluklu Uzlaşma' Rejimine”, **Sürekli Kriz Politikaları**, ed. Neşecan Balkan, Sungur Savran. İstanbul: Metis Yayınları, 2004: 95.

Siyasi parçalanma ve istikrarsızlığın hüküm sürdüğü 1990'lı yıllardan sonra, neoliberal yönetim için uygun istikrar ortamını AKP hükümeti sağlamıştır.³⁶⁸ Neoliberal dönüşümün gerçekleşmesi için en önemli düzenlemeler bu dönemde yapılmıştır. AKP neoliberal yönetim mantığına uygun, teknokratik bir siyaset tarzı izlemiştir. Kemalizme karşı geliştirdiği söylemle, devletin ideolojisiz, tarafsız olup toplumun refahı için hizmet eden bir aygıtla dönüşmesi gerektiğini öne sürmüş, bu da serbest piyasa ilkelerinin yerleşmesi için en uygun yönetim biçiminin uygulanması anlamına gelmiştir.³⁶⁹

Neoliberal yönetim stratejisini demokrasi söyleminin merkezine yerleştirmiş olan AKP, siyaseti yönetimden ibaret, kamu yönetimini de şirket yönetimi gibi algılar. İyi bir şirketin müşterilerine iyi hizmet sunmak için çalışması gibi, devlet de verimlilik ve etkin hizmet sağlama temelinde çalışmalıdır. AKP 2007 seçim bildirgesinde “AK PARTİ, değişen ve yenilenen yönetim yapısıyla, vatandaşlarına kaliteli ve hızlı kamu hizmeti sunabilmek amacıyla, yeni bilgi ve iletişim teknolojileri ile iyi yönetim ilkelerini kullanarak, şeffaf, bütüncül, eşitlikçi, basit iş süreçlerine sahip bir devlet yapısının halkımıza hizmet vermesini sağlayacaktır.” demektedir. Yine AKP'nin siyaseti farklı görüşlerin ve farklı çıkarların eşitlik temelinde yer aldığı demokratik bir süreç olarak değil, “öngörülebilir”, hesaplı, kontrol dışına çıkmayan bir süreç olarak tasarladığı, seçim bildirgesindeki “Yönetim ve karar alma sürecinin her aşamasında toplam kalite anlayışı benimsenerek belirsizlikler azaltılacak ve 'öngörülebilir' bir yönetim sağlanacaktır.” sözlerinden anlaşılmaktadır.³⁷⁰ AKP'nin söyleminde ekonomik gelişme, “Durmak yok yola devam” ya da “İstikrar sürsün Türkiye büyüsün” sloganlarında ifade bulduğu gibi, demokratikleşmenin önüne konur.

AKP döneminde neoliberal stratejiyle uyumlu olarak, birçok kamu hizmeti özelleştirilmiştir. Örneğin devlet işletmesi olan TEKEL, SEKA gibi fabrikalar, elektrik ve telefon hizmetleri özelleştirilmiş, özel eğitimin ağırlığı artmış, sağlık alanında performansa dayalı çalışma gibi neoliberal düzenlemeler yapılmış, esnek çalışma süreçleri, taşeronlaşma yaygınlaşmıştır. AKP, IMF ve DB direktiflerine

³⁶⁸ Faruk Ataay, Ceren Kalfa, “Neoliberalizmin Krizi ve AKP'nin Yükselişi”, **Küreselleşme, Kriz ve Türkiye'de Neoliberal Dönüşüm**, ed. Sinan Sönmez, Nergis Mütevellioğlu (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009): 311.

³⁶⁹ Erdoğan, Üstüner, **age**, 659.

³⁷⁰ Doğanay, **age**, 82.

uyumlu politikalar izlemiş, böylece uluslararası sermayenin önündeki yatırım ve ticaret engellerinin kaldırılması, piyasaların uluslararası sermayenin girişine açılması, yalnız bu anlamda “serbestleştirilmesi” anlamına gelen GATT ve GATS gibi uluslararası anlaşmaları uygulamıştır. Aynı zamanda emperyal hedefler güderek, Ortadoğu'da ABD'nin de desteklediği etkin bir güç olma politikası izlemiştir. Tüm bunlar, neoliberalizmin yerleştirilmesini sağlayan politikalarlardır. Bu politikaların, içte devlet baskısının artması, neoliberal süreçten zarar gören toplumsal kesimlerin susturulması, her türlü muhalefetin bastırılması, devletin bu anlamda “etkinleşmesi”, gündelik hayatı denetim ve gözetim altına alan güvenlikçi politikaların izlenmesi gibi sonuçları olmuştur.

Yönetişim stratejisi, sivil toplumun kamu yönetimine daha aktif olarak katılımını gerektirir. Bu katılım ise, devletin kamusal sorumluluklarını özel sektöre devretmesi, devletin sosyal işlevlerinin özelleştirilmesi, serbest piyasanın teşvik edilmesi olarak anlaşılmaktadır. Devlete karşı toplum fikri etrafında oluşmuş olan bu sivil toplumcu anlayış, sivil toplumla piyasayı eşitler ve demokrasiyi, sivil toplumun etkinliğini, piyasanın devlet kontrolünden çıkarılması olarak görür. Sivil toplum örgütleri ise devletin ve özel sektörün bıraktığı açıkları kapatan, neoliberal sürecin yarattığı tahribatın yardımlaşma, sadaka gibi yöntemlerle üstünü örten ve sosyal hakların hak temelinden çıkarılarak yardım olarak algılanmasını kolaylaştıran kuruluşlar olarak işlev kazanmıştır. Sivil toplum örgütlerine biçilen bir diğer görev ise geleneklerin korunmasında ve toplumun bütünlüğünün sağlanmasında rol üstlenmesidir. Yani sivil toplum örgütleri her durumda devletine yardımcı, tamamlayıcı olmalıdır.³⁷¹

AKP ile ilişkili olan örgütler, neoliberal tanımla devletin tamamlayıcısı olma işlevini yüklenmiş sivil toplumun büyük çoğunluğunu oluşturur. “İslamcı siyasal hareket, gazeteler, çok sayıda dernek, vakıflar, dergiler, basımevleri, TV ağları, Kur'an kursları, öğrenci yurtları, üniversiteye hazırlık kursları, özel kolejler, işçi sendikaları kuruluşu Hak-İş ve işveren örgütü MÜSİAD, holdingler ile çeşitli tarikatlar ve diğer dini cemaatler” gibi örgütlerin varlığı, AKP'nin yönetim stratejisinin gereği olarak devletin sosyal işlevlerini sivil topluma devrini sağlayabilmiştir.³⁷²

³⁷¹ age, 83.

³⁷² Bayramoğlu Özüğurlu, 2009, 274.

AKP için, devletin sosyal refahı sağlama ile ilgili işlevlerinin, sivil topluma devri bir başka anlam da taşır. Bu işlevler, sivil toplumu oluşturan, partiyle ilişkili sivil toplum örgütleri, cemaatler, partili belediyeler ve yine partiyle ilişki içinde olan “hayırsever” işadamları eliyle yürütülürken, dayanışmaya bağlı bir aidiyet de oluşturmaktadır. Bu dayanışma ağları sayesinde, yoksul kesimler neoliberalizmin yarattığı tahribata rağmen hayatta kalmayı başarabilirken, gündelik hayat problemlerini çözmeye yardımcı olan ve dayanışmayı dini kimlikle anlamlandıran, ortak bir anlam dünyası yaratan bu ağlara aidiyet geliştirir.³⁷³ Bu da toplumun bütünlüğünü ve devlete bağlılığını sağlayan unsurlardan biridir. Gündelik hayat problemlerinin geçici çözümlerle de olsa çözülmesi, ekonomik istikrarın sağlanması gibi hükümetin başarısı olarak değerlendirilen konular, seçmenin AKP'ye tam bağlılığını, güvenini beraberinde getirdiği ölçüde seçmenin somut politikalara ilgisini, bu politikalara dair duyduğu sorumluluğu azaltmakta; lidere duyulan tam güven, gündelik hayatın “istikrarı” dışında konularla ilgilenilmesini gereksizleştirmektedir. Neoliberal dönemde, birçok konunun teknikleştirilip uzmanlara havale edilmesi, bu nedenle de siyasal alanın gittikçe daralması ve kaybolmasından bu nedenle rahatsızlık duyulmaz.

6.2. Lider Merkezli Siyaset

Halkın çoğunluğunun güven duyduğu, desteklediği, siyasetin tek elden kontrolünü sağlayabilen bir siyasi liderin varlığı, neoliberal politikaların aksamadan, toplumsal muhalefet engeline takılmadan uygulanabilmesini sağlamıştır. Başbakan Erdoğan'da somutlaşan bu liderlik olgusu, Türkiye'nin otoriter siyaset geleneğinden ve toplumdaki siyaseti kişiselleştirme eğiliminden beslenmiştir. Hem sağ muhafazakar hem de İslamcı gelenekte ortak olan, hareketin ya da milletin gerçek temsilcisi olduğuna inanılan karizmatik bir lidere bağlılıktır.

Erdoğan, milletin temsilcisi olma iddiasında, gücü merkezileştirerek kendisinde toplamış, partinin ve hükümetin her adımını kendi kontrolü altında tutan karizmatik bir lider haline gelmiştir.³⁷⁴ Fikir paylaşımı, çoğulculuk, vb. söylemlere rağmen son

³⁷³ Mert Arslanalp, “İslami Dayanışma Ağları ve Klientelizm”, **Birgün**, 10 Nisan 2009, http://www.birgun.net/city_index.php?news_code=1239320336&year=2009&month=04&day=10 [03.08.2012].

³⁷⁴ Suzy Hansen, “The Strongman: Can Turkey's Democracy Survive Its Domineering Prime Minister”, **The New Republic**, 30 Haziran 2011.

karar her zaman Erdoğan tarafından alınmaktadır; tüm milletvekilleri ve partililer de bu karara uymak zorundadır.³⁷⁵ Her şey Erdoğan çevresinde gelişir, herkesin nerde ne konuşması gerektiğini o belirler. Milletvekilleri parti genel merkezinin yetkilendirmesiyle açıklama yapar, “yanlış” yerde konuşan ya da “yanlış” düşünen milletvekilleri azarlanır. Gazetecilerin haber yapma biçimlerine müdahale vardır, ters giden bir şeyleri haber yapan gazeteciler azarlanır. Medyanın önce ilgili bakana, başbakana başvurması, sonra yazması dikte edilir.³⁷⁶ Erdoğan git gide Türkiye siyasetini belirleyen “tek adam” haline gelmektedir.

Erdoğan, otoriterliğin ötesinde totaliter bir lider olma yolundadır. Çünkü otoriter lider için, sözünün geçerli olması, kontrolü sağlayabilmesi yeterlidir; halktan onay ya da destek beklemeden, halktan gelecek bir meşruluk dayanağına ihtiyaç duymadan iradesini hayata geçirir. Fakat totaliter lider halkın kendisine olan desteğini, bağlılığını göstermesini talep eder, her sözü onaylanmalıdır. Türkiye’de otoriter liderlik geleneği vardır. Örneğin Kemalist gelenekte lider halkın isteklerine tercüman olduğunu değil, halk için en iyisini bildiğini iddia eder. Kemalist elitler, halk için neyin iyi olacağını, cahil halka göre daha iyi bilir; bunun için de “halk için halka rağmen” hareket eder. Oysa Erdoğan her konuşmasında milletin iradesini hayata geçirdiğini, yıllardır otoriter devletin bastırıldığı, hor gördüğü milletin konuşma sırasının geldiğini öne sürmektedir. Onu destekleyen çoğunluk, iradesini ona koşulsuz olarak devretmiştir, bağlılığını her fırsatta gösterir.

Kürtajın yasaklanması tartışması, Erdoğan’ın gündemi tek başına belirleyen, medyanın, milletvekillerinin, partililerin, hatta toplumun çoğunluğunun söylemini yönlendirebilen bir güç olmasının iyi bir örneğidir. Ortada hiç böyle bir gündem yokken, Erdoğan’ın bir konuşmasında söylediği bir söz, toplumun önemli bir kesiminin kürtajın yasaklanması gerektiğini savunmaya başlamasına, hatta alelacele bu konuda yasa hazırlıkları yapılmasına yetmiştir.³⁷⁷ Erdoğan, AK Parti Genel Merkez Kadın Kolları 3. Olağan Kongresi’nde, 28 Aralık 2011’de Uludere’de devletin savaş uçaklarının bombardımanı ile 35 sivil vatandaşın öldürülmesi olayının üstünü

³⁷⁵ Heper, 2005, 221.

³⁷⁶ Çınar, 2011, 21-22.

³⁷⁷ “Kürtaj Yasası Haziran’da”, **cnnturk**, 30 Mayıs 2012, <http://www.cnnturk.com/2012/turkiye/05/30/kurtaj.yasasi.haziranda/663039.0/index.html> [30.05.2012].

örtmek, gündemi değiştirmek üzere, “Her kürtaj bir Uludere'dir”³⁷⁸ demiş; bu konuşma üzerine AKP'yi destekleyen kitlenin hemen hemen tamamı, hatta kürtajın yasaklanmasından zarar görebilecek olan kadınlar da, salt liderin her dediğinin doğru olduğu inancından dolayı, bu sözü desteklemiştir. Aktif olarak, konuşarak desteklemeyenler bile, sessiz kalarak, yorum yapmayarak, liderinin sözünü sorgulamayarak bu desteği sürdürmüştür. Kürtajla cinayeti eşitleyen bu söylemin, Erdoğan'ın kürtajla ilgili “Bu milleti dünya sahnesinden silmek için sinsice bir plan olduğunu biliyoruz. Bu milletin çoğalmasa için asla bu oyunlara prim vermemeliyiz.”³⁷⁹ sözleriyle birlikte düşünüldüğünde ırkçı bir söylem oluşu gibi bir önemi vardır kuşkusuz. Erdoğan her fırsatta, Türk milletini güçlendirmek için her kadının “en az 3 çocuk” doğurması gerektiğini söylemekte, Türk ırkının nüfusunu çoğaltarak güçlendirme sorumluluğunu kadınlara yüklerken, kadın bedeni üzerinde iktidar uygulamayı, bu yolla ırkçı politikalarını hayata geçirmeyi amaçlamaktadır.³⁸⁰ Fakat bunun dışında da, bu söylemin hayat bulduğu sürecin gösterdiği şey, liderin ortaya attığı ırkçı politikaların koşulsuz destek bulduğu, sorgulanmadan çoğaltıldığıdır. Bu, lidere koşulsuz inanmanın, politikalarını, siyasi tavrını onaylamaktan değil, kişi olarak lidere güvenmekten, bağlılıktan kaynaklanan inanmanın bir sonucudur.

Erdoğan'ın çizdiği totaliter lider imajı, 27 Mayıs 2012 tarihinde yapılan AKP İstanbul İl Kongresinde birçok imge ve ritüelle gözler önüne serilmiştir. Kongrede görsellerde, sahne düzeninde, programda, pankartlarda, en çok öne çıkan figür "büyük usta" diye hitap edilen Erdoğan'dır. Lider imgesi yüceltilmiş Türk-İslam tarihiyle de harmanlanmıştır. Bir pankarttaki “3 Kıtayı Fetheden Ecdadın Dünyayı Kuşatan Evladı Recep Tayyip Erdoğan” sözü bunun bir örneğidir. Yine liderin merkezi önemini kongre biletlerinin üzerindeki "Büyük usta ile buluşmak için Arena'dayım" yazısı da göstermektedir. Yani siyasi bir partinin kongresinin, bazı siyasi konuların tartışılacağı, parti içi örgütlenmeyle ilgili kararların alınacağı bir

³⁷⁸ “Erdoğan: ‘Her Kürtaj Bir Uludere'dir’”, **cnnturk.**, 26 Mayıs 2012, <http://www.cnnturk.com/2012/turkiye/05/26/erdogan.her.kurtaj.bir.uluderedir/662524.0/index.html> [26.05.2012].

³⁷⁹ “Erdoğan: ‘Her Kürtaj Bir Uludere'dir’”, **cnnturk.**, 26 Mayıs 2012, <http://www.cnnturk.com/2012/turkiye/05/26/erdogan.her.kurtaj.bir.uluderedir/662524.0/index.html> [26.05.2012].

³⁸⁰ “Erdoğan: 3 Çocuk, Hem de Hemen”, **ntvmsnbc**, 27 Mayıs 2012, <http://www.ntvmsnbc.com/id/25352884/> [27.05.2012].

toplantı değil, parti liderine bağlılık gösterisi olacağı önceden ilan edilmiştir. Yine sahne düzeni de liderin yüceliğini öne çıkaracak, erişilmezliğini, kutsallığını vurgulayacak şekildedir. Sahne üç kademeli olarak tasarlanmıştır. 5 metre yüksekliğindeki 3. kademe yalnızca Erdoğan'a tahsis edilmiştir, Erdoğan'ın konuşması dışında hiçbir etkinlik burada gerçekleşmemiştir. Zaten kongrenin en önemli etkinliği de Erdoğan'ın kongreye gelişi, partilileri selamlayışı ve konuşmasını yapmasıdır. Bunun dışındaki tüm etkinlikler, buna hazırlık olarak, lidere bağlılığın ve saygının belirtilmesi için yapılmıştır. Örneğin Erdoğan daha gelmeden arabası dev ekranlarda gösterilmiş, tüm katılımcılar tarafından alkışlanmış, yine Erdoğan salona girerken ayakta karşılanmış, arenayı turladığı tüm süre boyunca ayakta alkışlanmıştır. Yine Erdoğan'ın konuşması öncesinde methiyeler düzülerek sahneye davet edilmiştir. Liderin yüceltilmesinin görsel olarak en dikkat çeken simgesi ise, Erdoğan'ın platformun 3. kademesine yerleştirilmiş olan 16 metre yüksekliğindeki maketidir. Bu maket adeta liderin büyüklüğünü, kutsallığını, her şeye kadirliğini göstermek üzere, hem korkutan hem hayran bırakan bir imge olarak herkesin ister istemez sürekli göreceği şekilde tasarlanmıştır.³⁸¹

Liderin kutsallaştırılmasının, sözünün her yere nüfuz etmesinin bir başka örneği, “ulusa sesleniş” konuşmalarıdır. Bu konuşmalarda Erdoğan, millet adına konuşan, sözünün doğruluğu kesin, tüm ulusun güvenmek zorunda olduğu lider imajı çizer. Ama bunun ötesinde, bu tip konuşmaların sokaklardaki dev ekranlarda da yayınlanıyor olması, bu totaliter lider imajını pekiştirir. Örneğin seçim dönemlerinde birçok semtin meydanlarına çok yüksek dev ekranlar kurulmuş, yaklaşık bir ay boyunca Erdoğan tepemizden, hükmedici bir dille, yüksek sesle bize seslenmiştir. Erdoğan'ın sesini duymamak, yüzünü görmemek imkansızdır; lider imgesi her yerdedir. Ve toplumun büyük çoğunluğu bunu korkutucu ya da rahatsız edici bulmak yerine, desteklediği liderin her yerdeliğinden mutluluk duymuş, her gördüğü yerde bağlılığını, hayranlığını yüksek sesle dile getirmiştir.

Liderle “millet”in bu özdeşleşmesi, Erdoğan'ın Sünni-Türk nüfusun çoğunluğundan aldığı oylara dayanarak tüm milleti temsil etme iddiasını öne sürmesinden kaynaklanır. Bugün siyaseti belirleyen merkezileşme eğilimi ve lider merkezli siyaset yapma tarzı ve millet adına konuşma iddiası, Türkiye'nin siyasi geleneğinden

³⁸¹ “AK Parti Dev Kongreye Hazırlanıyor”, <http://www.internethaber.com/ak-parti-dev-kongreye-hazirlaniyor-foto-galerisi-23271-p4.htm> [22.07.2012].

beslenmektedir. Bu tarz, geçmişteki örneklerde, kanun hükmünde kararnamelerle yönetme, hesap verme mekanizmalarını dışlama, parlamentoya ya da toplumda temsil kapasitesine sahip örgütlere ya da gruplara danışmadan karar alma ve uygulama, liderliğin aşırı kişiselleşmesi ve güç kazanması gibi siyasal davranışlarda görülmektedir. Bu nedenle hükümetlerin uyguladıkları politikalar toplumsal destek kazanmamış, yoğun direnmelerle de karşılaşmıştır. Parlamento atlayarak çoğunluk hükümetini her şeyin belirleyeni yapma, kanun hükmünde kararnamelerle yönetme Türkiye'nin siyasi geçmişinde bir sürekliliğe sahiptir. Adnan Menderes, Turgut Özal, Tansu Çiller, lider merkezli politika yapma tarzını benimsemişlerdi. Çoğu önemli kararı parlamento atlayarak, son derece merkezi şekilde, çoğu zaman yalnızca birkaç bakan ve teknokratla almışlardır. “Seçim kampanyaları, parti programları ve politikalarından ziyade, bireysel vasıfları ve liderlerin güvenilirliklerini vurgulamaktaydı. Parti liderleri ‘ülkenin kurtarıcısı’ olarak takdim edilmekteydi.”³⁸²

AKP ve onun tek geçerli temsilcisi olan Erdoğan da benzer eğilimler göstermekte, çoğunluk partisi olmanın verdiği güvene dayanarak, yaptığı her şeyi milletin iradesi olarak göstermekte, tüm itirazları ve toplumsal muhalefeti böylece geçersizleştirmeye çalışmaktadır. Ancak AKP hükümetinin farkı, yoğun direnmelere izin vermeden, aldığı desteği sürekli arttırarak ve muhalefeti de boğarak bu siyaset yapma tarzını sürdürebilmesidir.³⁸³ AKP'nin otoriter ve lider merkezli politika yapma tarzına rağmen toplumsal rızayı sağlayabilmesi, aldığı desteği arttırabilmesi, büyük oranda Kemalizme savaş açmış, Kemalist otoritarizmin karşısına demokrasi söylemiyle çıkmış olmasına bağlıdır. AKP, liberal söyleme tutunarak Kemalist otoritarizme karşı çıkan diğer güçleri de arkasına alabilmiş, kendi İslami-muhafazakar ideolojisi ve tabanındaki cemaat örgütlenmesinin yanısıra liberal kesimden de destek alarak meşruiyetini yaymıştır. Bu sağ partiler arasında Kemalizme karşı çıkan ve liberal söyleme tutunan yalnızca AKP değildir kuşkusuz, ancak onu iktidara taşıyan siyasi atmosferde Kemalizmin hegemonyasını yıkan liberal söylemin etkin olması, AKP'yi başarılı kılmıştır. İktidarın liderde merkezileşmesine, siyasetin tek elden kontrolüne ek olarak, AKP'nin topluma nüfuz

³⁸² Ergun Özbudun, **Çağdaş Türk Politikası: Demokratik Pekişmenin Önündeki Engeller**, çev. Ali Resul Usul (İstanbul: Doğan Kitap, 2003), 136.

³⁸³ E. Fuat Keyman, “Demokrasinin Kalitesi”, **Radikal2**, 25 Eylül 2011, <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalEklerDetayV3&ArticleID=1064532&CategoryID=42> [25.09.2011] ve Abdurrahman Saygılı, “Bir KHK Rejimine Doğru”, **Radikal2**, 2 Ekim 2011, <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalEklerDetayV3&ArticleID=1065192&CategoryID=42> [02.10.2011].

edebilmiş olması, halkın büyük çoğunluğunu liderin iradesi doğrultusunda seferber edebilme kapasitesi, AKP'nin totaliter eğilimlerini beslemektedir.

6.3. Homojen Millet Tasavvuru

AKP kendisini milletle özdeşletirirken, bu milleti homojen bir topluluk olarak tasavvur eder; milletin kimliğini belirleyen Sünni-Türk çoğunluktur. Milli Görüş geleneğinden gelen AKP milliyetçilikten hiç uzaklaşmamıştır, millet algısı farklı etnik kimliklerin İslam temelinde bir araya geldiği ümmet fikrine dayanmaktadır ama bu Müslüman toplumda üstün ulus/üst kimlik Türklerdir.³⁸⁴ AKP de şimdiye kadar Kemalizmin temel tezlerinden olan “devletin ülkesi ve milletiyle birliği”ni, temel değerlerinden biri olarak benimsemektedir. Buna ek olarak “gelenek olarak İslam”ı da milleti bütünleştiren öğelere katar ve bu bütünlüğe karşı çıkan ya da bozma ihtimali olan herkesi düşmanlaştırır.³⁸⁵

AKP'nin başlattığı “açılım” projelerine, bu homojen millet tasavvuru yön vermiştir. İlk önce "Kürt Açılımı", ardından "Demokratik Açılım" adıyla 2009 yılının Temmuz ayında başlamış olan açılım süreci, “terörün demokratikleşme yoluyla çözülmesi” hedefiyle ortaya çıkmıştır.³⁸⁶ Fakat daha sonra bu süreç, “Alevi Açılımı”, “Roman Açılımı” gibi farklı kimliklerle ilgili geliştirilen politikalarla da birleştirilerek ve ekonomik gelişme, ilerleme söylemiyle harmanlanarak, “Milli Birlik ve Kardeşlik Projesi” olarak adlandırılmıştır. Ocak 2010'da, bu projeye ilgili hedefler, AKP'nin çıkardığı bir broşürle açıklanmış, böylece açılım süreci, milleti bütünleştirmeyi hedefleyen, tanımlı bir proje haline gelmiştir.³⁸⁷ Projenin temel hedefi, farklı etnik kimliklere sahip olan vatandaşların kendilerini milletin asli unsurlarından hissetmeleri sağlanarak, “ayrılıkçı unsurların”, “terörün” bertaraf edilmesi, böylece de milletin birlik ve bütünlüğünün korunmasıdır. Böylece, çoğulluk ve farklılık talepleri, “milletin birlik ve bütünlüğü” hedefi altında eritilmiş, farklılıkların, ancak Türk milletinin alt-kimlikleri olarak ve hükümetin tanıdığı sınırlar çerçevesinde

³⁸⁴ Atacan, **age**, 190.

³⁸⁵ Levent Köker, “Kimlik, Meşruluk ve Demokrasi: Türkiye'de Yeni-Muhafazakar Kültür Politikasının Eleştirisi”, **Türkiye'de Demokratik Siyasal Kültür** (Ankara: Türk Demokrasi Vakfı, 1995): 82.

³⁸⁶ Kıvanç Ulusoy, “Demokratik Açılım' Ne Zaman Başladı ve Şimdi Sürecin Neresindeyiz?”, **Zaman**, 14 Haziran 2011, <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=1146596> [26.05.2012].

³⁸⁷ “AK Parti 'Demokratik Açılım'ı Anlatmak İçin Kitapçık Çıkardı”, **Radikal**, 22 Ocak 2010, <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetayV3&ArticleID=976166&CategoryID=78&Rdkref=1> [08.01.2012].

ifadesine imkan tanınmıştır. Bu projede, “güvenlik, özgürlük ve ekonominin bir bütünün parçaları” olarak görülmesi gerektiği, ekonomik kalkınmayla demokrasinin el ele gittiği vurgulanmaktadır.³⁸⁸ Demokrasiyi, ekonomik kalkınmayı, güvenliği sağlayabilecek tek güç ise, “demokratikleşmenin önündeki bir dizi engeli kaldırdıktan sonra 81 ilin 80'inden milletvekili çıkararak, milli iradeyi temsil eden” AKP'dir.³⁸⁹

Bu proje ile, milletin sınırlarının sağlama alınması adına, birleştirici unsuru İslam olan bu “milletin” birçok unsuru bir yandan “açılım”lara dahil edilmiş, bir yandan da süreçten kimlik ve temsil olarak dışlanmıştır. AKP'nin siyasette kendine alan açması hiçbir zaman özgürlükleri genişletmemiş, daha fazla toplumsal kesimin siyasete etki etmesinin yolunu açmamıştır. Aksine katılımın tüm kanallarını tıkamış ve gittikçe daha otoriter bir dille, herkesin temsilcisi olduğunu, topluma bir iyilik yapılıyorsa, bir kesimin “iyiliği” düşünülecekse, bir “açılım” yapılıyorsa, bunun yalnızca kendisi tarafından dile getirilebileceğini ve kurallarının da kendisi tarafından konulacağını anlatmıştır.

Bu süreçteki açılımlardan biri olan ve Alevilere kendi inançlarını ve kültürlerini yaşayabilmeleri için bazı özgürlükler tanınacağı öne sürülen “Alevi Açılımı”nın seyri de bu anlayışı göstermektedir. AKP bu açılımla, “Aleviliği Diyanet İşleri Başkanlığı yetkililerine, ilahiyatçılara sorarak 'Türk İslam sentezi' mantığına göre bir Alevilik kurgulamaya” çalışmıştır.³⁹⁰ Bu proje ile, Aleviler arasındaki farklılıklar giderilecek, İslam referanslı resmi bir Alevilik tanımlanacak, bu da devlet bünyesinde oluşturulacak bir kurum aracılığıyla denetlenecektir. AKP bu açılım ile Alevileri kontrol altına almayı ve kendi tanımladığı bir Alevilik üzerinden homojenleştirmeyi hedeflemiştir.³⁹¹ Bu nedenle de, Alevileri temsil edebilecek aktörleri, Alevi

³⁸⁸ Adalet ve kalkınma Partisi, “Soruları ve Cevaplarıyla Demokratik Açılım Süreci: Milli Birlik ve Kardeşlik Projesi”, AK Parti Tanıtım ve Medya Başkanlığı, Ocak 2010, 53, <http://www.akparti.org.tr/acilim220110.pdf> [08.01.2012].

³⁸⁹ **age**, 12.

³⁹⁰ Pir Sultan Abdal Kültür Derneği (PSAKD) Genel Başkanı Fevzi Gümüş'ün açıklaması. Bkz. “AKP'nin Alevi Açılımı Bitmiştir”, **Cumhuriyet**, 17 Aralık 2009, <http://www.cumhuriyet.com.tr/?hn=101420> [08.01.2012].

³⁹¹ “Diyanet içinde ya da Diyanet'e benzer bir kurum oluşturulup nasıl bir müfredatın takip edileceği de netleşecek. Böylece Aleviler arasındaki farklılıklar giderilip homojenleşme sağlanacak. (...) Müfredatın en önemli noktası Kur'an içinde gerçek İslamiyet'in anlatılması. (...) Müfredat da devlet gözetiminde belirlenecek”. Bkz. İbrahim Doğan, “Alevi Devrimi”, **Aksiyon**, s. 678, 3 Aralık 2007'den aktaran Ayhan Yalçınkaya, “Alevilik Hendeğinde AKP'nin Devesi: 'Alevi Açılımı' Neyi 'Açıyor'”, **AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu**, ed. İlhan Uzel, Bülent Duru (Ankara: Phoenix Yayınevi, 2009): 319.

derneklerini, vakıflarını dışlayarak süreci tamamen kendi kontrolü altında tutmuştur.³⁹²

“Kürt Açılımı” konusunda da benzer, dışlayıcı bir tutum söz konusudur. AKP bir yandan açılım süreciyle Kürt etnik kimliğinin ve kültürünün ifadesine imkan tanıyacak özgürlüklerin sağlanacağını vaad ederken bir yandan da KCK operasyonları ile Kürt hareketini sindirmeye çalışmış, Kürt sorununun çözümünde kendisi dışında hiçbir özne kabul etmediğini göstermiştir. Bu da Cenk Saraçoğlu'na göre, AKP'nin ülke ölçeğinde inşa etmeye çalıştığı hegemonya projesinin dayanağı olan “Sünni-muhafazakar değerler ve Osmanlı ortak geçmişi temelinde oluşturulan millet tasarımı” ile uyumludur. Bu millet tasarımının içinde, Kürtler ancak Sünnilik ve ortak Osmanlı geçmişi temelinde “aynı” milletin bir parçası olma koşuluyla, milletin “bir tür folklorik ögesi, rengi”, bir alt kültür, etnik bir grup olarak tanınabilir. Bu durumda Kürtlere bazı kültürel haklar “tanınabilir”, ama kendilerini “ulus” olarak ifade etmelerine “izin verilemez”. Bu nedenle de Kürtlerin kendi örgütlü temsilcileri tasfiye edilmelidir. Bu durumda, AKP'nin son dönemde şiddet yöntemlerini öne çıkarması liberal anlayışın iddia ettiği gibi “demokratik açılım sürecinin kazalarından biri” değil, AKP'nin millet tasarımına dayalı hegemonya projesinin, açılımın yanısıra yürüyen diğer ayağıdır. Bu şiddet politikaları, “devlet mantığının uzantısı” ya da kalıntısı değil, AKP'nin stratejisinin sonucudur. Demokratikleşmeyi, açılımları AKP, otoriterleşmeyi, şiddet kullanımını “devlet” yapmamaktadır, ikisini bir arada ve birbirini tamamlayacak şekilde uygulayan AKP'dir. AKP için “milleti tanımlayanın ne olduğu, kimleri içerdiği, dışladığı, milli çıkarın nasıl tanımlanacağı”, vb. sorular İslami muhafazakar ideoloji tarafından yanıtlanmaktadır. Bu nedenle Kürt sorunu konusunda hem sorun inkar edilip, sorunun özneleri tasfiye edilip, hem de milli bütünleştirmeye Kürt etnik kimliği de dahil edilmeye çalışılmaktadır.³⁹³

Bu tür bir homojenleştirme isteği, milletin tarif edilen kimliğinin sınırları dışında kalanların ötekileştirilmesine, hatta milletin birliğinin önünde engel oldukları için düşmanlaştırılmasına yol açar. Ötekileştirmenin hedefinde etnik ve dinsel azınlıklar

³⁹² “Birikimli dedelerin yetişmesiyle Alevileri temsil ettiği iddiasında bulunan dernek ve vakıfların da gözden düşmesi, Aleviliği İslam dışı sayan anlayışın yok olmaya yüz tutması, Avrupa'da Aleviler azınlık tanımlarının zeminiz kalması amaçlanıyor”. Doğan'dan aktaran Yalçinkaya, *age*, 321.

³⁹³ Cenk Saraçoğlu, “Serbet Siyasa Söyleşileri-III: Cenk Saraçoğlu”, 8 Aralık 2011, <http://serbestsiyasa.com/?p=2006> [06.01.2012].

olduğu gibi, hak m¼cadeleleriyle milletin homojen olmadığını açığa çıkararak alt sınıflar da vardır.

Ama AKP'nin homojenlik isteği yalnızca bu muhafazakar anlayışa dayanmaz. AKP'nin asıl hedefi neoliberal yasanın kesintisiz olarak hayata geçmesidir. Neoliberal piyasa toplumunun alternatifsiz olduğu öne s¼r¼l¼r. Onun gerekleri olarak örneğin özelleştirmeler, eğitim, sağlık ve diğer birçok alanın piyasalaştırılması gibi birçok politika kesintiye uğratılmadan uygulanmalıdır. Bu s¼recin sonucunda oluşacak toplumsal koşullar, örneğin toplumun bir kesiminin işsiz kalması ya da yoksulluk çekmesi de kaçınılmazdır; piyasa tembelleri, başarisızları ayıklayacaktır. T¼rkiye'nin Ortadoğu'da etkin, b¼lgesel bir g¼ olmasının gerekliliği de tartışılmazdır. T¼rkiye b¼y¼meli, b¼lge ¼lkelerine liderlik etmelidir. Bunun için de ¼lke içinde istikrarın sağlanması, s¼rekli ekonomik b¼y¼menin gerçekleşmesi gerekir. B¼lgede b¼y¼k bir g¼ olmanın gereği savaşsa, bu da kaçınılmaz olarak yapılmalıdır. Ne bu s¼recin alt sınıflarda yol açacağı tahrifat, ne de b¼lge ¼lkelerinde yol açacağı l¼mler bunun n¼nde engel olamaz. Bu hedefin kendisinin sorgulanması anlamsızdır.

Bu kaçınılmaz s¼recin n¼nde hiçbir engel kalmaması için, muhalefet susturulmalı, sınıf m¼cadelesi bastırılmalı ve toplumun çoğunluğu da bu baskı rejiminin gerekliliğine ya da en azından kaçınılmazlığına ikna olmalıdır. Neoliberalizmin yarattığı yoksullaşmaya, bireycileşmeye, yalnızlaşmaya karşı y¼kselecek olan itirazların n¼n¼n kesilmesi için, milleti birlik içinde tutacak bir ideolojiye ihtiyaç vardır. AKP'nin M¼sl¼manların birliği retoriğiyle i içe geçmiş milliyetçiliği işte bu işe yarar. Neoliberalizmin atomize ettiği toplumu bir arada tutan ve b¼ylece devlete otoritesini geri kazandıran harç olur. Milleti bir arada durmaya zorlayan, i ve dış d¼řmanların varlığıdır.

Milletin homojenleştirilmesinin, “bir” olmasının n¼ndeki engel, yurttaşların eleştiri ve siyasal eylem yeteneği, muhalefet kapasitesi ve özellikle de rg¼tl¼l¼đ¼d¼r. Neoliberal s¼recin n¼ndeki t¼m engellerin temizlenmesi için bunların ortadan kaldırılması, siyasal rg¼tl¼l¼klerin dağıtılması, insanlar arası siyasal etkileşimin, kamusal tartışma imkanının tamamen yok edilmesi, koşulsuz kabullenmenin sağlanması gerekir. Bunun için de insanların eylem kapasitesi yok edilmelidir. Bu nedenle, bu “tehdit unsurları”na karşı uygulanacak şiddet meşrulaşır, milletin

varlığını sürdürebilmesi için bir gereklilik olarak görülür. Amacı neoliberal yasanın kesintisiz uygulanması, bunun için de insanların eylemde bulunamaz hale gelmesi olan şiddet, dini ve milli birlik örtüsü altında yaygınlaşır.

6.4. Suçlulaştırma ve Terör Söylemi

Tek merkezden yürütülen ve homojen bir bütün olan milletin iradesini hayata geçirme iddiası taşıyan siyaset yapma tarzı, bu yüce iradeye karşı yapılacak muhalefetin kriminalleştirilmesine neden olur. AKP, muhalefet etmenin kendisini gayrimeşru ilan etmiş ve muhalifleri olası suçlular olarak tanımlamıştır. Böylece muhalefet sadece fiili olarak engellenmiş olmaz, aynı zamanda meşruluğu da elinden alınır.

Muhalefetin düşmanlaştırılması, gayrimeşru ilan edilmesi eğilimi, Türkiye'nin siyasi kültüründen beslenmiştir. Siyaset somut politikalar üzerinden değil, kişiler ve niyetler üzerinden yapıldığı için muhalif siyasete ya da kendi görüşünü ifade etmeyen siyasetçilere güven duyulmaz, rakip partiler/görüşler ya “emperyalizmin uşağı/işbirlikçisi” ya “bölücü” ya “rejim düşmanı” ya da “darbeci” olarak görülür. Üstelik bu eğilim birçok farklı siyasi görüşten insanı kapsar. Kemalistler muhalifleri bölücü olmakla, İslam devleti kurmaya çalışmakla suçlamış, AKP ise darbecilikle suçlayarak, “Ergenekoncu” diye damgalayarak muhalefeti yok etmeye çalışmıştır. Dünya Değerleri Anketi (World Values Survey) araştırmasının 2005-2008 yılları arasında yapılan beşinci sürümünün anket sonuçlarına göre “‘Bu ülkeyi yönetmek açısından parlamentoyla, seçimlerle uğraşmak zorunda kalmayan güçlü bir lidere sahip olmak ne kadar iyi olurdu?’ sorusuna 'çok iyi olurdu' ya da 'fena olmazdı' şeklinde cevap verenlerin oranı anketin yapıldığı 55 ülke genelinde ortalama % 38,1 iken Türkiye’de % 58,9’dur.”³⁹⁴ Farklı görüşlerle etkileşime girmeden, siyasette güçlü bir liderin iradesine tabi olma isteği, farklı siyasi görüşlere sahip insanların düşmanlaştırılması, milletin güvenliğine, birliğine, bütünlüğüne tehdit olarak algılanması ve güven duyulmayan muhalefeti yok etme eğilimi, toplumun siyaset algısındaki totaliter eğilimi gösterir.

³⁹⁴ Faruk Ekmekci, “Marazi Bir Durum Olarak Türkiye’de Niyet Siyaseti: Türkiye’de Toplumsal Güven Eksikliği ve Bunun Siyasal Sonuçları”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, c.7, s. 2 (2010): 234-246.

Fakat muhalefeti suçlulaştırma ve muhalefete şiddet uygulama eğilimin Türkiye siyasetine özgü olduğunu düşünmek yanlış olur. Birçok devlet neoliberal politikalara yükselen itirazları bastırmak için devlet şiddetine yaygın olarak başvurmuştur. Örneğin 1980'den sonra İngiltere'de "Terörizmi Engelleme Yasası"nın uygulanmasına bağlı olarak polis yetkileri artmış, polis plastik kurşun, kimyasal gaz ve zırhlı araçlar gibi ekipmanlar da kullanmaya başlamış, birçok toplumsal olayda uygulanan şiddetin dozu artmış ve üstelik bu şiddet etnik ayrımcı bir tutumla da birleşmiştir.³⁹⁵ Türkiye'deki "Terörle Mücadele Kanunu"nun kapsamı, 1 Mayıs, YÖK protestosu, TEKEL Grevi gibi ilk anda akla gelen toplumsal gösterilere polisin şiddetli müdahaleleri, gaz bombası kullanımının artması hatta insanların ölümüne sebep olacak dozlarda kullanımı, yine Türkiye'de de polis şiddetinin en önemli muhataplarının Kürtler, öğrenciler ve solcu gruplar olması, küresel düzeyde artan şiddet kullanımıyla paralellikleri gösterir.

Muhalefetin "Terörle Mücadele Kanunu"na başvurularak bastırılması, muhalefetteki siyasi çeşitliliğinin yok edilmesini ve hepsinin aynılaştırılarak amacı milletin iradesini temsil eden "hükümeti yıpratmak", bu yolla da millete zarar vermek olan "teröristler"e indirgenmesini amaçlar. Muhalefette ısrarcı olup bunu toplumsal eylemlerle ifade edenler ise kitlesel terör yöntemleriyle cezalandırılmaktadır. Neredeyse tüm protestolara gazla müdahale edilmesi, eylemlerin şiddet kullanılarak dağıtılması, çok sayıda kişinin göz altına alınması, sokaklarda kitlesel olarak uygulanan ve "orantısız güç kullanımı" adı altında meşrulaştırılan işkence, bu kitlesel terörün örneklerindendir.³⁹⁶

"Hükümetin siyasal olarak yıpranması için çaba göstermek, hükümetin seçimleri kaybederek devrilmesi için uğraşmak, tüm siyasal faaliyetlerini iktidar partisini zayıflatmaya teksif etmek" gibi suçlar tanımlanmıştır.³⁹⁷ Örneğin 31 Mayıs 2011'de Hopa'da Metin Lokumcu'nun polis şiddetiyle öldürülmesiyle sonuçlanan HES'leri protesto eylemlerine katılanlarla ilgili olarak "hükümeti yıpratma çabası içinde olmak" adı altında bir suç tanımı yapılmış ve "gösteri yürüyüşü, pankart asma, oturma eylemi, miting veya toplantılarda protesto gösterisi" gibi yasal eylemler

³⁹⁵ Berksoy, **age**, 43.

³⁹⁶ "İşkence Artık Göz Önünde Yapılıyor", **ANF**, 31 Ocak 2011, <http://www.firatnews.tv/index.php?rupel=nuce&nuceID=39776> [31.01.2011].

³⁹⁷ Ahmet İnsel, "Bir İktidar Aracı Olarak Terör Kavramı", **Birikim**, s. 270 (2011): 10.

“terör eylemi” olarak değerlendirilmiştir.³⁹⁸ Ergenekon davasında ya da KCK operasyonlarında da benzer şekilde, tamamen fiili işleyen kişilerin niteliklerine bağlı olarak, çok çeşitli şekillerde “iktidar partisini zayıflatmaya yönelik faaliyetlerde bulunmak”, “silahlı terör örgütü”ne üye olmanın ya da örgütün amaçlarına uygun hareket etmenin kanıtı sayılmıştır. “Hükümeti yıpratmaya çalışmak”, seçimleri kaybetmesi için çalışmak, demokrasilerde suç olarak tanımlanamaz. “Hükümet üyelerinin veya iktidar partisi milletvekillerinin katıldığı açık veya kapalı toplantılarda protesto gösterisi düzenlemek”, “Ahmet Şık’ın yayımlanmamış kitabı veya halkı bir konuda, örneğin Ergenekon davası konusunda yanlış bilgilendirme amaçlı haber yapmak”, “Meclis önünde YÖK’ü protesto eden afiş asmak”, “yürüyüş izni vermeyen polise mukavemet etmek” gibi birbirinden çok farklı ve hepsi de düşünce ve ifade özgürlüğü kapsamında değerlendirilebilecek olan siyasi faaliyetler terör örgütünün eylemi olarak değerlendirilmiştir. Birçok eylemin terör suçu kapsamında yargılanması, “muhalefeti kriminalize ederek hem etkisiz kılma hem de itibarsızlaştırma” amacı taşımaktadır.³⁹⁹ “Psikolojik harekât”, “kanaat terörü”, “etki ajanı” gibi kavramlar, iktidarı yıpratmayla ilgili türetilen suçların tanımlarında kullanılmaya başlamıştır. Düşünce ve ifade özgürlüğünün temeli olan, bir konunun etrafında “kamuoyu oluşturmak”, bir suç eylemi olarak tanımlanmaktadır.⁴⁰⁰

AKP, muhalefet potansiyeli taşıyan herkesi, yalnızca niyetine, düşüncesine göre yargılayarak suçlulamaktadır. Suçu, somut delillerle kanıtlanmış eylemlere değil, belli bir görüşe sahip insanlara atfetmekte, böylece suçlamayı keyfileştirmektedir. Esnetilen terör tanımıyla, birçok siyasi pratik, terör eylemi olarak nitelenmekte, böylece iktidarın siyasi görüşünü benimsemeyen herkes düşmanlaştırılmaktadır. Hükümetin niyetinden şüphe duyduğu herkes potansiyel suçlu olarak damgalanmakta, birçok kişi terör örgütü üyeliği suçlamasıyla, elle tutulur deliller olmadan, sadece “gizli tanık” ifadelerine ya da kendisi suç olmayan, ifade özgürlüğü kapsamında değerlendirilebilecek olan faaliyetlere, yasal yayınlara dayanılarak tutuklu bulunmaktadır. Tutuklu yargılamanın yaygınlığı ve tutuklu kalma sürelerinin uzunluğu, muhalefeti bastırmanın aracı haline gelmiştir. Hükümete muhalif olduğu

³⁹⁸ Ahmet İnel, “Hükümeti Yıpratırsın Ha!”, **Radikal**, 11 Eylül 2011, <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalEklerDetayV3&ArticleID=1063114&CategoryID=42> [11.09.2011].

³⁹⁹ Ahmet İnel, “Bir İktidar Aracı Olarak Terör Kavramı”, 11.

⁴⁰⁰ Nuray Mert, “Psikolojik Harekât”, **Milliyet**, 8 Mart 2011, <http://www.milliyet.com.tr/psikolojik-harekat/-nuray-mert/siyaset/yazardetay/08.03.2011/1361452/default.htm> [22.11.2011].

bilinen birçok kişi, en çok da öğrenciler, gerekçe gösterilen eylemleri suç kategorisinde olamayacağı halde, tutuklu yargılanmaktadır. Bir bilgisayar çıktısında adı olduğu için ODTÜ öğrencisi Hüseyin Erdemir 18 ay tutuklu kalmıştır. Galatasaray Üniversitesi öğrencisi Cihan Kırmızıgül yanlış zamanda yanlış yerde poşuyla gezdiği için, 2 yıl tutuklu kalmış, “gizli tanık” ifadeleri kanıt gösterilerek, “terör örgütü üyesi” olma suçundan 11 yıl 3 ay hapis cezası almıştır. Başbakan Erdoğan'ın 14 Mart 2010'da yaptığı “Roman Açılımı” toplantısında “parasız eğitim” pankartı açma cüreti gösterdikleri için Ferhat Tüzer ve Berna Yılmaz 19 ay tutuklu kalmış, yine onlar da aynı suçlamayla 8 yıl 5 ay hapis cezası almıştır.⁴⁰¹ Adalet Bakanı Sadullah Ergin'in verdiği bilgiye göre, 31 Ocak 2012 tarihi itibariyle cezaevlerinde bulunan toplam öğrenci sayısı 2824'tür. Bunlardan 1778'i tutuklu, 1046'sı ise hükümlüdür. Bu öğrencilerden “silahlı terör örgütü üyeliği” ile ilişkilendirilenlerin sayısı ise, 787'dir.⁴⁰² Bu da, özellikle muhalefet potansiyeli olduğu düşünülen gençlerin, tutuklama silahıyla sindirilmeye çalışıldığını, düşünmenin, sorgulamanın, muhalefet etmenin kendisinin suç sayılıp ortadan kaldırılmaya çalışıldığını ve tüm suçlamaların da son derece esnetilmiş bir “terör” tanımı altında toplandığını göstermektedir. Tutuklama silahı hükümete, muhalefete göz dağı verme, muhalefette diretirse tüm haklarından arındırılabilceği tehdidini yöneltme imkanı vermektedir.

Terör tanımının eylemden, bir amacın gerçekleştirilmesi için şiddet içeren araçların kullanılmasından hareketle değil, amacın kendisinden ve bu amaca sahip örgütlerden hareketle yapılması, siyaset alanının kaybolmasına yol açmaktadır. İşlenmiş bir fiilin suç olarak tanımlanmasının yerini, belli siyasi amaçları olan örgütlerin amaçlarıyla paralel düşünen, bu görüşünü ifade eden insanların tüm yaşamının terör kapsamında değerlendirilmesi almaktadır. “Terörist bütün bir insani hayattan soyutlanır ve tüm varlığıyla “suç”a dönüştürülür” çünkü terörün tanımı artık “teröristin ve terör örgütünün yaptığı şeydir.”⁴⁰³ Bu nedenle, bir demokraside siyasi özgürlükler kapsamında değerlendirilmesi gereken, bir kitap edinme, basın açıklaması ya da

⁴⁰¹ Özgür Mumcu, “Durmak Yok Yola Devam”, **Radikal**, 3 Kasım 2011, <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalYazar&ArticleID=1068367&Yazar=OZGUR-MUMCU&CategoryID=98> [03.11.2011].

⁴⁰² “2824 Öğrenci Cezaevinde”, **cnntürk**, 7 Ağustos 2012, <http://www.cnnturk.com/2012/turkiye/08/07/2824.ogrenci.cezaevinde/671910.0/index.html> [07.08.2012].

⁴⁰³ Orhan Gazi Ertekin, “İddianameler Çağı”, **Radikal**, 13 Kasım 2011, <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalEklerDetayV3&ArticleID=1069504&CategoryID=42> [14.07.2012].

miting yapma, konser verme ya da dinleme gibi birçok faaliyet "terör eylemi" kapsamında değerlendirilir. Böylece demokratik hakların çoğu "terörle savaş" adına ortadan kaldırılır.

PKK (Kürdistan İşçi Partisi)'nin şehir yapılanması olduğu iddia edilen KCK (Kürdistan Topluluklar Birliği)'ye yönelik operasyonlar ve açılan davalar da, bu terör tanımından hareket eden yargı gücünün muhalefete karşı nasıl kullanıldığını göstermektedir. Bu davalarda PKK, KCK ve BDP aynılaştırılmış, hatta bunlardan biriyle yakın görüşlere sahip olmak bile, sanık olmak için yeterli sayılmıştır. BDP'nin 6 Ekim 2011'de yaptığı açıklamaya göre, 14 Nisan 2009 - 6 Ekim 2011 tarihleri arasındaki 30 aylık süre içerisinde, KCK operasyonları kapsamında BDP yöneticileri ve çalışanlarından 7748 kişi gözaltına alınmış, 3895 kişi tutuklanmıştır.⁴⁰⁴ Bu operasyonlar kapsamında yapılan gözaltılar, belli kesimleri toplu olarak hedeflemiş, örneğin belli meslek gruplarından kişilere yönelik operasyonlar yapılmıştır. 2011'de KCK operasyonu kapsamında, "KCK'nın talimatıyla haber yapmak" suçlamasıyla 36 gazeteci tutuklanmıştır.⁴⁰⁵ Aralık 2011'de yapılan bir operasyon da avukatlara yöneliktir. Abdullah Öcalan'la İmralı Cezaevinde görüşen 47 avukat, Öcalan'ın talimatlarını örgüte iletmek suçlamasıyla gözaltına alınmıştır.⁴⁰⁶ 6 Haziran 2012'de Sağlık ve Sosyal Hizmet Emekçileri Sendikası (SES) Öğrenci Komisyonu üyeleri ile Türk Tabipler Birliği (TTB) Tıp Öğrenci Koluna'na yönelik düzenlenen operasyonda ise, 90'a yakın Tıp ve sağlık meslek yüksek okulu öğrencisi gözaltına alınmıştır.⁴⁰⁷ BDP üyeleri tutuklanırken, BDP'nin siyaset yapma olanağının elinden alınması, avukatlar tutuklanırken ise bu davalarda tutuklananların etkili savunma yapmalarının önüne geçilmesi hedeflenmiştir. Avukatların tutuklanmasının önemi, devlet tarafından hak ihlaline uğrayanların savunmasız bırakılması anlamına gelmesi, yargının muhalefete karşı silah olarak kullanıldığının çıplak olarak ortaya çıkmasıdır.

⁴⁰⁴ "30 Ayda KCK'den 7748 Gözaltı, 3895 Tutuklama", **bianet**, 6 Kasım 2011, <http://bianet.org/bianet/siyaset/133216-30-ayda-kckden-7748-gozalti-3895-tutuklama> [06.10.2011].

⁴⁰⁵ "KCK'de 36 Gazeteciye Tutuklama", **Cumhuriyet**, 24 Aralık 2011, <http://www.cumhuriyet.com.tr/?hn=302784> [24.12.2011].

⁴⁰⁶ "Eş Zamanlı KCK Operasyonu: Bu Kez Avukatlar Hedefte", **Radikal**, 22 Kasım 2011, <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetayV3&CategoryID=77&ArticleID=1070270> [22.11.2011].

⁴⁰⁷ "Tıp ve Sağlık Öğrencilerine KCK Operasyonu: 90 Gözaltı", **Radikal**, 6 Haziran 2012, <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetayV3&ArticleID=1090321&CategoryID=77> [06.06.2012].

Dava iddianameleri, yasayla tanımlı suçlar işlemiş sanıkların suçlarının somut delillerle ispat edilmesi amacıyla değil, belirli bir politik görüşle tartışma ve hesaplaşma amacıyla hazırlanmış gibidir. Belirli bir görüşü savunmanın ve bu görüş doğrultusunda yasal bir örgüt içerisinde yer almanın kendisi suç sayılmış, suçun ispatı, çoğunlukla, sanığın savunduğu görüşle yasadışı bir örgütün görüşünün örtüşmesi ile sınırlanmış ya da “gizli tanık” ifadeleri kanıt gösterilmiştir.⁴⁰⁸ İddianamede PKK, KCK ve BDP arasında hiyerarşik bir ilişki tanımlandığı, BDP'nin politikalarına ilişkin PKK'den emir aldığı öne sürüldüğü için, BDP'ye üye olan, parti çalışmalarına katılmış olan ya da BDP'nin desteklediği adaylara oy vermiş olan herkes potansiyel suçlu olarak görülmektedir. Bu iddianamelerin ortaya koyduğu, yargının “düşman bir zihniyetle mücadele” görevine soyunmuş olduğu, yasayla tanımlı suçlar ve somut delillerle değil, bir görüşün çürütülmesi ve bu görüşü savunan herkesin suçlulaştırılması ile uğraştığıdır. İddianamelerde, bu dava sürecini eleştirenler bile suçlulaştırılmakta, “terörist” kategorisine dahil edilmekle tehdit edilmektedir. Örneğin, “KCK'nın Türkiye'de sivil siyasi hareket olduğunu iddia edenlerin bir kısmının büyük bir yanığı içerisinde oldukları, bir kesimin ise bilerek terör şebekesini gizlemeye çalıştığı” iddia edilmekte ya da yine bu davayı eleştirmenin “terör örgütünün emellerine sinsice hizmet etmek” olduğu öne sürülmektedir.⁴⁰⁹

Bu operasyonlar kapsamında, BDP'nin siyasi faaliyetini imkansız hale getirecek kadar çok sayıda kişinin tutuklanmasının yanı sıra, sorunun silahlı eylemle çözülmesine karşı olduğu ve iki tarafın da silah bırakmasını talep ettiği kamuoyunca bilinen yazar ve yayıncı Ragıp Zarakolu ve Marmara Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. Büşra Ersanlı'nın da tutuklanmasıyla KCK davasının amacı tekrar ve daha geniş kesimce sorgulanmaya başlamıştır. Bu davalarda 10 bin civarında sanık olduğu ve bunların da yarısından fazlasının tutuklu olduğu iddia edilmektedir.⁴¹⁰ Erdoğan'ın KCK operasyonlarında demokrasi sınırlarının dışına çıktığı eleştirilerine verdiği “KCK'ya sahip çıkan arkadaşların kendilerini gözden geçirmeleri lazım” yanıtı, ortada henüz bir iddianame yokken Büşra Ersanlı'nın BDP'nin organize ettiği Siyaset

⁴⁰⁸ Ali Topuz, “KCK İddianamesi: İki Özgürlük Tartışılacak”, **Radikal**, 5 Nisan 2012, <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalYazar&ArticleID=1083959&CategoryID=98> [05.04.2012].

⁴⁰⁹ Ahmet İnsel, “Sanki BDP Yargılanıyor”, **Radikal**, 8 Nisan 2012, <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalEklerDetayV3&ArticleID=1084426&CategoryID=42> [08.04.2012].

⁴¹⁰ **age**.

Akademisi'nde ders vermesi ile ilgili olarak “Bunun PKK terör örgütüyle bir ilişkisi olmadığını mı iddia ediyorlar? İddianame yazıldığında her şey ortaya çıkacak” demesi, bu konuda eleştirel tavır takınan herkese karşı tehditkar bir tutumu göstermektedir.⁴¹¹

KCK soruşturmasının sınırlarının belirsizliği ve bu operasyon kapsamında tutuklanan birçok kişinin ifade özgürlüğü kapsamında değerlendirilebilecek eylemlerinin, silahlı eylemle hiçbir ilişkisi olmamasına rağmen “terör eylemi” kapsamında değerlendirilmesi Kürt sorunu konusundaki muhalefetin kriminalize edilmesine hizmet etmektedir. Suç sınırının muğlaklığı, düşman ilan edilen doğrudan PKK olsa da, onunla aynı siyasi görüşü paylaşan ya da paylaşmasa bile sadece Kürt kimliğinin özgürce ifade edilebilmesini savunan herkesin düşmanlaştırılmasına yol açar.⁴¹² Toplumun homojen olmadığını açığa çıkaran ya da kaçınılmaz olduğu söylenen neoliberal politikalara karşı çıkan herkes, bu terör tanımı sayesinde suçlulaştırılabilir, şiddete maruz kalabilir. Bu da, suçlanan kişiyi cezalandırmanın da ötesinde, toplumun bütününe muhalefetin imkansızlığının, iktidar mantığının dışına çıkmanın tehlikeli olduğunun propagandasını yapar, göz dağı verir, boyun eğmeyi dayatır.

Eskiden siyasi suç kapsamında değerlendirilen siyasi eylemlerin “terör” adı altında bir araya toplanması, muhalefeti itibarsızlaştırma amacı taşır. Çünkü siyasi suç, iktidara karşı çıkan bir siyasi gücün varlığının tanınması demektir. Siyaset varsa ortada anlaşılabilir, tartışılabilir görüşler, fikirsel-siyasal bir çeşitlilik var demektir. Oysa terör tanımı, siyasetin zeminini yok eder, bu kapsamda değerlendirilen tüm suçlar aynılaştırılır; hepsi haindir, hepsi milleti tehdit eder, yok etmek ister; siyasi amaçlarının başkaca anlaşılacak bir tarafı yoktur.⁴¹³

Bireylere verilen cezaların, tutukluluk kararlarının ya da uygulanan şiddetin muhalefet etmelerinden dolayı olduğu asla açıklanmaz. "Terörist"lerin hepsi bir olduğuna göre, ne gibi bir eylemde bulduklarının, neyi amaçladıklarının önemi yoktur. Bireyin siyasi savunma olanağının da elinden alınması için, zaman zaman

⁴¹¹ “KCK'ya Sahip Çıkan Kendisini Gözden Geçirsin”, **Radikal**, 04 Kasım 2011, <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetayV3&ArticleID=1068488> [04.11.2011].

⁴¹² Evren Balta Paker, “Dış Tehditten İç Tehdide: Türkiye'de Doksanlarda Ulusal Güvenliğin Yeniden İnşası”, **Türkiye’de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti**, ed. Evren Balta Paker, İsmet Akça (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010): 418.

⁴¹³ Orhan Gazi Ertekin, "Türkiye'nin İkinci Anayasası Terörle Mücadele Kanunu", haz. Ayça Söylemez, **BİA Haber Merkezi**, 30 Mart 2011, <http://bianet.org/bianet/ifade-ozgurlugu/128977-turkiyenin-ikinci-anayasasi-terorle-mucadele-kanunu> [14.07.2012].

siyasi kimliğiyle tamamen ilgisiz suçlar yüklenir. Örneğin bir anti-militarist olan Pınar Selek'in yargılanmasının asıl nedeninin, Kürt sorununun dayanaklarını araştırmak ve toplumun ötekilerini göz önüne getirecek projeler yapmak olduğu söylenmez de, üzerine "Mısır Çarşısı bombacısı" olma suçu atılır.⁴¹⁴ Bunun amacı basitçe cezanın ağır olmasının sağlanması değil, aynı zamanda itibarsızlaştırmadır.

Ergenekon davasının birbiriyle alakasız, hatta birbiriyle mücadele eden toplumsal aktörleri aynı örgütün mensuplarıymış gibi göstermesi de bunun bir örneğidir. Ergenekon davasında örneğin sol hareketlerle bu hareketler içinde yer alan insanların öldürülmesinin, işkence görmesinin sorumlusu olan kontrgerilla mensupları aynı örgütün üyeleriymiş gibi gösterilir. Ergenekon terör örgütü, "içinde PKK'nın, KCK'nın, DHKP-C'nin olduğu, Danıştay saldırısını yapan, Sabancı cinayetini planlayıp işleyen, neredeyse yaşanan her şeye yön veren bir güç"⁴¹⁵ gibi tasarlanıp, ülkede yaşanan bütün olumsuzlukların sorumluluğunun yüklenebileceği soyut bir düşmana dönüştürülür.

Bu nedenle örneğin gazeteci Ahmet Şık da gerçekte cemaat tabusuna dokunan bir kitap yazdığı için tutuklandığı halde, "Ergenekon terör örgütüne üye olma" suçlamasına maruz kalmıştır. Ahmet Şık, "İmamın Ordusu" isimli kitabını henüz yazmaktayken 6 Mart 2011 tarihinde tutuklanmış, fakat savcılık tarafından tutuklanmasının kitapla ilgili olmadığına dair açıklama yapılmıştır. Daha sonra, suçlamanın yazdığı kitapla ilgili olduğu ortaya çıkmış, 23 Mart 2011 tarihli mahkeme kararı sonucunda da kitap taslağının bulunduğu yayınevi basılarak taslağın kopyasına el konulmuş, orijinali de yok edilmiştir. Mahkeme, kitap taslağının, "örgütsel doküman" niteliğinde olduğunu, "Ergenekon Silahlı Terör Örgütü'nün amacına hizmet etmek ve propagandasını yapmaya yönelik hazırlandığının anlaşıldığını" iddia etmiştir.⁴¹⁶ Kitapta özetle, Fethullah Gülen cemaatinin devlet içinde ve özellikle de polis teşkilatında örgütlendiği tezi belgelerle ortaya konmuştur. Bu içerik, "Ergenekon terör örgütüne yardım" suçlamasına konu olmuştur.⁴¹⁷

⁴¹⁴ "Savcı Pınar Selek İçin Müebbet İstedi", **Radikal**, 7 Mart 2012, <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetayV3&ArticleID=1080989&CategoryID=77> [07.03.2012].

⁴¹⁵ Ertekin, "Türkiye'nin İkinci Anayasası Terörle Mücadele Kanunu".

⁴¹⁶ "İmamın Ordusu İçin Üç Baskın!", **Haber Türk**, 25 Mart 2011, <http://www.haberturk.com/gundem/haber/613936-imamin-ordusu-icin-uc-baskin> [25.03.2011].

⁴¹⁷ Ertuğrul Mavioğlu, "İmamın Ordusu'nda neler var?", **Radikal**, 29 Mart 2011, <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetayV3&CategoryID=77&ArticleID=10444>

Terör söylemine maruz bırakılan gruplara uygulanan şiddetin meşrulaşması ve sınırsızlaşması için bu kesimlerin millet için "tehdit" unsuru oldukları algısının oluşması gerekir. Bu nedenle ötekileştirilen gruplara toplumdaki tüm olumsuzluklar yüklenir; ekonomik istikrarsızlık, yoksulluk, "dış güçlerin" müdahalesine maruz kalma hep onlardan kaynaklanır. İçimizdeki düşmanlar ülkeyi bölünme tehdidi altında bırakmakta, milletin birliğini tehdit etmektedir. Bu da yetmez, "teröristler" in ülkemizin büyümesine, güçlenmesine engel olmak için ülkede istikrarsızlık ve huzursuzluk yaratmak isteyen dış güçlerin oyunlarına alet olarak bölücülük yaptıkları iddia edilir. Bu nedenle toplumun refahı, huzuru, birlik ve bütünlüğü, güvenliği "terörün kökünün kazınmasına" bağlıdır. Onlar "bizden" değildir; bunun kanıtı olarak aralarında müslüman olmayanların olması gösterilir. Örneğin dün PKK'yi karalama yöntemi olarak Ermeni oldukları söylenirken⁴¹⁸, bugün KCK'yi karalama yöntemi KCK'li Kürtlerin Müslüman değil Zerdüşt olduğunun söylenmesidir. Gerçekler sistematik olarak çarpıtılmakta, konunun siyasi olarak tartışılmasının engellenmesi için devlet örgütlü yalana, "psikolojik hareketler"a başvurmaktadır.⁴¹⁹

Terör söylemiyle, bireyler hukuk karşısında ikiye ayrılmış, "teröristler", yurttaşların yararlanabileceği birçok haktan mahrum bırakılmıştır. Örneğin "teröristler" kendi dava iddianamelerini, dava delillerini görme ya da şahitlerle yüzleşme hakkına sahip değildir. Terör suçu söz konusu olduğunda "gizli tanık" ifadelerine başvurulabilir. Yani teröristler "daha az vatandaştır".⁴²⁰ Polis şiddetine uğrayan vatandaşların birçoğunun kendilerine "terörist gibi" muamele edilmesine tepki göstermesi, teröriste yapılacak her tür muamelenin mübah olduğu algısını yansıtır.

Terör suçlaması yöneltilenler bir yandan düşmanlaştırılır, vahşileştirilir, gözü dönmüş katiller gibi gösterilir, bir yandan da dış güçlerden destek alan, kendi kişisel/grupsal çıkarları için topluma zarar veren rasyonel öznelermiş gibi kurgulanır; örneğin teröristlerin "elebaşlarının" zengin olduğunun, zevk sefa içinde yaşayıp militanlarını da kendi zevkleri için savaşa sürdüğünün propagandası yapılır. Ama her iki durumda

70 [22.11.2011].

⁴¹⁸ Pakar, **age**, 424.

⁴¹⁹ Berktaş, 2012, 139.

⁴²⁰ Ertekin, "Türkiye'nin İkinci Anayasası Terörle Mücadele Kanunu".

da "terörist" imgesi insanlığından soyutlanır.⁴²¹ İnsani değerleri olmadığına göre, insani muamele yapılması gerekmez, en temel hakları bile ellerinden alınabilir.

"Terörist" olarak damgalananın yaşam hakkının bile elinden alınmasına bir örnek, Metin Lokumcu'nun polislin sıktığı biber gazı sonucu ölmesi olayıdır. 12 Haziran 2011 Genel Seçimleri öncesi, 31 Mayıs 2011 tarihinde Artvin'in Hopa İlçesi'nde, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın düzenlediği seçim mitingini protesto etmek için toplananlara polislin biber gazı ile şiddet uygulaması sonucu, biber gazından etkilenen emekli öğretmen Metin Lokumcu hayatını kaybetmiştir.⁴²² Metin Lokumcu "terörist" ilan edildiği için, terör eylemlerini kontrol altına almanın bir "kazası" olarak öldürülebilir olmuştur. Başbakan Erdoğan'ın Metin Lokumcu için söylediği "Bir tanesi de ölmüş, adını bilmiyorum, üzerinde de durmak istemiyorum" sözleri de, "terörist" suçlamasına maruz kalan kişinin vatandaşı ya da hak sahibi birey olarak kabul edilemeyeceğini, hayatının bir değerinin olmadığını göstermektedir.⁴²³

Lokumcu'nun öldürülmesinin ardından çeşitli illerde protesto gösterileri düzenlenmiş, bu protestolara da polis şiddetle müdahale etmiş, Hopa'daki protestoya ve çeşitli illerde Metin Lokumcu'nun öldürülmesi ile ilgili düzenlenen protestolara katılan birçok kişi gözaltına alınmış, tutuklanmıştır.⁴²⁴ Basında "Hopa Davası" olarak anılan davada, sanıklara "silahlı terör örgütüne üye olmak" ya da "terör örgütü propagandası yapmak" suçlamaları yöneltilmiş, bu iddiaları desteklemek üzere ise, aramalarda bulunan "şemsiye, poşu, kitap" vb. nesnelere ya da "protesto eylemine katılma" gibi neden yasadışı sayıldığı anlaşılamayacak eylemler kanıt gösterilmiştir. Cezaevinde saçları zorla kesilen arkadaşlarına destek için gençlerin saçlarını kestirmeleri, "tanınmamak için saçını kestirme" olarak yorumlanmış ve terör örgütüne üye olmanın delili sayılmıştır. Suçlamalar tamamen keyfi niteliktedir, suçun kanıtlanması için çaba sarf edilmemiş, bunun yerine uydurma deliller öne sürülmüş,

⁴²¹ Özkazanç, 2007, 37.

⁴²² "Erdoğan'ın Gelişi Öncesi Bir Kişi Öldürüldü", **Etkin Haber Ajansı**, 31 Mayıs 2011, <http://www.etha.com.tr/Haber/2011/05/31/guncel/erdogan-gelisi-oncesi-bir-kisi-olduruldu/> [31.05.2011].

⁴²³ Özgür Mumcu, "Terörist Olmaktan Nasıl Kurtuldum?", **Radikal**, 8 Aralık 2011, <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalYazar&ArticleID=1071863&Yazar=%C3%96ZG%C3%9CR%20MUMCU&Date=08.12.2011&CategoryID=98> [08.12.2011].

⁴²⁴ "Hopa'nın Artçı Gözaltıları", **bianet**, 16 Haziran 2011, <http://bianet.org/bianet/bianet/130794-hopanin-artci-gozaltilari> [16.06.2011].

sanıkların savundukları görüşler suç sayılmıştır. Böyle bir suçlama yöntemiyle herkes “terör” suçundan yargılanabilir.⁴²⁵

Bu tür ötekileştirme ve haklarından mahrum bırakma, en çok Kürtlere uygulanmış, Kürtler bütün olarak düşmanlaştırılıp öldürülebilir bedenlere indirgenmiştir. Çünkü “terörle mücadele” Türk milletinin varlık savaşı olarak kurgulanırken, sınırları belirsiz olan terörist gruplar tüm Kürtleri içine alacak kadar genişleyebilir. Kürt olduğunu dile getiren, kimliğini ifade etmek isteyen, teröristlere destek veriyor demektir; o zaman kendisi de teröristtir. Böylece terörle mücadele teröristlerin etki alanındaki herkesle verilecek savaşa genişletilir. Bu basit denklem, birçok kişinin yalnızca Kürt olduğu için “terörist olduğu şüphesiyle” öldürülmesine neden olmuştur. Ve hatta devletin sorumlu olduğu başka cinayetler de, öldürülenin terörist sanıldığı söylenerek haklı gösterilmeye çalışılmıştır. Kürtlerin hayatını değersizleştiren bu muamele tabii ki en çok öldürülen Kürt çocukları ile gün yüzüne çıkmıştır. Uğur Kaymaz ve Ceylan Önkol bunun örneklerindedir.

21 Kasım 2004'te Mardin'in Kızıltepe ilçesinde 12 yaşındaki Uğur Kaymaz ve babası Ahmet Kaymaz "yasadışı örgüt üyelerine operasyon" gerekçesiyle, evlerinin önünde öldürülmüştür. Olayla ilgili açılan soruşturmada ailenin "terörist" olduğu iddiası sürdürülerek Uğur Kaymaz'ın annesi Makbule Kaymaz hakkında da, yasadışı örgüt üyesi ve yöneticisi olduğu gerekçesiyle 15 yıla kadar hapis istenmiştir. Sanık polisler ise soruşturma sonucunda "olay yerinde bulunduğu iddia edilen bir başka kişiyi kaçırdıkları için" kusurlu bulmuş ve görevlerine iade edilmiştir.⁴²⁶ Devlet olayla ilgili AİHM'e verdiği savunmada ise, Uğur ve babasının polise ateşle karşılık verdiğini, bu nedenle de polisin Uğur'a sığıttığı 13 kurşunun "orantılı güç kullanımı" olduğunu iddia etmiştir. 12 yaşındaki bir çocuğun kaleşnikof marka silahla ateş etmiş olamayacağı yönünde yapılan savunmaya ise Uğur Kaymaz'ın 12 yaşında olmadığını kanıtlamaya çalışarak cevap vermiştir.⁴²⁷ Devlet mantığına göre teröristleri öldürmek her zaman meşrudur; bir çocuk bile olsa Kürt bir vatandaşın terörist olması ise sorgulanmayacak kadar kesindir. Bir çocuğun ölümüne neden olmuş devlet şiddetinin "orantılı" olup

⁴²⁵ Mumcu, “Terörist Olmaktan Nasıl Kurtuldum?”.

⁴²⁶ Murat Çelikkan, “Uğur Kaymaz Terörist mi?”, **Radikal**, 26 Şubat 2005, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=144822> [14.07.2012].

⁴²⁷ “Uğur'a Orantılı Güç Kullanılmış!”, **bianet**, 14 Mart 2012. <http://bianet.org/bianet/insan-haklari/136917-ugura-orantili-guc-kullanilmis> [14.03.2012].

olmadığının hesaplanabilir olması ise şiddet uygulanan kişilerin insanlığından soyutlanmış olduğunun göstergesidir.

14 yaşındaki Ceylan Önkol ise, 28 Eylül 2009 tarihinde Van'ın Şenlik köyünde hayvan otlatmaya gittiğinde askeri mühimmatın patlaması sonucu hayatını kaybetmiştir. İnsan Hakları Derneği (İHD) Diyarbakır Şubesi'nden avukat Serdar Çelebi, olayın gerçekleştiği yerde yapılan inceleme sonucu, Ceylan'ın hedef gözetilerek vurulmuş olma ihtimalinin olduğunu öne sürmüştür.⁴²⁸ Lice Cumhuriyet Savcılığı olayla ilgili açılan soruşturmayı “terör suçu” kapsamında değerlendirmiş, yani olayı ya “askerin terörle mücadele kapsamındaki eylemi” ya da “terör örgütünün eylemi” şeklinde ele almış, bu nedenle dava dosyasıyla ilgili gizlilik kararı alınmıştır.⁴²⁹ Ceylan'ın kasıtlı olarak öldürülmüş olup olmadığı bir yana, önemli olan 14 yaşındaki bir çocuğun ölümünün terörle mücadelede bir "kaza" olarak ele alınması, önemsizleştirilmesidir. Bu, hiçbir fiilde bulunmasalar hatta bulunamayacak kadar küçük çocuklar olsalar bile, sosyal özelliklerinden dolayı "tehlikeli" sayılan grupların hayatlarının sistematik olarak değersizleştirildiğini gösterir.

"Terörle mücadelede" bazı hayatların "harcanabilir" kılınmasının bir başka örneği ise Uludere Operasyonu olarak da bilinen Roboski katliamıdır. 28 Aralık 2011'de Şırnak'ın Roboski köyünden Irak sınırına sınır ticareti amacıyla geçmiş ve dönmekte olan köylülerin üzerine Türk Silahlı Kuvvetlerine ait savaş uçaklarıyla bomba yağdırılması sonucu 17'si çocuk 35 kişi yaşamını kaybetmiştir. Devlet önce bu kafilenin teröristlerin kamplarına çok yakın olduğunu, o saatlerde oradan teröristlerin geçeceği ihbarını aldıklarını, bu nedenle de kafileyi "terörist sandıkları" için bombaladıklarını söylemiş; sonra bir de bu kafilenin kaçakçı olduğunu, yani zaten suç işlediğini söyleyerek olayı meşrulaştırmaya çalışmıştır. Yani bu da bir "terörle mücadele kazası"dır. Oysa İHD'nin raporuna göre, sınır ticareti için hep aynı güzergah kullanılmaktadır ve güvenlik kuvvetleri de dahil herkes bundan haberdardır. Kafile bombalanmadan önce herhangi bir uyarıda bulunulmamıştır. Olaydan sonra bile hiçbir resmi kurum yaralıları ve cenazeleri almak için olay yerine

⁴²⁸ Tolga Korkut, "Ceylan Önkol Lice'de Hedef Gözetilerek mi Öldürüldü?", **bianet**, 1 Ekim 2009, <http://bianet.org/bianet/insan-haklari/117378-ceylan-onkol-licede-hedef-gozetilererek-mi-olduruldu> [14.07.2012].

⁴²⁹ “Bombadan Ölen Ceylan’a Terör Suçu Soruşturması”, **bianet**, 11 Ekim 2009, <http://gundem.milliyet.com.tr/bombadan-olen-ceylan--a-teror-sucu-sorusturmasi/guncel/gundemdetay/11.10.2009/1148896/default.htm> [19.07.2012].

gelmemiş, yaralılar ve cenazeler köylüler tarafından taşınmıştır. Üstelik başka yerlerden gelen ambulansların ve sağlık görevlilerinin de olay yerine gitmesine izin verilmemiştir.⁴³⁰ Olayın sorumluları açığa çıkarılmamış, ceza almamıştır. Devlet bu konuda hesap vermek, açıklama yapmak, eleştirileri cevaplamak yerine gündemi çarpıtmayı, eleştirenleri de azarlamayı, tehdit etmeyi tercih etmiştir. İnsanların öldürülebilir olması için "terörist sanılması" yeterlidir, bu konuda oluşacak kazalar tolere edilebilir. Terörle mücadelede "devletin elini tutmak" da teröre destek vermektir. Bu ve benzeri olaylarda sorumluların açığa çıkarılıp cezalandırılması yerine, devlet tarafından korunması, hatta çoğu durumda terfi ettirilmesi totaliter sorumsuzluk örneğidir.

Terörle mücadele bir yandan bazı toplumsal grupların doğrudan yaşamını tehdit ederken, bir yandan da o grupların dışında kalırsa bile tüm hayatı saran bir gerçek haline gelmiştir. Güvenliğimizin sürekli tehdit altında olduğu algısı oluşturulurken, güvenliğin sağlanması adına gündelik hayatlarımız sürekli gözetim altında tutulur. Üniversite, iş yeri, havaalanı, alışveriş merkezi, vb. Mekanların girişlerindeki turnikeler, kart sistemleri, yaygın özel güvenlik hizmetleri bu gözetleme ve denetleme sisteminin araçlarıdır. Yine bu amaçla önce Diyarbakır'da 2005'te İstanbul'da caddelere, sokaklara MOBESE projesi kapsamında elektronik kameralar yerleştirilmiştir. Bu yolla inşa edilen güvensizlik algısı, bazı mahallelerin kriminolojik yerler olarak damgalanmasına ve bu nedenle de sürekli polis müdahalesine açık hale gelmesine neden olmuştur.⁴³¹ Şehirlerde riskli bölgeler belirlenmiş, "suç haritaları" oluşturulmuş, bu bölgelerdeki toplumsal gruplar, özellikle de düzenli iş tanımlarının dışında kalmış yoksullar ve değişik etnik kökenlerden insanlar "suçla mücadele" adına polis şiddetinin hedefi haline gelmiştir.⁴³² Bu uygulamalara tüm vatandaşların katılımı da beklenir. "Vatandaş", kendi güvenliğinden sorumlu olmalı, güvenliğini sağlamak için polisle işbirliği içinde çalışmalıdır. "Toplum destekli polislik" uygulamaları kapsamında polis halkla daha fazla iç içe olmaya çalışmakta, billboard ilanları, polis haftası kutlamaları, broşürler, tanıtım cd'leri, uyarı sms'leri gibi yollarla vatandaşın güvenlik konusunda

⁴³⁰ İnsan Hakları Derneği, "İHD Roboski Katliamı Raporu", 3 Ocak 2012, http://www.ihd.org.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=2491:roboski-katliami-raporu-03-ocak-2012&catid=30:ortak-baslamalar&Itemid=80 [04.01.2012].

⁴³¹ Berksoy, **age**, 59.

⁴³² **age**, 44.

"girişimci" ve "sorumlu" olmasını teşvik etmektedir.⁴³³ Güvenliğin sağlanması konusunda tüm vatandaşlar aktif rol almalı, toplumu tehdit eden unsurlara karşı mücadelede devletine destek olmalıdır.

6.5. Şiddete Dayalı Mobilizasyon

Terörist ya da bölücü olarak nitelenen, milletin düşmanları arasında sayılan kesimler üzerinde uygulanan şiddet pratikleri, toplumun geri kalanının terörist damgası yememek, çevresindeki insanlar tarafından düşmanlaştırılıp şiddet görmemek adına, yani kendini topluma kabul ettirmek ve kendi güvenliğini sağlamak adına, terörist ilan edilen kesimleri dışlamasına, onlar üzerinde bizzat baskı kurmasına neden olmaktadır. Bu suçlulaştırma ve düşmanlaştırma pratikleri, toplumdaki totaliter eğilimleri beslemektedir. Ötekileştirilen kesimlere karşı uygulanan baskı ve şiddet pratiklerine "vatandaşın" katılımı tabi ki yalnızca korkudan ve kanıksamadan kaynaklanmaz. "Vatandaş" kendi güvenliğini ve huzurunu sağlamayı amaçlar. Mobilizasyon, homojenleştirme arzusunun tüm topluma yayılmasından kaynaklanır.

Kürtlerin ya da başka muhalif grupların karşısına "milli hassasiyetler"e göre hareket eden "vatandaşlar"ın çıkarılması bu tür bir vatandaş katılımı örneğidir. Kamusal düzenin bozulduğuna, bu kesimlerin toplumun bir bütün olarak yaşamını tehdit ettiğine dair bir söylemle, suçlulaştırılan ve düşmanlaştırılan bu gruplara karşı şiddet teşvik edilir.⁴³⁴

Bu durumun en belirgin örnekleri, linç girişimleridir. Mart 2005'te başlayarak yaklaşık iki yıl boyunca bu tür şiddet eylemleri yaygın olarak gözlenmiş, bu dönemde 30'un üzerinde linç girişimi yaşanmıştır.⁴³⁵ Bu örneklerin birçoğunda, devletini sahiplenen "vatandaşlar", düşmanlaştırılan gruplara karşı mobilize olmuştur. Daha sonra "suçlu" kabul edilen diğer birçok grup, örneğin solcu ve muhalif gruplar üzerinde uygulanması yaygınlaşmış olsa da, Türkiye'de linç kültürü, ilk başlarda Kürtlere saldırı biçiminde gelişmiştir. Özellikle 2005 ve 2006 yıllarında İzmir'de, İstanbul'da, Konya'da ve daha birçok başka yerde farklı gerekçelerle çıkan

⁴³³ age, 58.

⁴³⁴ Yıldızcan, Yaka, age, 254.

⁴³⁵ Gambetti, 2009, 159.

tartışmalarda Kürtlere yönelik öfke linç girişimlerine dönüşmüştür. Hepsinde de saldırıya uğrayan kişilerin PKK'lı olduğu iddia edilmiştir.⁴³⁶

Eylül 2006'da Sakarya'da gerçekleşen Kürt işçilerine yönelik linç girişimi bunun örneklerindedir. Önce Ağustos 2006'da Sakarya'ya fındık toplamak üzere gelecek olan işçilerden işçi temsilcileriyle iş bağlantısı olmayanların ilçeye alınmayacağı söylenip, Güneydoğu'dan gelen birçok fındık işçisi geri gönderilmiştir.⁴³⁷ Bu gerilimin ardından Eylül ayında dört Kürt işçinin Kürtçe konuştukları için omuz atan bir gençle kavga etmesi üzerine, “Diyarbakırlılar bir gencimizi dövdü”, “PKK sloganları atıldı” söylentileri yayılmış ve kısa sürede yaklaşık iki bin kişilik bir kalabalık toplanarak Kürt işçilerini linç etme girişiminde bulunmuştur.⁴³⁸

Bu dönemde Kürtlere yönelik linç girişimleri çok sık olarak gerçekleşmiştir ama linçler ve diğer şiddet eylemleri sadece bu dönemle sınırlı kalmamıştır. Daha sonra da bu bir kültür olarak yerleşmiş ve bu kez her öfke patlamasında öfke, özellikle de BDP binalarına ve BDP'lilerin yaşadığı, vakit geçirdiği yerlere saldırıya dönüşmüştür. Örneğin 14 Temmuz 2011'de Diyarbakır'ın Silvan ilçesinde PKK'ye yönelik yapılan askeri operasyon sırasında çıkan çatışmada 13 askerin hayatını kaybetmesinin ardından birçok yerde BDP binalarına saldırılar düzenlenmiştir.⁴³⁹ İstanbul Zeytinburnu'nda ise saldırılar daha da büyümüş ve Türkler ve Kürtler arasında yaklaşık beş gün süren gerginliğe neden olmuştur. Sokaklarda “ellerinde sopalarla örgüt sempatzanı arayan gençler”⁴⁴⁰ dolaşmış, Kürtlerin gittiği kahvehaneler basılmıştır.⁴⁴¹ Bu saldırıların organizasyonunda özellikle ırkçı propagandanın ve provoke edici yalan haberlerin yaygınlaştırıldığı sosyal medyanın önemli bir rolü vardır. Sosyal medya üzerinden yayınlanan mesajlarda Türk ailelere saldırıldığı, cuma saatinde camilerin yağmalanacağı haberleri yayılarak toplanma

⁴³⁶ Gambetti, “Linç Girişimleri, Neoliberalizm ve Güvenlik Devleti”, 25.

⁴³⁷ “Sakaryalılar, Güneydoğulu Fındık İşçilerini Geri Çevirdi”, **Radikal**, 5 Ağustos 2006, <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetayV3&ArticleID=787993&CategoryID=97> [19.07.2012].

⁴³⁸ “Sakarya'da Yine Tehlikeli Öfke”, **Hürriyet**, 8 Eylül 2006, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=5050096&tarih=2006-09-08> [19.07.2012].

⁴³⁹ “BDP Binalarına Saldırı”, **bianet**, 17 Temmuz 2011, <http://bianet.org/bianet/siyaset/131521-bdp-binalarina-saldiri> [19.07.2012].

⁴⁴⁰ “Zeytinburnu Yine Karıştı”, **Sabah**, 23 Temmuz 2011, <http://www.sabah.com.tr/Gundem/2011/07/23/zeytinburnu-yine-karisti> [23.07.2011].

⁴⁴¹ “Zeytinburnu 'Kürt-Türk Kavgası' İstemiyor”, **Radikal**, 22 Temmuz 2011, <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetayV3&ArticleID=1057209&CategoryID=77> [22.07.2011].

çağruları yapılmış, BDP binaları hedef gösterilmiş, hatta başka semtlerden de destek istenmiştir.⁴⁴²

Kürtlere karşı nefret söylemi yalnızca bu gibi provokasyon anlarında değil, her zaman yaygınlaştırıldığı, ırkçı nefret her zaman diri tutulduğu için, bu tür provokasyonlara her zaman zemin hazırdır. Kürtlere karşı ırkçı nefretin gün yüzüne çıktığı olaylardan biri de Ekim 2011'de Van'da gerçekleşen ve 600'ün üzerinde insanın ölümüne, kentnin büyük bir kısmının yıkılmasına neden olan depremdir. Bu depremin ardından medyada Kürtlerin hak ettikleri cezayı buldukları yönünde yorumlar yer almış, Kürtleri düşmanlaştırma ve bu yolla hayatlarını değersizleştirme söylemi sürdürülmüştür.⁴⁴³

Kürtlere karşı böyle ırkçı şiddet eylemlerinin ve düşmanlaştırma söyleminin yaygınlaşması, sorunun bütün öğeleriyle düşünülmesi yerine "güvenlik" ekseninde ele alınmasından kaynaklanır. Kürtlerin ulusun güvenliğine tehdit olarak algılanmasının bir nedeni, ulusun homojen olmadığını ve farklı öğeleri arasında egemenlik ilişkileri olduğunu açığa çıkarması ve bunun ulusa zarar verilmesi gibi algılanmasıdır. Bir diğer nedeni ise, halkın genel anlamda Kürt sorununun ortaya çıkışından itibaren bu sorunun çözümüyle ilgili düşünmemiş olması, iktidar dilinin ve medya manipülasyonunun şekillendirdiği önyargılarla hareket etmesidir. Sorunu bir grup teröristin Güneydoğu'daki cahil, şiddete eğilimli, kaba, aşiret kurallarına göre yaşayan halkı kandırarak Kürt olduğuna ikna etmesi ve önüne gelen herkesi öldürerek ülkeyi bölmek istemesi olarak yansıtan medyadan ve "siyaset büyükleri"nin yorumlarından izlemiştir. Millet tektir, bölmek isteyenler olsa olsa haindir, teröristtir, başka hiçbir amacı olamaz. Bu bombardıman içinde aslında herkes, bir yandan da Kürt dilinin yasaklandığını, Kürtlerin işkence gördüğünü, köylerinin boşaltıldığını, yakıldığını, göçtükleri yerlerde aşağılandıklarını bilir ama

⁴⁴² "Zeytinburnu'nda Provokasyonun Yazışmaları", 23 Temmuz 2011, <http://www.haber7.com/haber/20110723/Zeytinburnunda-provokasyonun-yazismalari.php> [23.07.2011].

⁴⁴³ Habertürk'te Duygu Canbaş: "...Başka bir acı haberle sarsıldı tüm Türkiye, her ne kadar doğusundan, Van'dan gelmiş olsa da." ATV'de Müge Anlı: "Önce polise askere taş at, onları kuş gibi avla, sonra zor durumda hadi Mehmetçik gelsin, olmaz! İnsanlar hadlerini bilsinler!" Twitter mesajlarından bazıları: "Depreme hiç üzülmedim işim yokta ölen kürtleremi üzülücem. Şehit hakkı bu ee etme bulma dünyası şekerim :)", "İlahi adalet..Biz veremiyoruz cezalarını ama ALLAH veriyor.! Beter olsunlar hic üzülmedim.", vb. Bkz. Baskın Oran, "Van Depremi 'Türk'e Ayna Tuttu", **Radikal2**, 30 Ekim 2011, <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalEklerDetayV3&ArticleID=1068076&CategoryID=42> [30.10.2011].

önemli olan bunlar değildir; önemli olan aynı zamanda herkesin Kürtlerin hain olduğuna “inanması”dır.

Kürtler iç düşmanlar, milletin güvenliğini tehlikeye atan unsurlar olarak tanımlandığı ve halk Kürtlerin düşman olduğuna sorgusuz inandığı için, devletin suç tanımı içinde olan solcular bile, Kürt oldukları, PKK'li oldukları söylenerek linç edilmeye çalışılmıştır. Nisan 2005'te Trabzon'da TAYAD (Tutuklu ve Hükümlü Aileleri ile Yardımlaşma Derneği) üyelerinin sokakta hapisanelerdeki tecritle ilgili bildiri dağıtırken linç girişimine uğraması bunun örneğidir. TAYAD'lıları linç etmeye çalışan grup, "Türk bayrağının yakıldığı ve PKK flamasının açıldığı söylentileri üzerine" toplanmıştır.⁴⁴⁴ Yetkililerin de milli hassasiyetlerin provoke edildiği, halkın sabrının taşıdığı yönlü söylemlerde bulunması, meşruiyet algısı yaratmış hatta linçlerin devamının gelmesini de teşvik etmiştir. AKP'li Rize milletvekili Abdülkadir Kart'ın, TAYAD'lılara linç girişimiyle ilgili "Devletine ve milletine son derece bağlı Karadeniz insanı onlara gerekli dersi verdi. Derslerini aldılar. Bir daha buraya gelmeye cesaret edemezler" sözleri bu niteliktedir. Rize Belediye Başkanı Bakırcı da benzer şekilde linççi güruhu desteklediğini ifade etmiştir: "Pencereden, belediye binası önünde birilerinin tartıştığını gördüm. Sonradan öğrendim ki, TAYAD üyeleri pankart açmaya çalışmış. Eğer onlar olduğunu bilsem, inip ben de vururdum. Kimsenin, insanımızın sabrını taşımaya hakkı yok. Halkımız gereken cevabı verdi. Bir daha buralara gelmeye cesaret edemezler. Gelirlerse çok farklı olur. Bir daha bu kadar kolay kurtulamazlar."⁴⁴⁵ Başbakan Erdoğan da "Halkın hassasiyetleri çok önemli. Halkımızın milli hassasiyetlerine dokunulduğu zaman, bunun tepkisi farklı olacaktır. Ancak, bunu da lütfen kimse istismar etmesin" sözleriyle devletin bütün olarak linççileri desteklediği mesajını vermiştir.⁴⁴⁶

Linç girişimleri, tehdit olarak tanımlanmış bir risk grubuna karşı, devlet tarafından açıkça desteklenen milliyetçi bir grubun seferber edilerek riskin kontrol edilmesi stratejisidir. Böylece devlet steril kalırken “milli hassasiyetleri” harekete geçen “sivil

⁴⁴⁴ “Linç Etmek İstediler”, **Milliyet**, 7 Nisan 2005, <http://www.milliyet.com.tr/linc-etmek-istediler/guncel/haberdetayarsiv/07.04.2005/251966/default.htm> [19.07.2012].

⁴⁴⁵ “AKP'li Bakırcı: Bilsem Gider, Ben de Vururdum”, **Milliyet**, 11 Nisan 2005, <http://www.milliyet.com.tr/akp-li-bakirci--bilsem-gider--ben-de-vururdum/siyaset/haberdetayarsiv/04.11.2005/133571/default.htm> [23.07.2012].

⁴⁴⁶ “Linçten Özel Koğuşa!”, **Milliyet**, 8 Nisan 2005, <http://www.milliyet.com.tr/lincten-ozel-kogusa-/guncel/haberdetayarsiv/08.04.2005/251990/default.htm> [19.07.2012].

toplum” mobilize olarak riski bertaraf etmiştir.⁴⁴⁷ Her zaman “sivil toplum”u bütünleştirecek, milli hassasiyetleri harekete geçirecek bir riskin varlığı istenir. Çünkü bu sayede, neoliberal politikalarından zarar görmüş olan ve sınıfsal aidiyetler oluşturma riski olan toplumsal kesimler, isyan etmek bir yana, devletine daha fazla sahip çıkar hale gelir, bütünleşir. Mevcut durumu korumaya çalışır. Terör tehdidinin varlığı toplumu kalıcı bir olağanüstü hale alıştırır; terör her an herkesin güvenliğini tehdit ettiğine göre teröre karşı topyekün savaş verilmelidir. Birliği sağlayan, medyadaki söylemler ve milli bayramlarda ya da şehit cenazelerinde yapılan ve terörü lanetleme ritüellerine dönüşen törenler kadar, linç girişimi örneklerinde de görülen şiddete dayalı mobilizasyondur da aynı zamanda. Bu şiddet türü, devletin güvenlik söyleminin paralelinde gerçekleşse de, sorumluluğu devletin üzerinden alır, milletin bu önüne geçilemeyen “haklı tepkisi”, her durumda doğallaştırılır, mutlak bir meşruiyete sahip olur.⁴⁴⁸

İster “eski rejim”in savunucuları ile ilgili, ister muhalif gruplar ya da asimile edilemeyen, milli bütünlük içinde eritilemeyen kimlikler ile ilgili olsun, AKP'nin sürekli olarak “iç düşman” söylemine başvurması, kendi iktidarını meşrulaştırmasını ve bu “tehditlere” karşı milli bütünleşmeyi sağlamaktadır.⁴⁴⁹ Bu iç düşmanların milletin güvenliğini sürekli olarak tehdit ettiği, ekonomik gelişmenin önünde engel olarak milletin refahının artmasını engellediği söylemi, bir korku söylemi olarak işlev görmüş, toplumun, tehdit oluşturduğu söylenen kesimlere karşı uygulanan şiddeti onaylamasını, devletle işbirliği yapmasını, hatta zaman zaman bu kesimlere karşı mobilize olmasını sağlayabilmiştir.⁴⁵⁰

Bu tür mobilizasyonun temel bulduğu yerler, toplumun önemli bir kesiminin dahil olduğu cemaatlerdir. Neoliberalizmin atomize ettiği, sınıfsal örgütlenmelerini dağıttığı, tutunacak yer bırakmadığı, tek başına ayakta kalmasının mümkün olmadığını hissettirdiği bireyler cemaatlerin içinde kimlik edinmeye çalışır, kendine buralarda bir anlam dünyası yaratır. Buralardaki dayanışma ağlarına sığınır, bu sayede bir topluluğun parçası olduğunu hisseder. İktidardaki partinin tabanını oluşturan, inançlarının iktidardaki siyasi güç tarafından temsil edildiğini hisseden topluluk üyeleri, dışındakilere karşı güçlü hissederler. Bu da "mahalle baskısı" denen

⁴⁴⁷ Gambetti, “Linç Girişimleri, Neoliberalizm ve Güvenlik Devleti”, 19.

⁴⁴⁸ Tanıl Bora, “Türkiye Sağının İdeolojik ve Siyasi Bunalımı”, **Birikim**, s. 64 (1994): 9.

⁴⁴⁹ Yıldızcan, Yaka, **age**, 256.

⁴⁵⁰ **age**, 254.

sorunun ortaya çıkmasına, bu topluluğun dışındakilere karşı tahammülsüz davranışlarına yol açmaktadır.

AKP'nin kamusal düzenin bozulduğuna ilişkin ahlaki bir panik yaratması, halkın geleneklerine, inançlarına "sahip çıkmasını" teşvik etmesi, bu toplulukların kendi inancının dışına düşen kesimlerin yaşayışını "hoşgörü" gösterilecek bir durum olarak görmesini teşvik etmiştir. Eşit vatandaşların düşünce ve inanç özgürlüklerini tanımanın yerini, çoğunluğun, dışında kalanlara hoşgörüsü aldığı için, bu çoğunluk, hoşgörünün sınırlarını da belirleme hakkına sahip olduğu sonucuna varır. Temmuz 2012'de Malatya'da Alevi bir aileye yönelik linç girişimi, böyle bir olaydır. Ramazan ayında, evlerinin önüne gelen davulcuya "Oruç tutmuyoruz, evimizin önünde davul çalma" diyen Alevi ailenin evinin önüne toplanan kalabalık tekbir getirip, İstiklal Marşı okumuş, "Kürtlere ölüm", "Alevilere ölüm", "Sizi burada barındırmayız", "Sivas katliamı gibi yapacağız", "Madımak'taki gibi yapacağız, yakacağız sizi" diyerek evi taşlamış, camlarını kırmış, evin yanındaki ahırını yakmıştır.⁴⁵¹

"Bölücülere", "yıkıcılara", "hainlere", ya da sadece "milletin inançlarının" dışına düşerek "hoşgörüsünün" sınırlarını zorlayanlara karşı "milletin evlatlarının" seferber edilmesi, artık birçok konuda karşımıza çıkmaktadır. Bu genel bir siyaset yapma tarzı haline gelmiştir, öyle ki devletin yaptığı usulsüzlüklerin üstünün örtülmesi için de bu saldırgan söyleme başvurulur. 27 Mart 2011 tarihinde yapılan, üniversite adaylarının girdiği Yükseköğretime Geçiş Sınavı'nda (YGS) kopya uygulandığı, cevaplandırmayı sağlayacak şifrelerin belli kimseler tarafından kendi politik çevresindeki öğrencilere dağıtıldığı iddiaları üzerine, sınava giren liseli gençlerin yaptığı protesto eylemlerine Başbakan Erdoğan'ın verdiği tepki, bu siyaset anlayışını gösteren bir örnektir.⁴⁵² Erdoğan, konuyla ilgili protesto eylemi yapan gençlerin yine "iç düşmanlar" tarafından "kullanıldığını" iddia etmiş, bu gençleri "Taksim'de bin kişiyi, iki bin kişiyi yürütmek, iki bin genci yürütmek problem değil. Onlar YGS sınavının karşısında tavır ortaya koyduklarını açıklarken, biz de kalkarız onların karşısına 5 bin, 10 bin tane genci koyarız", sözleriyle tehdit etmiştir.⁴⁵³ İktidarı

⁴⁵¹ "Malatya'da Alevi Aileye Linç Girişimi", **Agos**, 30 Temmuz 2012, <http://www.agos.com.tr/malatyada-alevi-aileye-linc-girisimi-2161.html> [30.07.2012].

⁴⁵² "YGS'de Şifreli Kopya Skandalı!", **Haber Türk**, 2 Nisan 2011, <http://www.haberturk.com/gundem/haber/616576-ygsde-sifreli-kopya-skandalı> [02.04.2011].

⁴⁵³ "Başbakan: YGS Eylemcilerinin Karşısına 10 Bin Genci Koyarız Ama...", **Radikal**, 18 Nisan 2011, <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetayV3&ArticleID=1046551&CategoryID=>

açısından tehdit oluşturan bir harekete karşı seferber edebileceği kitleyi öne sürmesi, sayıların gücüyle gençleri tehdit etmesi, totaliter tavırlarına bir örnek oluşturmaktadır.

6.6. Bölüm Sonucu

Tüm bu örnekler günümüzde Türkiye'de “ileri demokrasi” söylemlerine, resmi ideolojinin ve askerin etkinliğinin oldukça kısıtlanmış olmasına, seçilmiş siyasetçilerin yönetimi üzerinde kısıtlar oldukça az olmasına, yani prosedürel anlamda düşünülürse “demokratik” mekanizmalar işliyor olmasına rağmen totaliter pratiklerin yaygınlık kazandığını göstermektedir. Rekabetçi bir demokrasi anlayışı içinde “demokratik” yollardan güç kazanan ve hükümet olduğu gibi askeri güçlerin etkisinden kurtularak “muktedir” de olan bir sivil hükümet, aldığı desteğe, sivil toplumda örgütlenmesine dayanarak genel iradeyi, “milletin iradesi”ni temsil ettiğini iddia edebilir, bu meşruiyete dayanarak tüm muhalefeti baskı altına alabilir, muhalefet etmenin kendisine engel olacak totaliter pratikler sergileyebilir. Bunu da rekabetçi seçim mekanizmasını tahrif etmeden, seçimlere hile karıştırmadan, toplumdaki gerçekten destek alarak, üstelik de “ileri demokrasi” söylemleri ile birlikte, hatta liberal kesimleri de demokratikleştirmeye inandırarak gerçekleştirebilir.

AKP sağ muhafazakar partilerin birçoğu gibi, milletin birliği ve bütünlüğü söylemine sarılmakta, çoğunluğun oylarını almış olmanın verdiği meşruiyetle, millet iradesini tek başına temsil ettiğini iddia etmektedir. Bu da kendi dışındaki tüm siyasi görüşleri önce dışlamasını, düşmanlaştırmasını, sonra bastırmasını ve bu görüşlere sahip toplumsal kesimleri kamusal alanın dışına atmasını beraberinde getirir. Böylece siyaset tek kutuplu hale gelirken, tüm siyasi farklılıklar bastırılırken, iktidar önce yürütmede, sonra da başbakanda merkezileşir. Siyasetin tam kontrolünü elinde toplamaya çalışan karizmatik lider öne çıkar, tüm siyasi kararlar tek elde merkezileşir.

Millet adına konuşma ve lider merkezli siyaset, otoriter bir siyasi tarzı da gösterebilir. Ama siyaset tüm toplumsal alanlara müdahale etmeye başlamışsa ve bu gücü elinde toplamış, millet adına konuşan liderin arkasında kitleler varsa bu,

totaliterleşmeye işaret eder. İşte, AKP'nin sivil topluma nüfuz edebilmiş olması, kitleleri kendi politikaları doğrultusunda seferber etme kapasitesine sahip olması, Erdoğan'ın her konuda koşulsuz destek beklemesi ve toplumun çoğunluğunun da liderini sorgulamaksızın sonuna kadar desteklemesi, bu nedenle önemlidir.

İktidarı tek elde toplamanın gereği muhalefetin sindirilmesi, bastırılmasıdır, bu da ancak muhalefetin kriminalleştirilmesiyle, düşman ilan edilmesiyle gerçekleşebilir. Günümüzde her türlü muhalefetin “terör”le ilişkilendirilmesi, muhalefete yönelik şiddeti meşrulaştırmak için yeterli dayanağı oluşturmaktadır. AKP muhalefeti suçlaştırarak, düşmanlaştırarak, yurttaş haklarından, hatta insan haklarından mahrum bırakırken, “terör” ya da “bölücülük” suçlaması yöneltilenlere her tür şiddetin uygulanmasının meşru görülmesini sağlamıştır. “Millet”i oluşturduğu kabul edilen kitleler, düşmanlaştırılan toplumsal kesimlere şiddet uygulanmasını onaylamakla kalmaz, “terörist”lerin cezasını kendi elleriyle verme isteği duyar. Bunu da zaman zaman bu kesimlere yönelik “milli hassasiyetler”in yönlendirdiği toplu şiddet eylemleriyle pratiğe dökmesi, totaliterleşmenin göstergesidir.

Bu totaliter pratiklerin bir nedeni Türkiye siyasi geleneğinin “tekçi” ve organizmacı millet anlayışı, lider merkezli siyaset yapma tarzı gibi özelliklerinin sürdürülmesiye de, bu tek neden değildir. Bu geleneksel tarzla AKP'nin siyasi anlayışından kaynaklanan totaliter eğilimlerinin ve neoliberalizmin gereklerinin buluşması bu tür totaliter pratiklere yol açar. Toplumunu homojenleştirme, muhalefeti ortadan kaldırma, tehdit algısı yaratarak toplumu bütünleştirme yönündeki pratikler, neoliberal politikaların kesintisiz olarak uygulanabilmesi için, insan eyleminin yaratacağı tüm engellerin bertaraf edilmesine hizmet eder.

7. SONUÇ

Türkiye'de 2000'li yıllarda, özellikle AKP'nin hükümet olması ile birlikte, demokratikleşme beklentileri oluştu. Liberal entelektüeller, AKP'nin askeri vesayete karşı çıkan bir güç olarak demokratikleşmeyi sağlayacağına inandılar. AKP'nin de hükümeti ile ilgili temel argümanı “ileri demokrasi”yi getirme iddiası oldu. AKP'nin ilk hükümet döneminde bazı otoriter pratikler gözlemleniyse de bunlar, askeri rejime son vermek için zorunlu adımlar olarak hoşgörülde ve AB'ye uyum reformlarının demokratikleşmeye yol açacağı düşünöldü. Fakat özellikle son hükümet döneminde tutuklu sayısının artması, toplumsal gösterilere şiddetle müdahale edilmesi, baskı gören kesimin askeri elitler veya “terörist” denilerek ötekileştirilmiş Kürt halkı ile sınırlı kalmaması gibi olaylar sonucu, AKP'nin demokrasi yöneliminin yerini baskıya ve otoriter uygulamalara bıraktığı yönünde eleştiriler dile getirilmeye başladı. Yine de liberal entelektüellerin tepkisi hala, bir tarafta liberal demokrasiyi gerçekleştirmeye çalışan AKP'yi, diğer tarafta ise Milli Görüş geleneğinin ve Türkiye'deki otoriter siyaset geleneğinin etkisinden kurtulamamış AKP'yi ayrıştırıyor, AKP'yi ilk dönemlerindeki demokrat yoluna geri dönmeye çağırıyordu. Tüm bu tartışmaların etkisinde, bu tezi yazarak, AKP'nin otoriter ve totaliter pratiklerinin, yalnızca Türkiye'ye özgü otoriter siyaset geleneğiyle açıklanamayacağını, tartışılmaz hedef olarak benimsenmiş liberal demokrasinin de totaliter eğilimler içerebileceğini ve özellikle neoliberal dönemde otoriter ve totaliter pratiklerin yoğunlaştığını, bu nedenle de Türkiye'deki bu tür pratiklerin neoliberalizmin küresel eğilimleri ile birlikte anlaşılması gerektiğini ortaya koymaya çalıştım.

Öncelikle liberal entelektüellerin AKP'nin demokratikleşmeye yol açacağına ilişkin yanlışlığının nedenlerini anlamak için Türkiye'de demokrasiye ilişkin temel görüşleri tartıştım. Kemalist demokrasi anlayışını, ikinci cumhuriyet tartışmalarını, İslamcı entelektüellerin demokrasi algısını ve AKP'yi ortaya çıkaran İslamcı-muhafazakarlarla liberallerin bir araya gelme sürecini ele aldıktan sonra, Türkiye'deki liberallerin demokrasi anlayışını tartıştım. Türkiye'deki liberallerin, salt

askeri vesayete karşı çıktığı ve neoliberal uyum reformlarını gerçekleştirdiği için AKP'den demokratikleşme beklediklerini ve bunun nedeninin de siyaseti merkez-çevre paradigması üzerinden anlamaları, demokratikleşmeyi güçlü devlet geleneğinden uzaklaşıp sivil toplumu güçlendirmek ve liberal demokrasiyi yerleştirmek olarak görmeleri olduğunu öne sürdüm.

Bu tezlere göre Türkiye'nin rejimi, liberal demokrasiye ulaşma hedefi olan ama bu hedeften sapmalar yaşayan bir rejim olarak görülüyordu. Bu nedenle, siyasi rejimleri bu eksenle ele alan “melez rejimler” literatürünü tartıştım. Bu literatürde “yarışmacı otoriter rejim” tipinin, demokratik seçim mekanizmasının, kurumsal düzenlemelerin var olup, bu mekanizmaların otoriter yapının korunması için çarpıtıldığı bir rejim tipi olarak Türkiye için uygun olabileceğini, fakat böyle bir tanımdan hareket edildiğinde, liberal demokrasiye içkin totaliter eğilimler görülmeyeceği için, bu yaklaşımın yetersiz olduğunu öne sürdüm. Benzer şekilde, “illiberal demokrasi” tanımının da, demokratik kurumsal mekanizmalar var olduğu halde anayasal liberalizmin eksik olduğu rejimleri açıklarken, liberalizmi özgürlükle eşitlediği, demokrasiyi ise özgürlüklere yönelik bir tehlike olarak gördüğü için liberalizmin totaliter eğilimlerini görmezden geldiğini savundum.

Bu nedenle liberalizmin ve liberal demokratik mekanizmanın totaliter pratiklere yol açan özelliklerini görmemizi sağlayacak bir analiz çerçevesinin gerekli olduğunu öne sürdüm. Bunun için öncelikle kapitalizm ile demokrasi arasındaki ilişkinin demokrasiyi nasıl kısıtladığını tartıştım. Kapitalizmde siyasi eşitlik ile ekonomik ve toplumsal eşitsizlik arasındaki çelişki, ekonomik olarak güçlü olanların siyasi olarak da güçlenmesi ile sonuçlanır. İşçi sınıfı hem sözleşme özgürlüğü ile özel mülkiyet hakkını garanti altına alan devlet tarafından, hem de ekonomik güçlerini siyasi gücü de ele geçirecek şekilde kullanan kapitalist sınıf tarafından dışlanır. Meşru siyasetin parlamento ile sınırlanması ve temsil sistemi ile halkın siyasi haklarını siyasi liderlere devretmesi de bu dışlamayı pekiştirirken, işçi sınıfının katılımının neden olacağı radikal görüşleri törpüleyerek demokrasiyi kapitalizm için güvenli hale getirir. Öte yandan sivil toplumun güç kazanması ile özgürlük alanının genişlediği savı da, sivil toplumda var olan ekonomik sömürü ve buna bağlı şiddetin depolitize edilmesinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla kapitalist dönemde, demokrasinin

kapitalist ilişkileri tehdit etmeyecek şekilde düzenlenmesi otoriter eğilimleri gizlemiştir.

Hem liberal toplum hem de liberal demokratik mekanizma totaliter eğilimlere alan açmış, totaliter rejimler, liberal toplumun oluşturduğu temeller üzerinde gelişmiştir. Liberal demokrasi, halkın siyasi haklarını devretmek üzere birbirleriyle rekabet halindeki lider adayları arasında bir seçim yapmasına dayanır. Yurttaşlar bu yolla siyasi sorumluluklarından uzaklaşarak siyasete ilgisizleşirler. Siyasi tartışma ve eylem yeteneklerinden, bu yolla siyaseti denetlemekten uzaklaşırlar. Bu süreç halkı, Arendt'in tarif ettiği, totaliter hareketlerin tabanını oluşturan “kitle”ye dönüştürür. Toplumsal ve siyasi aidiyetlerle bir arada duran toplum liberal bireyciliğin etkisiyle çözülür, siyasetten ve toplumsallıktan kopuk, yalnızlaşmış bireylerin toplamı olan kitleye dönüşür. Bir liderle özdeşleşerek ardından giden ve onunla özdeşleştiği için totaliter hareketin ideolojisi doğrultusunda mobilize olan kitle böyle oluşur.

Liberal demokraside partilerin reklam tekniklerine başvurarak yaptığı propaganda ile totaliter ideolojinin propagandası arasında, siyasete ilgisizleşmiş insanların duygularına, hatta güdülerine seslenerek, irrasyonel yollardan kanaat üretimini sağlama, tercihleri yönlendirme konusunda benzerlikler vardır. Yine liberal demokrasinin siyaseti liderlerin tercihleri etrafında yoğunlaştırması, siyasetin kişileştirilmesi, her şeyi açıkladığına ve yönlendirebildiğine, halkın gerçek temsili olduğuna inanılan bir lidere tam bağlılık gösterilmesinin dayanağı olabilmektedir. Totalitarizmin özelliği, durdurulamaz ve mutlak olduğuna inanılan bir yasanın önündeki tüm engellerin kaldırılması adına siyasetin yok edilmesi, özgür insan eyleminin tamamen ortadan kaldırılmasıdır. Totaliter şiddet ve mobilizasyon da siyasetin ortadan kaldırılarak rejimin tüm halk tarafından sorgulanmaksızın benimsenmesini amaçlar. Liberal demokraside siyaset vardır kuşkusuz, fakat siyasi liderlerin ve onları yönlendirme gücüne sahip bir azınlığın dahil olduğu bu siyasetten halkın çoğunluğu uzak kalmaktadır. Bu nedenle de bir grubun siyaseti tekeline geçirmesi halk tarafından kayıtsızlıkla karşılanabilir.

Neoliberalizmle birlikte, liberalizme içkin olan bu otoriter ve totaliter eğilimler yoğunlaşır. Neoliberalizm, alt sınıfların mücadeleleriyle kazanmış olduğu sosyal ve ekonomik hakları törpülerken her alanı piyasalaştırmayı hedefler. Alt sınıfları hem mülksüzleştirme yoluyla güçsüzleştirir hem de yönetimden dışlar. Ekonomik ve

toplumsal politikalar uluslararası sermaye kuruluşlarının direktifleri doğrultusunda şekillenir, bu nedenle de demokratik denetimden uzaktır. Bunun alt sınıfların itirazlarına, muhalefetin yaratacağı engellere takılmadan gerçekleşmesi içinse daha merkezi, otoriter, baskı gücünü daha fazla kullanan bir devlete ihtiyaç duyulmuştur.

Neoliberalizmin totaliterliği ise, neoliberal piyasa toplumunun, toplumun “doğal” işleyişi olarak görülmesinden, bu doğallık nedeniyle de önündeki tüm engellerin ortadan kaldırılması, bunun gerekirse yaygın şiddete başvurulması, demokrasi iddiasının ve meşruiyetin korunabilmesi için halkın katılımı da sağlanarak gerçekleştirilmesi hedefinden kaynaklanır. Halkın katılımı ve neoliberalizmin alt sınıflarda yarattığı yoksullaşmaya rağmen toplumun birliğinin, bütünlüğünün ve devlete saygısının korunmasını ise “güvenlik” söylemi sağlar. Nereden ve ne zaman geleceği belirsiz tehditler sayesinde toplumun bu tehditlere karşı bütünleşerek, devletini sorgulamaksızın desteklemesi amaçlanır. Güvenlik mantığına göre neoliberal işleyişin kesintisiz sürmesi için, bütünsel bir organizma olan toplumun bütün olarak güvenliği için, toplumun “tehlike” oluşturan bazı unsurları “harcanabilir.”

Türkiye'de de 2000'li yıllarda, ülkenin siyasi kültür ve gelenekleriyle de desteklenen fakat yalnızca bunun sonucu olmayıp neoliberalizmin küresel eğilimleriyle ilişkili olan totaliter pratikler gözlenmektedir. AKP'nin hükümet döneminde Başbakan Erdoğan'da somutlaşan ve Türkiye'deki otoriter liderlik geleneğinden farklı olan bir liderlik olgusu öne çıkmıştır. Erdoğan, tüm siyaseti kontrol eden, yönlendiren bir tek adam haline gelmiştir. Aynı zamanda Erdoğan'ın kişiliğinin bizzat halkın temsili olduğu öne sürülmüş, o nedenle de onun sözünün üstüne söylenecek her söz millete ihanet gibi anlaşılmaya başlamış, otoriter liderlerden farklı olarak Erdoğan her sözünün yalnızca kabullenilmesini değil onaylanmasını ve desteklenmesini de beklemiş, bu anlamda da totaliter liderlik özelliklerini kendinde toplamıştır.

AKP'nin homojen, organik bir millet tasavvuruna sahip olması ve bu anlayışı neoliberal politikalara karşı yükselcek itirazların bastırılması için kullanması da totaliter pratiklerine yol açmaktadır. AKP, halkı İslam temelinde birleşmiş, içinde farklı etnik kimliklerden unsurlar olan ama üst kimlik olarak Sünni-Türk kimliğini kabul etmiş bir bütün olarak görmekte, bu birliği bozabilecek unsurları tehdit olarak algılamaktadır. Bu birlik ve bütünlük algısı, neoliberalizmin, halkın büyük

çoğunluğunu yoksullaştırırken, küçük bir azınlığı zenginleştirmesine karşı itirazların, o azınlığın çıkarlarının tüm ülkenin çıkarlarıymış gibi gösterilmesi yoluyla engellenmesi için kullanılmaktadır.

Milletin birlik ve bütünlüğünü bozacak ya da milletin homojen olmadığını, ekonomik büyümenin, istikrarın, Ortadoğu'da güç olmanın, halkın tümünün değil ancak küçük bir azınlığın çıkarına olduğunu ortaya çıkaracak tehditler, neoliberal politikaların kesintiye uğramadan uygulanabilmesi için bertaraf edilmelidir. Bu nedenle de halkın birlik ve bütünlüğünü koruması gerektiğine inandırılması gerekir. Muhalif sesler, milletin homojenliğini bozan etnik, dini kimlikler, vb. düşmanlaştırılır, halkın da bu iç düşmanlara karşı seferber olması sağlanır. “Terör” söylemi bu işe yarar. Milletin güvenliğinin bu iç düşmanlar, “teröristler” tarafından sürekli tehdit edildiği algısı oluşturulur ve bu tehditlere karşı birlik olunması, devlete “terörle mücadele”de destek verilmesi istenir. Suç ve terör tanımı her türlü muhalefeti kapsayacak şekilde genişletilir ve muhalefete karşı baskı ve şiddet yöntemleri, muhalefet etmenin kendisini, siyasi tartışma imkanını ortadan kaldıracak yaygınlıkta kullanılır. Tüm bunlar Türkiye'deki, milleti organik bir bütün sayan milliyetçi siyasi gelenekle uyumludur; AKP'nin İslamcı-muhafazakar anlayışından beslenir, fakat sadece bunlarla ilgili değildir. “Terörle mücadele” söyleminin ve bu kapsamda muhalefete uygulanan şiddetin böylesi yaygınlaşması, neoliberalizmin önünde hiçbir engel kalmamasını amaçlar ve tüm dünyadaki uygulamalarla da paraleldir.

Sonuç olarak, Türkiye’de 2000’li yıllarda siyasette yaşanan “sivilleşme”ye ve bu nedenle oluşmuş olan demokratikleşme beklentilerine rağmen totaliter siyasi pratikler yaygınlaşmıştır. Bu pratiklerin varlığı, Türkiye'nin rejiminin totaliter bir rejime dönüştüğünü, Nazi Almanyası'nda yaşananların aynılarının burada da yaşanacağını, örneğin toplama kamplarının kurulacağını göstermek zorunda değildir. Nazi rejimi kendi tarihsel bağlamı içinde, totaliter bir rejim örneğidir ve totaliter pratiklerin varlığının bu rejimin tekrarına yol açacağını öne sürmek, tarihsel bağlamından koparmak anlamına gelir. Zaten Türkiye'de siyasetin tamamen tek sesli hale geldiğini, muhalefetin tamamen ortadan kaldırıldığını söylemek mümkün değildir. Fakat totaliter siyasi pratikler, yalnızca tümüyle totaliter olan toplumlarda görülmez, neoliberal dönemde demokratikliği ve siyasal özgürlükleri iyice törpülenmiş olan liberal demokratik kurumlarla birlikte de var olabilir. Liberalizm ya

da liberal demokrasi totalitarizmin panzehiri değildir, liberal demokrasinin içinde de totaliter pratikler varlığını sürdürür. Bu nedenle rejimlerin demokratiklik niteliklerinin liberal demokrasiye referansla ölçülmesi, bu tür totaliter eğilimlerin görmezden gelinmesine neden olur.

Günümüz dünyasında totalitarizm kendisini liberalizme karşı konumlandırmaz. Liberal demokrasilerde ya da yeni-otoriter veya melez rejimlerin alt tiplerinde, demokratik kurumsal mekanizmalarla birlikte totaliter pratikler farklı yoğunluk düzeylerinde varlık gösterir. Demokratik kurumsal yapıların var olduğu rejimlerdeki totaliter eğilimlerin anlaşılabilmesi için, siyasi rejimler ile ilgili araştırmalar bu pratiklere, bu pratiklerin yoğunlaşmasının totaliter eğilimlere nasıl yol açtığına, bu eğilimlerin liberalizmle ve neoliberalizmle buluşma noktalarına odaklanmalıdır.

Böyle bir analiz çerçevesinden Türkiye siyaseti anlaşılmaya çalışıldığında, prosedürlere, reform yasalarına, vb. değil, gündelik hayatı etkileyen siyasi pratiklere odaklanılması gerekecektir. Bu tür pratiklerin analizi ise, otoriter ya da totaliter pratiklerin liberal demokrasiden bir sapma olduğu varsayımından hareket etmeyeceği için, bu pratikleri liberalizmle ve neoliberalizmle ilişkisi içinde anlamak mümkün olacaktır. Örneğin tutuklamalar, Kürt sorununda şiddete başvurulması gibi pratikler, hükümetin ileri demokrasi hedefinden saparak geleneksel otoriter yöntemlere başvurduğu alanlar olarak değil, hükümetin neoliberal yönetiminin bir parçası olarak düşünülebilecektir.

Bu çalışmada, liberal demokrasiyi kusursuz kabul etmeyip, liberalizme içkin totaliter eğilimler olduğunu göz önünde bulunduran ve neoliberal dönemde totaliter pratiklerin yoğunlaşma nedenlerini analiz eden bir bakışın, 2000'li yıllarda Türkiye siyasetini anlamak için gerekli olduğunu göstermeye çalıştım. Fakat Türkiye siyasetindeki totaliter pratiklere ilişkin tartışmam, belli örneklerle sınırlı kaldı. Hem gündelik toplumsal ve siyasi pratikleri, Türkiye'de siyasi kültürün değişimini, hem de hükümetin politikalarının somutlaştığı siyasi pratikleri, böyle bir perspektifle, detaylı olarak analiz eden bir çalışma, Türkiye siyasi kültüründe yerleşik olan otoriter tarzla, milliyetçilikle, AKP'nin islamcı-muhafazakar anlayışının ve neoliberalizmin küresel ölçekteki totaliter eğilimlerinin buluşma noktalarını, bunların birbirleriyle sentezlenerek ne tür siyasi pratiklere yol açtığını gösterebilecektir.

KAYNAKÇA

- Adalet ve Kalkınma Partisi. “Soruları ve Cevaplarıyla Demokratik Açılım Süreci: Milli Birlik ve Kardeşlik Projesi”. AK Parti Tanıtım ve Medya Başkanlığı. Ocak 2010. <http://www.akparti.org.tr/acilim220110.pdf> [08.01.2012].
- Adorno, Theodor W. **Otoritaryen Kişilik Üstüne: Niteliksel İdeoloji İncelemeleri**. çev. Doğan Şahiner. İstanbul: Om Yayınevi, 2003.
- Agamben, Giorgio. **Kutsal İnsan: Egemen İktidar ve Çıplak Hayat**, çev. İsmail Türkmen. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2001.
- Akdoğan, Yalçın. **AK Parti ve Muhafazakar Demokrasi**. İstanbul: Alfa, 2004.
- Ake, Claude. “Demokrasinin Değerini Azaltmak”. **Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi: Yeni Değerlendirmeler**. ed. Larry Diamond, Marc F. Plattner. çev. Ergun Özbudun, Levent Köker. Ankara: Türk Demokrasi Vakfı, 1994: 37-44.
- Alper, Emin. “Bir Kez Daha AKP'nin Demokratlığı Meselesi”. **Birikim**. 12 Kasım 2010. <http://www.birikimdergisi.com/birikim/makale.aspx?mid=668&makale=Bir%20Kez%20Daha%20AKP'nin%20Demokratl%FD%F0%FD%20Meselesi> [18.05.2012].
- Altan, Mehmet. “Türkiye'nin Bütün Sorunu Politik Devletten Liberal Devlete Geçememesidir”. **Yeni Arayışlar, Yeni Yönelimler: 2. Cumhuriyet Tartışmaları**. Röportajlar: Metin Sever, Cem Dizdar. Ankara: Başak Yayınları, 1993: 35-59.
- _____. “İkinci Cumhuriyet Kuruldu mu?”. **Sabah**. 25 Ocak 1997. <http://arsiv.sabah.com.tr/1997/01/25/y13.html> [18.05.2012].
- _____. “İkinci Cumhuriyet' Nedir Ne Değildir?”. **Türkiye Günlüğü**. s. 20 (1992). <http://www.ikincicumhuriyet.org/nedir/turkiyegunlugu.html> [21.10.2011].
- _____. “İkinci Cumhuriyet Zorunluluğu”. **Sabah**. 19 Nisan 1997. <http://arsiv.sabah.com.tr/1997/04/19/y13.html> [18.05.2012].
- Arendt, Hannah. **Totalitarianism: Part Three Of The Origins Of Totalitarianism**. New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1968.
- Arslanalp, Mert. “İslami Dayanışma Ağları ve Klientelizm”. **Birgün**. 10 Nisan 2009. http://www.birgun.net/city_index.php?news_code=1239320336&year=2009&month=04&day=10 [03.08.2012].

- Ataay, Faruk, Kalfa, Ceren. "Neoliberalizmin Krizi ve AKP'nin Yükselişi". **Küreselleşme, Kriz ve Türkiye'de Neoliberal Dönüşüm**. ed. Sinan Sönmez, Nergis Mütevellioğlu. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009: 303-333.
- Atacan, Fulya. "Explaining Religious Politics at the Crossroad: AKP-SP". **Turkish Studies**. c. 6. s. 2 (2005): 187-199.
- Ateş, Toktamış. **Biz Devrimi Çok Seviyoruz: Atatürkçülük ve Sosyal Demokrasi Üzerine Düşünceler**. İstanbul: Derin Yayınları, 2003.
- Balta Paker, Evren. "Dış Tehditten İç Tehdide: Türkiye'de Doksanlarda Ulusal Güvenliğin Yeniden İnşası". ed. Evren Balta Paker, İsmet Akça. **Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti**. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010: 407-431.
- Bayramoğlu Özüğurlu, Sonay. "Türkiye'de Devletin Dönüşümü: Parlamenter Popülizmden Piyasa Despotizmine". **Küreselleşme, Kriz ve Türkiye'de Neoliberal Dönüşüm**. ed. Sinan Sönmez, Nergis Mütevellioğlu. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009: 261-302.
- Bayramoğlu, Sonay. "Küreselleşmenin Yeni Siyasal İktidar Modeli: Yönetişim". **Praksis**. s. 7 (2002): 85-116.
- Bayramoğlu, Ali. "Yeni Dönem, Yeni AK Parti... (1)". **Yeni Şafak**. 16 Kasım 2011. <http://yenisafak.com.tr/Yazarlar/?t=16.11.2011&y=AliBayramoglu> [18.05.2012].
- _____. "Yeni Dönem, Yeni AK Parti... (2)". **Yeni Şafak**. 17 Kasım 2011. <http://yenisafak.com.tr/yazarlar/?t=17.11.2011&y=AliBayramoglu> [18.05.2012].
- Bedirhanoğlu, Pınar. "Türkiye'de Neoliberal Otoriter Devletin AKP'li Yüzü". **AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu**. ed. İlhan Uzgel, Bülent Duru. Ankara: Phoenix Yayınevi, 2009: 40-65.
- Belge, Murat. "Türkiye'de İşler İyi Gidiyor?". **Birikim**. s. 184-185 (2004): s. 29-32.
- Berger, Peter L. "Demokratik Kapitalizmin Şüpheli Zaferi". **Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi: Yeni Değerlendirmeler**. ed. Larry Diamond, Marc F. Plattner. çev. Ergun Özbudun, Levent Köker. Ankara: Türk Demokrasi Vakfı, 1994: 1-15.
- Berksoy, Biriz. "Neo-liberalizm ve Toplumsalın Yeniden Kurgulanması: 1980 Sonrası Batı'da ve Türkiye'de Polis Teşkilatları ve Geçirdikleri Yapısal Dönüşüm". **Toplum ve Bilim**. s. 109 (2007): 35-65.
- Berktaş, Fatmagül. **Dünyayı Bugünde Sevmek: Hannah Arendt'in Politika Anlayışı**. İstanbul: Metis Yayınları, 2012.
- _____. **Politikanın Çağrısı**. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010.

- Bilici, Mücahit. “Öğretmen’ Cumhuriyet’e ‘Mazbut’ Demokrasi”. **Birikim**. s. 115 (1998): 48-51.
- Birtek, Faruk. “Bir Çağdaşlaşma/Çağdaşlaşamama Projesi: Bir Deneme”. **Cogito**. s. 15 (1998): 170-184.
- Bora, Tanıl. “Cumhuriyet, Demokrasi ve Muhafazakar Türk Cumhuriyetçiliği”. **Birikim**. s. 115 (1998): 20-29.
- _____. “Linç Ortamı ve Faşizmin Sarkacı”. **Birikim**. s. 223 (2007): 9-12.
- _____. “Türkiye Sağının İdeolojik ve Siyasi Bunalımı”. **Birikim**. s. 64 (1994): 11-23.
- Brown, Wendy. “American Nightmare: Neoliberalism, Neoconservatism and De-Democratization”. **Political Theory**. c. 34. s. 6 (2006): 690-714.
- Bulaç, Ali. “Milli Devlet Miadını Doldurdu”. **Yeni Arayışlar, Yeni Yönelimler: 2. Cumhuriyet Tartışmaları**. Röportajlar: Metin Sever, Cem Dizdar. Ankara: Başak Yayınları, 1993: 367-392.
- _____. **İslam ve Demokrasi**. İstanbul: İz Yayıncılık, 1995.
- _____. **Modern Ulus Devlet**. İstanbul: Işık Akademi Yayınları, 2007.
- Collier, David, Levitsky, Steven. “Democracy with Adjectives: Conceptual Innovation in Comparative Research”. **World Politics**. c. 49. s. 3 (1997): 430-451.
- Çağlıyan İçener, Zeyneb. “The Justice and Development Party’s Conception of ‘Conservative Democracy’: Invention or Reinterpretation?”. **Turkish Studies**. c. 10. s. 4 (2009): 595-612.
- Çandar, Cengiz. “Özal’ın Cenaze Töreni, Kemalizmin Cenaze Törenine Benziyordu”. **Yeni Arayışlar, Yeni Yönelimler: 2. Cumhuriyet Tartışmaları**. Röportajlar: Metin Sever, Cem Dizdar. Ankara: Başak Yayınları, 1993: 91-114.
- Çelik, Nur Betül. “Kemalizm, Hegemonik Bir Söylem”. **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**. c. 2: Kemalizm. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001: 75-91.
- Çelikkhan, Murat. “Uğur Kaymaz Terörist mi?”. **Radikal**. 26 Şubat 2005. <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=144822> [14.07.2012].
- Çınar, Menderes. “Anti-vesayetçiliğin Ötesinde Bir Demokrasi Gündemi Olacak mı?”. **Birikim**. s. 266 (2011): 10-25.
- _____. “Turkey's Transformation Under the AKP Rule”. **The Muslim World**. c. 96. s. 3 (2006): 469-486.

- Dahl, Robert. **Demokrasi ve Eleştirileri**. çev. Levent Köker. Ankara: Yetkin Basımevi, 1993.
- Demirel, Tanel. "Soldiers and Civilians: The Dilemma of Turkish Democracy". **Middle Eastern Studies**. c.40. s. 1 (2004): 127-150.
- Diamond, Larry Jay. "Thinking About Hybrid Regimes". **Journal of Democracy**. c. 13. s. 2 (2002): 21-35.
- Dilipak, Abdurrahman. "Devlet, Etnik ve Coğrafi Temelin Dışında, İnanç ve Hukuk Federasyonları Şeklinde Örgütlenmeli". **Yeni Arayışlar, Yeni Yönelimler: 2. Cumhuriyet Tartışmaları**. Röportajlar: Metin Sever, Cem Dizdar. Ankara: Başak Yayınları, 1993: 393-415.
- Doğan, İbrahim. "Alevi Devrimi". **Aksiyon**, s. 678. 3 Aralık 2007 (Aktaran; Yalçınkaya, Ayhan. "Alevilik Hendeğinde AKP'nin Devesi: 'Alevi Açılımı' Neye 'Açıyor'". **AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu**. ed. İlhan Uzgel, Bülent Duru. Ankara: Phoenix Yayınevi, 2009: 316-354).
- Doğanay, Ülkü. "AKP'nin Demokrasi Söylemi ve Muhafazakarlık: Muhafazakar Demokrasiye Eleştirel Bir Bakış". **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**. c. 62. s. 1 (2007): 65-88.
- Dönmez, Rasim Özgür. "Vigilantism in Turkey: Totalitarian Movements and Uncivil Society in a Post-9/11 Democracy". **Totalitarian Movements and Political Religions**. c. 9. s. 4 (2008): 551-573.
- Dunn, John. "Conclusion". **Democracy: The Unfinished Journey**. New York: Oxford University Press, 1992: 239-266.
- Ekmekci, Faruk. "Marazi Bir Durum Olarak Türkiye'de Niyet Siyaseti: Türkiye'de Toplumsal Güven Eksikliği ve Bunun Siyasal Sonuçları". **Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi**. c.7. s. 2 (2010): 234-246.
- Engberg, Jan, Ersson, Svante. "Illiberal Democracy in the Third World: An Empirical Enquiry". *Democracy in the Third World: What should be done?*, ECPR Joint sessions of workshops, 26-31 Mart 1999, Mannheim.
- Erdoğan, Necmi, Üstüner, Fahriye. "1990'larda 'Siyaset Sonrası' Söylemler ve Demokrasi". **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce**. c. 7: Liberalizm. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001: 658-666.
- Erdoğan, Recep Tayyip. "Demokrasi Amaç Değil, Araçtır". **Yeni Arayışlar, Yeni Yönelimler: 2. Cumhuriyet Tartışmaları**. Röportajlar: Metin Sever, Cem Dizdar. Ankara: Başak Yayınları, 1993: 417-432.
- Ertekin, Orhan Gazi. "Türkiye'nin İkinci Anayasası Terörle Mücadele Kanunu". haz. Ayça

- Söylemez. **BİA Haber Merkezi**. 30 Mart 2011. <http://bianet.org/bianet/ifade-ozgurlugu/128977-turkiyenin-ikinci-anayasasi-terorle-mucadele-kanunu> [14.07.2012].
- _____. “İddianameler Çağı”. **Radikal2**. 13 Kasım 2011. <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalEklerDetayV3&ArticleID=1069504&CategoryID=42> [14.07.2012].
- Foucault, Michel. “Governmentality”. **The Foucault Effect: Studies in Governmentality with Two Lectures by and an Interview with Michel Foucault**. ed. G. Burchell, C. Gordon, P. Miller. Chicago: University of Chicago Press, 1991: 87-104.
- _____. **Security, Territory, Population: Lectures at the Collège de France, 1977-78**. Hampshire ve New York: Palgrave Macmillan, 2007.
- _____. **Toplumunu Savunmak Gerekir**. çev. Şehsuvar Aktaş. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002.
- Fromm, Erich. **Özgürlükten Kaçış**, çev. Şemsa YeğİN. İstanbul: Payel Yayınevi, 1993.
- Gambetti, Zeynep. “Doğruluk Uğruna Dünyayı Yıkamak: Aydınlanmacı EvrenselliğİN Çelişikleri ve Türkiye”. **Aydınlanma Sempozyumu, 11-12 Mayıs 2007**. ed. Binnaz Toprak. İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2007: 151-164.
- _____. “Foucault’da Disiplin Toplumu - Güvenlik Toplumu Ayrımı”. **Mesele**. s. 20 (2008): 43-46.
- _____. “İktidarın Dönüşen Çehresi: Neoliberalizm, Şiddet ve Kurumsal Siyasetin Tasfiyesi”. **İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**. s.40 (2009): 143-164.
- Gambetti, Zeynep, Güremen, Refik. “Liberal Totalitarizm”. **Birikim**. s. 172 (2003): 82-87.
- Göle, Nilüfer. “Otoriter Laiklik ve İslami Katılım”. **İslam ve Demokrasi**. İstanbul: TÜSES, 1994: 121-134.
- Guida, Michelangelo. “The New Islamists’ Understanding of Democracy in Turkey: The Examples of Ali Bulaç and Hayrettin Karaman”. **Turkish Studies**. c. 11. s. 3 (2010): 347-370.
- Gülalp, Haldun. **Kimlikler Siyaseti: Türkiye’de Siyasal İslam’ın Temelleri**. İstanbul: Metis Yayınları, 2003.
- Hale, William. “Cristian Democracy and the AKP: Parallels and Contrasts”. **Turkish Studies**. c. 6. s. 2 (2005): 293-310.

- Hansen, Suzy. "The Strongman: Can Turkey's Democracy Survive Its Domineering Prime Minister". **The New Republic**. 30 Haziran 2011.
- Harvey, David. "Neo-Liberalism as Creative Destruction". **Geografiska Annaler: Series B, Human Geography**. c. 88. s. 2 (2006): 145-158.
- _____. **A Brief History of Neoliberalism**, Oxford: Oxford University Press, 2005.
- _____. **Yeni Emperyalizm**, çev. Hür Güldü. İstanbul: Everest Yayınları, 2003.
- Heper, Metin. "The Justice and Development Party Government and the Military in Turkey". **Turkish Studies**. c. 6. s. 2 (2005): 215-231.
- Heper, Metin, Yıldırım, Senem. "Revisiting Civil Society in Turkey". **Southeast European and Black Sea Studies**. c. 11. s. 1 (2011): 1-18.
- İnsan Hakları Derneği. İHD Roboski Katliamı Raporu. 3 Ocak 2012. http://www.ihd.org.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=2491:roboski-katliami-raporu-03-ocak-2012&catid=30:ortak-baslamalar&Itemid=80 [04.01.2012].
- İnsel, Ahmet. "Bir İktidar Aracı Olarak Terör Kavramı". **Birikim**. s. 270 (2011): 6-11.
- _____. "Cumhuriyet Döneminde Otoritarizmin Sürekliliği". **Birikim**. s. 125-126 (1999): 143-166.
- _____. "Demokrasinin Olağanlaşmasında Yeni Bir Eşik". **Birikim**. s. 256-257 (2010): 7-11.
- _____. "Hükümeti Yıpratırsın Ha!". **Radikal2**. 11 Eylül 2011. <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalEklerDetayV3&ArticleID=1063114&CategoryID=42> [11.09.2011].
- _____. "Kadim Ankara Kriterlerinin dönüşü". **Radikal2**. 20 Kasım 2011. <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalEklerDetayV3&ArticleID=1070229&CategoryID=42> [20.11.2011].
- _____. "MGK Hükümetleri ve Kesintisiz Darbe Rejimi". **Birikim**. s. 96 (1997): 15-18.
- _____. "Muhafazakar Otoriter İttifak". **Radikal2**. 3 Şubat 2008. <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalEklerDetayV3&ArticleID=875880&CategoryID=42> [22.12.2011].
- _____. "Muktedir Oluşun İfadeleri". **Birikim**. s. 267 (2011): 11-14.
- _____. "Pretoryen Devlet ve Sahipleri". **Birikim**. s. 218 (2007): 17-21.

- _____. "Sanki BDP Yargılanıyor". **Radikal2**. 8 Nisan 2012. <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalEklerDetayV3&ArticleID=1084426&CategoryID=42> [08.04.2012].
- _____. "Türkiye'de Resmi ideoloji Yaptırımcı ve Bütüncüdür". **Birikim**. s. 105-106 (1998): 20-23.
- _____. "Vesayet Rejiminin Sonu ve Sonrası". **Birikim**. s. 251-252 (2010): 3-8.
- _____. "Yeni Otoriter Biçimler". **Radikal2**. 30 Ekim 2011. <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalEklerDetayV3&ArticleID=1068080&CategoryID=42> [30.10.2011].
- Karabelias, Gerassimos. "The Military Institution, Atatürk's Principles, and Turkey's Sisyphean Quest for Democracy". **Middle Eastern Studies**. c. 45. s. 1 (2009): 57-69.
- Karaveli, Halil M. "An Unfulfilled Promise of Enlightenment: Kemalism and its Liberal Critics". **Turkish Studies**. c. 11. s. 1 (2010): 85-102.
- Keyman, E. Fuat. "Demokrasinin Kalitesi". **Radikal2**. 25 Eylül 2011. <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalEklerDetayV3&ArticleID=1064532&CategoryID=42> [25.09.2011].
- Kıvanç, Ümit. "Sahibinden 'Devletin Kavram ve Kapsamı'". **Birikim**. s. 93-94 (1997): 27-45.
- _____. "Türkiye'de Şiddet Kaynağı Olarak Devlet-Toplum İlişkisi". **Cogito**. s. 6-7 (1996): 411-419.
- Kim, Kyung-won. "Marx, Schumpeter ve Doğu Asya Deneyimi". **Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi: Yeni Değerlendirmeler**. ed. Larry Diamond, Marc F. Plattner. çev. Ergun Özbudun, Levent Köker. Ankara: Türk Demokrasi Vakfı, 1994: 16-36.
- Kongar, Emre. **Demokrasimizle Yüzleşmek**. İstanbul : Remzi Kitabevi, 2008.
- Korkut, Tolga. "Ceylan Önkol Lice'de Hedef Gözetilerek mi Öldürüldü?". **BİA Haber Merkezi**. 1 Ekim 2009. <http://bianet.org/bianet/insan-haklari/117378-ceylan-onkol-licede-hedef-gozetilererek-mi-olduruldu> [14.07.2012].
- Köker, Levent. "Kemalizm/Atatürkçülük: Modernleşme, Devlet ve Demokrasi". **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce**. c. 2: Kemalizm. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001: 97-112.
- _____. "Kimlik, Meşruluk ve Demokrasi: Türkiye'de Yeni-Muhafazakar Kültür Politikasının Eleştirisi". **Türkiye'de Demokratik Siyasal Kültür**. Ankara: Türk Demokrasi Vakfı, 1995: 71-89.

- _____. “Özgürlük ve Cumhuriyet: Türkiye’de Cumhuriyet Düşüncesi ve Pratiğine Eleştirel Bir Bakış”. **Aydınlanma Sempozyumu, 11-12 Mayıs 2007**. ed. Binnaz Toprak. İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2007: 88-95.
- _____. “Resmi İdeoloji ve Türkiye’de Demokratikleşme Sorunu”. **Birikim**. s. 107 (1998): 80-84.
- Laçiner, Ömer. “12 Haziran Seçimleri: Tuzaklar ve İhtimaller”. **Birikim**. s. 267 (2011): 3-10.
- _____. “Adalet ve Kalkınma Partisi: ‘Orta Sınıf’ın Sahneye Çıkışı”. **Birikim**. s. 149 (2001): 3-8.
- _____. “Resmileşmiş İdeolojilere Eğilimimiz Üzerine Bazı Notlar”. **Birikim**. s. 105-106 (1998): 15-19.
- Levitsky, Steven, Way, Lucan. “The Rise of Competitive Authoritarianism”. **Journal of Democracy**. c. 13. s. 2 (2002): 51-65.
- Lijphart, Arend. **Demokrasi Motifleri: Otuz Altı Ülkede Yönetim Yapıları ve Performansı**. çev. Güneş Ayas, Utku Umut Bulsun. İstanbul: Salyangoz Yayınları, 2006.
- Linz, Juan J. **Totaliter ve Otoriter Rejimler**. çev. Ergun Özbudun. Ankara: Siyasi İlimler Türk Derneği Yayınları, 1984.
- Macpherson, Crawford Brough. **The Political Theory of Possessive Individualism: Hobbes to Locke**. Oxford: Clarendon Press, 1962.
- Mahçupyan, Etyen. “Mukabil İntihar: KCK Operasyonu”. **Zaman**. 2 Kasım 2011. <http://www.zaman.com.tr/yazar.do?yazino=1197477> [02.11.2011].
- Mardin, Şerif. “Center-Periphery Relations: A Key to Turkish Politics?”. **Daedalus**. c. 102. s. 1 (1973): 169-190.
- Marshall, Thomas Humphrey. “Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar”. T. H. Marshall, Tom Bottomore. **Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar**. çev. Ayhan Kaya. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006: 1-56.
- Mavioğlu, Ertuğrul. “İmamın Ordusu'nda neler var?”. **Radikal**. 29 Mart 2011. <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetayV3&CategoryID=77&ArticleID=1044470> [22.11.2011].
- Mert, Nuray. “Muhafazakar Cumhuriyet”. **Milliyet**. 5 Ocak 2012. <http://gundem.milliyet.com.tr/muhafazakar-cumhuriyet/gundem/gundemyazardetay/05.01.2012/1484531/default.htm> [05.01.2012].

- _____. "Psikolojik Harekât". **Milliyet**. 8 Mart 2011. <http://www.milliyet.com.tr/-psikolojik-harekat-/nuray-mert/siyaset/yazardetay/08.03.2011/1361452/default.htm> [22.11.2011].
- Moller, Jorgen. "A Critical Note on The Rise of Illiberal Democracy". **Australian Journal of Political Science**. c. 43. s. 3 (2008): 555-561.
- Moore, Barrington. **Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri: Çağdaş Dünyanın Yaratılmasında Soylunun ve Köylünün Rolü**. çev. Şirin Tekeli, Alaeddin Şenel. Ankara: V Yayınları, 1992.
- Mouffe, Chantal. **Demokratik Paradoks**. çev. A. Cevdet Aşkın. Ankara: Epos Yayınları, 2002.
- Mumcu, Özgür. "Durmak Yok Yola Devam". **Radikal**. 3 Kasım 2011. <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalYazar&ArticleID=1068367&Yazar=OZGUR-MUMCU&CategoryID=98> [03.11.2011].
- _____. "Terörist Olmaktan Nasıl Kurtuldum?". **Radikal**. 8 Aralık 2011. <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalYazar&ArticleID=1071863&Yazar=%C3%96ZG%C3%9CR%20MUMCU&Date=08.12.2011&CategoryID=98> [08.12.2011].
- Oksala, Johanna. "Violence and Neoliberal Governmentality". **Constellations**. c. 18. s. 3 (2011): 474-486.
- Onar, Nora. "Kemalists, Islamists, and Liberals: Shifting Patterns of Confrontation and Consensus, 2002-06". **Turkish Studies**. c. 8. s. 2 (2007): 273-288.
- Oran, Baskın. "Van Depremi 'Türk'e Ayna Tuttu". **Radikal2**. 30 Ekim 2011. <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalEklerDetayV3&ArticleID=1068076&CategoryID=42> [30.10.2011].
- Öngen, Tülin. "Türkiye'de Siyasal Kriz ve Krize Müdahale Stratejileri: 'Düşük Yoğunluklu Çatışma'dan 'Düşük Yoğunluklu Uzlaşma' Rejimine". **Sürekli Kriz Politikaları**. ed. Neşecan Balkan, Sungur Savran. İstanbul: Metis Yayınları, 2004: 76-104.
- Özal, Turgut. "3. İzmir İktisat Kongresi Konuşmaları" (4 Haziran 1992, İzmir). **Yeni Arayışlar, Yeni Yönelimler: 2. Cumhuriyet Tartışmaları**. Röportajlar: Metin Sever, Cem Dizdar. Ankara: Başak Yayınları, 1993: 13-31.
- Özbudun, Ergun. "Türkiye'de Devlet Seçkinleri ve Demokratik Siyasal Kültür". **Türkiye'de Demokratik Siyasal Kültür**. Ankara: Türk Demokrasi Vakfı, 1995: 1-42.
- _____. **Çağdaş Türk Politikası: Demokratik Pekişmenin Önündeki Engeller**. çev.

- Ali Resul Usul. İstanbul: Doğan Kitap, 2003.
- _____. **Otoriter Rejimler, Seçimsel Demokrasiler ve Türkiye.** İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2011.
- Özkazanç, Alev. "Biyo-politik Çağda Suç ve Cezalandırma: Denetim Toplumunda Neo-liberal Yönetimsellik". **Toplum ve Bilim.** s. 108 (2007): 15-51.
- _____. "Türkiye'nin Neoliberal Dönüşümü ve Liberal Düşünce". **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce.** c.7: Liberalizm. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001: 634-657.
- Öztürk, Armağan. "Halk Egemenliği ve Sezarizm". **Radikal2.** 17 Nisan 2011. <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalEklerDetayV3&ArticleID=1046593&Date=19.04.2011&CategoryID=42> [22.11.2011].
- _____. "Olağan Şüpheliler". **Radikal2.** 23 Ekim 2011. <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalEklerDetayV3&ArticleID=1067349&CategoryID=42> [23.10.2011].
- Poulantzas, Nicos. **Faşizm ve Diktatörlük.** çev. Ahmet İnel. İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.
- Przeworski, Adam. **Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi: Yeni Değerlendirmeler.** ed. Larry Diamond, Marc F. Plattner. çev. Ergun Özbudun, Levent Köker. Ankara: Türk Demokrasi Vakfı, 1994: 56-76.
- Reich, Wilhelm. **Faşizmin Kitle Ruhu Anlayışı.** çev. Bertan Onaran. İstanbul: Payel Yayınları, 1979.
- Saraçoğlu, Cenk. "Serbet Siyasa Söyleşileri-III: Cenk Saraçoğlu". 8 Aralık 2011. <http://serbestsiyasa.com/?p=2006> [06.01.2012].
- Saygılı, Abdurrahman. "Bir KHK Rejimine Doğru". **Radikal2.** 2 Ekim 2011. <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalEklerDetayV3&ArticleID=1065192&CategoryID=42> [02.10.2011].
- Schedler, Andreas. "The Logic of Electoral Authoritarianism". **Electoral Authoritarianism: The Dynamics of Unfree Competition.** ed. Andreas Schedler. Boulder and London: Lynne Rienner Publishers, 2006: 1-23.
- Schmitt, Carl. **The Crisis of Parliamentary Democracy.** çev. Ellen Kennedy. Cambridge, Massachusetts: MIT Press, 1988.
- Schumpeter, Joseph Alois. **Capitalism, Socialism and Democracy.** London: Routledge, 1976.
- Soysal, Mümtaz. "Alkışla Cumhuriyet Olmaz!". **Cogito.** s. 15 (1998): 185-231.

- Sümer, Çağdaş. “Liberal-Muhafazakar Sentezin Eleştirisine Giriş: İttifakın Düşünsel Kaynakları”. **Hegemonyadan Diktatoryaya: AKP ve Liberal-Muhafazakar İttifak**. ed. Çağdaş Sümer, Fatih Yaşlı. Ankara: Tan Kitabevi Yayınları, 2010: 61-108.
- Sümer, Çağdaş, Yaşlı, Fatih. “Liberal-Muhafazakar İttifak Üzerine Notlar”. **Hegemonyadan Diktatoryaya: AKP ve Liberal-Muhafazakar İttifak**. ed. Çağdaş Sümer, Fatih Yaşlı. Ankara: Tan Kitabevi Yayınları, 2010: 9-27.
- Talmon, Jacob Leib. **The Origins of Totalitarian Democracy**. London: Sphere Books Limited, 1970.
- Taşkın, Yüksel. “AKP’s Move to ‘Conquer’ the Center-Right: Prospects and Possible Impacts on the Democratization Process”. **Turkish Studies**. c. 9. s.1 (2008): 53-72.
- Toker Kılınç, Nilgün. “Hannah Arendt’te Politik Sorumluluk ve Yurttaş Sorumluluğu”. **Felsefelogos**. s. 24 (2004).
<http://www.birikimdergisi.com/birikim/makale.aspx?mid=244&makale=Hannah%20Arendt'te%20Politik%20Sorumluluk%20ve%20Yurtta%FE%20Sorumlulu%F0u>
[16.02.2012].
- Toprak, Binnaz. “Islam and Democracy in Turkey”. **Turkish Studies**. c. 6. s. 2 (2005): 167-186.
- Topuz, Ali. “KCK İddianamesi: İki Özgürlük Tartışılacak”. **Radikal**. 5 Nisan 2012.
<http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalYazar&ArticleID=1083959&CategoryID=98> [05.04.2012].
- Touraine, Alain. **Demokrasi Nedir?**. çev. Olcay Kunal. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1997.
- Tunaya, Tarık Zafer. **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük**. İstanbul: Baha Matbaası, 1964.
- Ulusoy, Kıvanç. “‘Demokratik Açılım’ Ne Zaman Başladı ve Şimdi Sürecin Neresindeyiz?”. **Zaman**. 14 Haziran 2011.
<http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=1146596> [26.05.2012].
- Vazquez-Arroyo, Antonio Y. “Liberal Democracy and Neoliberalism: A Critical Juxtaposition”. **New Political Science**. c. 30. s. 2 (2008): 127-159.
- Wood, Ellen Meiksins. **Kapitalizm Demokrasiye Karşı: Tarihsel Maddeciliğin Yeniden Yorumlanması**. çev. Şahin Artan. İstanbul: Yordam Kitap, 2008.
- Yalçınkaya, Ayhan. “Alevilik Hendeğinde AKP'nin Devesi: 'Alevi Açılımı' Neyi 'Açıyor'”. **AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu**. ed. İlhan Uzgel, Bülent Duru. Ankara: Phoenix Yayınevi, 2009: 316-354.

- Yıldırım, Deniz. “AKP ve Neoliberal Popülarizm”. **AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu**. ed. İlhan Uzgel, Bülent Duru. Ankara: Phoenix Yayınevi, 2009: 66-107.
- Yıldızcan, Cemil, Yaka, Özge. “Çözülen Ne: Otoritarizm mi Demokrasi mi?”. **Hegemonyadan Diktatoryaya: AKP ve Liberal-Muhafazakar İttifak**. ed. Çağdaş Sümer, Fatih Yaşlı. Ankara: Tan Kitabevi Yayınları, 2010: 237-261.
- Yıldızoğlu, Ergin. “AKP Liberal Entelektüellerin Yavaş İntiharı”. **AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu**. ed. İlhan Uzgel, Bülent Duru. Ankara: Phoenix Yayınevi, 2009: 108-125.
- Zakaria, Fareed. “A Quiet Prayer For Democracy”. **Newsweek**. c. 149. s. 20. 14 Mayıs 2007. <http://www.thedailybeast.com/newsweek/2007/05/13/a-quiet-prayer-for-democracy.html> [15.07.2012].
- _____. “The Rise of Illiberal Democracy”. **Foreign Affairs**. c. 76. s. 6 (1997): 22-43.
- _____. **Özgürlüğün Geleceği: Yurtta ve Dünyada İliberal Demokrasi**. çev. Meral Öztoprak Sağır, H. Serkan Akıllı. İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2009.
- Zerubavel, Eviatar. **The Elephant in the Room: Silence and Denial in Everyday Life**. New York: Oxford University Press, 2006.
- Zizek, Slavoj. **Biri Totalitarizm mi Dedi?: Bir Nosyonun (Kötüye) Kullanımına Beş Müdahale**. çev. Halil Nalçaoğlu. Ankara: Epos, 2009.
- _____. **For They Know Not What They Do: Enjoyment as a Political Factor**. London: Verso, 2002.
- _____. “Foreword to the Second Edition: Enjoyment within the Limits of Reason Alone”. **For They Know Not What They Do: Enjoyment as a Political Factor**. London: Verso, 2002: xi-cvii.
- _____. **Violence: Six Sideways Reflections**. London: Profile Books, 2008.
- “2824 Öğrenci Cezaevinde”. **cnnturk**. 7 Ağustos 2012. <http://www.cnnturk.com/2012/turkiye/08/07/2824.ogrenci.cezaevinde/671910.0/index.html> [07.08.2012].
- “30 Ayda KCK'den 7748 Gözaltı, 3895 Tutuklama”. **bianet**. 6 Kasım 2011. <http://bianet.org/bianet/siyaset/133216-30-ayda-kckden-7748-gozalti-3895-tutuklama> [06.10.2011].
- “AK Parti 'Demokratik Açılım'ı Anlatmak İçin Kitapçık Çıkardı”. **Radikal**. 22 Ocak 2010. <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetayV3&ArticleID=976166&CategoryID=78&Rdkref=1> [08.01.2012].

- “AK Parti Dev Kongreye Hazırlanıyor”. <http://www.internethaber.com/ak-parti-dev-kongreye-hazirlaniyor-foto-galerisi-23271-p4.htm> [22.07.2012].
- “AKP'li Bakırcı: Bilsen Gider, Ben de Vururdum”. **Milliyet**. 11 Nisan 2005. <http://www.milliyet.com.tr/akp-li-bakirci--bilsen-gider--ben-de-vururdum/siyaset/haberdetayarsiv/04.11.2005/133571/default.htm> [23.07.2012].
- “AKP'nin Alevi Açılımı Bitmiştir”. **Cumhuriyet**. 17 Aralık 2009. <http://www.cumhuriyet.com.tr/?hn=101420> [08.01.2012].
- “Başbakan: YGS Eylemcilerinin Karşısına 10 Bin Genci Koyarız Ama...”. **Radikal**. 18 Nisan 2011. <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetayV3&ArticleID=1046551&CategoryID=78> [25.05.2012].
- “BDP Binalarına Saldırı”. **bianet**. 17 Temmuz 2011. <http://bianet.org/bianet/siyaset/131521-bdp-binalarina-saldiri> [19.07.2012].
- “Bombadan Ölen Ceylan'a Terör Suçu Soruşturması”. **bianet**. 11 Ekim 2009. <http://gundem.milliyet.com.tr/bombadan-olen-ceylan--a-terror-sucu-sorusturmasi/guncel/gundemdetay/11.10.2009/1148896/default.htm> [19.07.2012].
- “Erdoğan: 3 Çocuk, Hem de Hemen”. **Ntvmsnbc**. 27 Mayıs 2012. <http://www.ntvmsnbc.com/id/25352884/> [27.05.2012].
- “Erdoğan: ‘Her Kürtaj Bir Uludere'dir’”. **cnnturk**. 26 Mayıs 2012. <http://www.cnnturk.com/2012/turkiye/05/26/erdogan.her.kurtaj.bir.uluderedir/662524.0/index.html> [26.05.2012].
- “Erdoğan'ın Gelişi Öncesi Bir Kişi Öldürüldü”. **Etkin Haber Ajansı**. 31 Mayıs 2011. <http://www.etha.com.tr/Haber/2011/05/31/guncel/erdogan-gelisi-oncesi-bir-kisi-olduruldu/> [31.05.2011].
- “Eş Zamanlı KCK Operasyonu: Bu Kez Avukatlar Hedefte”. **Radikal**. 22 Kasım 2011. <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetayV3&CategoryID=77&ArticleID=1070270> [22.11.2011].
- “Hopa'nın Artçı Gözaltıları”. **bianet**. 16 Haziran 2011. <http://bianet.org/bianet/bianet/130794-hopanin-artci-gozaltilari> [16.06.2011].
- “II. Cumhuriyet Tartışmasında Yeni Milat: 17 Aralık”. **Aktüel**. 18 Ocak 2005. <http://www.ikincicumhuriyet.org/arsiv/arsiv5075.htm> [22.12.2011].
- “İmanın Ordusu İçin Üç Baskın!”. **Haber Türk**. 25 Mart 2011. <http://www.haberturk.com/gundem/haber/613936-imamin-ordusu-icin-uc-baskin> [25.03.2011].

- “İşkence Artık Göz Önünde Yapılıyor”. **ANF.** 31 Ocak 2011.
<http://www.firatnews.tv/index.php?rupel=nuce&nuceID=39776> [31.01.2011].
- “KCK'de 36 Gazeteciye Tutuklama”. **Cumhuriyet.** 24 Aralık 2011.
<http://www.cumhuriyet.com.tr/?hn=302784> [24.12.2011].
- “KCK'ya Sahip Çıkan Kendisini Gözden Geçirsin”. **Radikal.** 04 Kasım 2011.
<http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetayV3&ArticleID=1068488> [04.11.2011].
- “Kürtaj Yasası Haziran'da”. **cnnturk.** 30 Mayıs 2012.
<http://www.cnnturk.com/2012/turkiye/05/30/kurtaj.yasasi.haziranda/663039.0/index.html> [30.05.2012].
- “Linç Etmek İstediler”. **Milliyet.** 7 Nisan 2005. <http://www.milliyet.com.tr/linc-etmek-istediler/guncel/haberdetayarsiv/07.04.2005/251966/default.htm> [19.07.2012].
- “Linçten Özel Koğuşa!”. **Milliyet.** 8 Nisan 2005. <http://www.milliyet.com.tr/lincten-ozel-kogusa-guncel/haberdetayarsiv/08.04.2005/251990/default.htm> [19.07.2012].
- “Malatya'da Alevi Aileye Linç Girişimi”. **Agos.** 30 Temmuz 2012.
<http://www.agos.com.tr/malatyada-alevi-aileye-linc-girisimi-2161.html> [30.07.2012].
- “Sakarya'da Yine Tehlikeli Öfke”. **Hürriyet.** 8 Eylül 2006.
<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=5050096&tarih=2006-09-08> [19.07.2012].
- “Sakaryalılar, Güneydoğulu Fındık İşçilerini Geri Çevirdi”. **Radikal.** 5 Ağustos 2006.
<http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetayV3&ArticleID=787993&CategoryID=97> [19.07.2012].
- “Savcı Pınar Selek İçin Müebbet İstedii”. **Radikal.** 7 Mart 2012.
<http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetayV3&ArticleID=1080989&CategoryID=77> [07.03.2012].
- “Tıp ve Sağlık Öğrencilerine KCK Operasyonu: 90 Gözaltı”. **Radikal.** 6 Haziran 2012.
<http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetayV3&ArticleID=1090321&CategoryID=77> [06.06.2012].
- “Uğur'a Orantılı Güç Kullanılmış!”. **bianet.** 14 Mart 2012. <http://bianet.org/bianet/insan-haklari/136917-ugura-orantili-guc-kullanilmis> [14.03.2012].
- “Üniversitede Deprem”. **Milliyet.** 7 Ağustos 2008.
<http://siyaset.milliyet.com.tr/universitede—font-color-red-deprem--font-siyaset/siyasetdetay/07.08.2008/975649/default.htm> [22.06.2012].
- “YGS'de Şifreli Kopya Skandalı!”. **Haber Türk.** 2 Nisan 2011.

<http://www.haberturk.com/gundem/haber/616576-ygsde-sifreli-kopya-skandali>
[02.04.2011].

“Zeytinburnu 'Kürt-Türk Kavgası' İstemiyor”. **Radikal**. 22 Temmuz 2011.
<http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetayV3&ArticleID=1057209&CategoryID=77> [22.07.2011].

“Zeytinburnu Yine Karıştı”. **Sabah**. 23 Temmuz 2011.
<http://www.sabah.com.tr/Gundem/2011/07/23/zeytinburnu-yine-karisti> [23.07.2011].

“Zeytinburnu'nda Provokasyonun Yazışmaları”. 23 Temmuz 2011.
<http://www.haber7.com/haber/20110723/Zeytinburnunda-provokasyonun-yazismalari.php> [23.07.2011].

ÖZGEÇMİŞ

Dilek Üstünelan, 19 Mart 1987 İzmir doğumludur. Lise öğrenimini 2004 yılında, İzmir 60. Yıl Anadolu Lisesi'nde tamamlamıştır. 2004-2009 yılları arasında İstanbul Teknik Üniversitesi Bilgisayar Mühendisliği bölümünde lisans eğitimi almıştır. 2009 yılından bu yana Yıldız Teknik Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bölümünde yüksek lisans öğrencisidir.